

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

**HZ. HASAN VE SOYUNA MEZHEBİ YAKLAŞIMLARLA
BİÇİLEN SİYASİ VE DİNİ ROL PROBLEMATİĞİNİN
ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Doç. Dr. Mehmet ATALAN **Zeynep ALİMOĞLU SÜRMEİ**

2012

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

HZ. HASAN VE SOYUNA MEZHEBİ YAKLAŞIMLARLA
BİÇİLEN SİYASİ VE DİNİ ROL PROBLEMATİĞİNİN ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

Doç. Dr. Mehmet ATALAN

Zeynep ALİMOĞLU SÜRMEİ

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. **Prof. Dr.**

2.

3.

4.

5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**HZ. HASAN VE SOYUNA MEZHEBİ YAKLAŞIMLARLA BİÇİLEN SİYASİ
VE DİNİ ROL PROBLEMATİĞİNİN ANALİZİ****Yüksek Lisans Tezi****Zeynep ALİMOĞLU SÜRMELE****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı****İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı****ELAZIĞ – 2012, Sayfa: IX+116**

Hasan b. Ali b. Ebi Talip tarihi ve dini kişiliği nedeniyle adından sıkça söz edilen bir şahsiyet olmuştur. Babası Ali b. Ebi Talip'in vefatından sonra halife olarak seçilmiş ancak kısa bir süre sonra hilafeti Muaviye'ye devretmiştir. Bu nedenle Hasan b. Ali bir kesim tarafından hilafeti Muaviye'ye birtakım çıkarlar elde etmek için devrettiğine dair çeşitli eleştirilere tabi tutulurken başka bir kesim tarafından Peygambere olan yakınlığı dolayısıyla söz konusu eleştirilere çeşitli açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Bu durum Hasan-Muaviye antlaşmasının şartlarına da yansımış, Tarihi kaynaklarda birbirinden farklı şartların yer almasına neden olmuştur.

İslam dünyasında konu ile ilgili müstakil çalışmalar bulunmakla birlikte Hz. Hasan ve soyu ile ilgili ayrıntılı herhangi bir çalışmanın bulunmaması bizi bu çalışmayı yapmaya yöneltmiştir. Kendisi hakkında fikir sahibi olmak amacıyla Hz.Hasan'ın özel hayatı da konuya dâhil edilmiştir. Halifeliği ve hilafeti Muaviye'ye devretmesi gerekçeleriyle birlikte ele alınmıştır. Hz. Hasan'ın soyu tarihi süreç içerisinde işlenerek soyundan öne çıkan şahsiyetlerin siyasi faaliyetleri aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hasan b. Ali, Hasanoğulları, Ehl-i Sünnet, Şia

ABSTRACT

Master Thesis

**THE ANALYSIS OF THE PROBLEMATIC OF POLITICAL AND RELIGIOUS
ROLE CASTED FOR THE HASAN AND HIS KIN WITH**

Zeynep ALİMOĞLU SÜRMEİ

The University Of Fırat

The Institute Of Social Science

The Department Of Basic Islamic Sciences

History Of Islamic Sects Scientific Branch

ELAZIĞ – 2012, Page: IX+116

Hasan b. Ali b. Ebi Talip has been a personality talked about frequently due to his history and religious personality. He was selected as caliph after the death of his father Ali b. Ebi Talip but he has assigned caliphate to Muaviye. Therefore, Hasan b. Ali was subject to some criticism by a segment of the society regarding he has assigned caliphate to Muaviye in order to achieve some benefits, the others tried to make some explanations for such critics due to his closeness with Prophet. This conflict was also reflected to the provisions of Hasan-Muaviye agreement leading conflicting terms and conditions to take place in historical sources.

Although there are independent studies carried on the subject within Islamic world, lack of any detailed study on the Hasan and his kin lead us to conduct this research. In order to have an idea about him, the private life of The Hasan was also included to the study. His caliphate and his assign caliphate to Muaviye was also researched along with the reasons. By inspecting the kin of The Hasan within historical process, efforts are made to clarify the political activities of the persons from his kin that play a significant role.

Key words: Hasan b. Ali, Hasanoğulları, Qualified Sunni, The Shi'a

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
I. Metot ve Kaynaklar	1
1.1. Metot	1
1.2. Kaynaklar	2
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. HZ. HASAN'IN HAYATI VE KİŞİLİĞİ	5
1.1. Hz. Hasan'ın Hayatı	5
1.1.1. Doğumu, Kimliği ve Hasan İsminin Verilmesi	5
1.1.2. Çocukluğu ve Hz. Peygamberle ilişkisi	8
1.1.3. Hz. Peygamber'in Hz. Hasan ile İlgili Hadisleri	10
1.2. Özel Hayatı	12
1.2.1. Evlilikleri ve Eşleriyle Diyalogu	12
1.2.2. Çocuklarıyla Diyalogu	15
1.2.3. Kardeşleriyle Diyalogu	16
1.3. Hz. Hasan'ın Kişiliği	17
1.3.1. Ahlakı ve İlmi Kişiliği	17
1.3.2. Fiziksel Özellikleri ve Giyim-Kuşamı	19
İKİNCİ BÖLÜM	20
2. HULEFA-I RAŞİDİN DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ, HİLAFETİ VE HİLAFETİ MUAVİYE'YE DEVRİ	20
2.1. İlk Üç Halife Devrindeki Faaliyetleri	20
2.2. Ali b. Ebi Talib Devrindeki Faaliyetleri	20
2.2.1. Siyasi ve Askeri Faaliyetlerdeki Tutumu	20
2.2.2. Ali b. Ebi Talib'in Vefatı	23
2.3. Halife Seçilmesi ve Halifeliği Sürecinde Yaşanan Gelişmeler	27
2.3.1. Halife Seçilmesi	27
2.3.1.1. Hz. Ali'nin Yeni Halife Seçimi Tartışmalarındaki Tutumu	27

2.3.1.2. Hz. Hasan'ın Halife Olarak Seçilmesinin Nedenleri	29
2.3.2. Biat süreci.....	32
2.3.3. Halife Olarak İlk İcraatı	34
2.3.4. Muaviye'nin Teklifi	35
2.3.5. Hz. Hasan ve Muaviye'nin Karşı Karşıya Gelmesi	37
2.3.6. Hz. Hasan ve Muaviye'nin Güçlerinin Karşılaştırılması	38
2.3.6.1. Kufe	38
2.3.6.2. Şam.....	38
2.3.6.3. Hz. Hasan ve Muaviye'nin Siyasi ve Askeri Tecrübeleri	39
2.3.7. Savaş Hazırlıkları.....	42
2.3.7.1. Muaviye'nin Savaş Hazırlıkları	42
2.3.7.2. Hz. Hasan'ın Savaş Hazırlıkları.....	42
2.3.7.3. Ordunun Hazırlanması.....	43
2.3.8. Öncü Birliğin ve Ordunun Yola Çıkması.....	45
2.3.8.1. Sabat Konuşması.....	47
2.3.8.2. Suikast Girişimi.....	49
2.3.9. Medain'e Sığınması	50
2.3.10. Hz. Hasan'ın Ordusundaki Çözümler	50
2.4. Hilafeti Muaviye'ye Devretmesi	53
2.4.1. Mektuplaşmalar	53
2.4.2. Hz. Hasan'ın Barış Kararı Alma Süreci.....	54
2.4.3. Barışın Gerekçeleri	56
2.4.4. Barışın Şartları	60
2.4.5. Şartların Değerlendirilmesi	64
2.4.5.1. Şia ve Ehli Sünnet Literatüründe Ortak Olan Şartlar	64
2.4.5.2. Şia ve Ehli Sünnet Literatüründe Ortak Olmayan Şartlar	64
2.5. Hilafet Müddeti	69
2.6. Medineye Yerleşmesi ve Sükûnet Dönemi.....	70
2.7. Vefatı.....	70
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	78
3. HİLAFETİ DEVRİNDEN SONRAKİ GELİŞMELER VE HZ. HASAN'IN SOYU	78
	78
3.1. Hilafeti Muaviye'ye Devrinden Sonraki Gelişmeler.....	78

3.2. Muaviye'nin Hilafeti Devralmasından Sonraki Tutumu	79
3.3. Hz. Hasan'ın Soyu	80
3.3.1. Hasan b. Hasan	81
3.3.2. Abdullah b. Hasan el-Mahz.....	82
3.3.3. Muhammed b. Abdillan en-Nefsü'z-Zekiyye ve İbrahim b. Abdillan.....	86
3.3.4. Hüseyin b. Ali b. Hasan b. Hasan b. Hasan(Sahibu'l-Fah) ve Hasan b. Muhammed b. Abdillan	96
3.3.5. Hasanoğullarından Diğer Bazı Şahsiyetler.....	99
3.4. Ehl-i Sünnet ve Şia Literatüründe Hz. Hasan dönemiyle İlgili Farklı İşlenmiş Olaylar ve Nedenleri.....	100
3.5. Hz. Hasan'ın Hilafeti Devretmesiyle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi.....	101
3.6. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Emeviler Karşısındaki Tutumları	101
3.7. Ehl-i Sünnet'in Muaviye'yi Eleştirmemesinin Nedenleri.....	103
SONUÇ	105
BİBLİYOGRAFYA.....	109
ÖZGEÇMİŞ	116

ÖNSÖZ

Hasan b. Ali, Hz. Peygamberin kızı Hz. Fatıma ile damadı olan amcasının oğlu Hz. Ali'nin ilk çocuklarıdır. Hz. Peygamber'in soyu, erkek çocuklarının vefat etmesi ve diğer kızlarından olan torunlarının da vefat etmesi sebepleriyle Hz. Fatıma kanalıyla devam etmiştir. Bu nedenle Hz. Fatıma'nın yaşayan iki erkek çocuğu olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin kendilerine yüklenen misyon nedeniyle gerek dini gerekse siyasi ve sosyal meselelerde ön plana çıkarak aktif rol üstlenmişlerdir. Hüseyin b. Ali ve soyu ile ilgili pek çok çalışma bulunmasına karşın Hasan b. Ali ve soyu ile ilgili çalışmaların yetersiz olması bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir.

Hasan b. Ali, dini ve siyasi vechesiyle tarih boyunca adından sıkça söz edilen bir şahsiyet olmuştur. Müslümanlar arasında ilk ihtilafların filizlenmeye başladığı Osman b. Affan dönemiyle birlikte siyasi arenada boy göstermeye başlayan Hasan b. Ali, sonraki dönemlerde İslam dünyasında teşekkül eden mezhepler açısından kilit noktalardan biri olmuştur. Osman b. Affan döneminde siyasi kurumlara konuşlanan ve güçlenen Ümeyyeoğulları uyguladıkları politikayla İslam toplumunun yöneticiliği görevinden el çekmeye yanaşmayınca Ali b. Ebi Talib'in hilafeti döneminde Müslümanlar arasında ilk kanlı çatışmaların yaşandığı Cemel Vakası ve Sıffin Savaşı'nı müteakip Hakem Olayı ile Muaviye b. Ebi Süfyan hilafetini ilan etmiştir. Ali b. Ebi Talib'in vefatıyla beraber Müslümanlar Hasan b. Ali'ye beyat ederek Muaviye ile savaşmasını istemişlerdir. Ancak Hasan b. Ali, taraftarlarıyla yaşadığı güven problemi neticesinde hilafeti Muaviye'ye devretmekten başka bir çare bulamamıştır.

Siyasi arenada başlayan çatışmalara dini, sosyal ve kültürel sebepler eklenince gruplaşmalar zamanla yerini mezhep oluşumlarına bırakmıştır. Tam da bu noktada İslam dünyasında oransal olarak ilk iki sırada gelen Ehli Sünnet ve Şia arasında Ali b. Ebi Talib ve soyuna yükledikleri misyon nedeniyle itikadi anlamda aykırılıklar gündeme gelmiştir. Her fırka kendini haklı çıkarma karşı tarafı yalanlama tutumu içerisine girdiğindeyse doğru ile yanlış ayırmanın yoğun bir çabayı gerektireceği bir literatür ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızın amacı İslam dünyasında bölünmelere neden olan söz konusu olaylar çerçevesinde köşe taşlarından biri diyebileceğimiz Hasan b. Ali'nin hilafetten çekilme nedenini objektif bir biçimde sunabilmek, İmamiyye'nin

İmamet nazariyesini oluştururken duygusal davranıp davranmadığı, geçmişte kardeşten kardeşe geçebilen imametın Hüseyin b. Ali'nin imameti sonrasında neden kardeşten kardeşe geçemeyeceği, Hüseyinoğullarının merkeze alınıp Hasanoğullarının adeta dışarıda bırakılmasında Hasan ve Hüseyin'in dini ve siyasi karizmalarının yanı sıra vefat ediş biçimlerinin etkili olup olmadığı sorularını yanıtlayabilmektedir.

İslam dünyasında Hasan b. Ali dönemiyle ilgili karşılaştırmalı bir çalışma mevcut olmadığından kapsamlı bir çalışmanın faydalı olacağını düşünerek tezimizi Hz. Hasan'ın hayatı ve soyu üzerine bina ettik. Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde metot ve kaynaklar üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın temelini teşkil edecek olan Hasan b. Ali'nin hilafet süreci ve hilafeti devrinden sonraki olayların mütalaasına ışık tutması amacıyla Birinci bölümde Hasan b. Ali'nin hayatı ve kişiliği üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde hilafetinden önceki siyasi tutumu, hilafet süreci, Muaviye b. Ebi Süfyan ile yaptığı barış antlaşması yer almaktadır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Hasan b. Ali'nin hilafeti Muaviye'ye devirini müteakip yaşanan gelişmeler ve Hasan b. Ali'nin soyu yer almaktadır.

Araştırma konusunun tespiti ve hazırlanmasında görüşlerinden istifade ettiğim danışman hocam Doç. Dr. Mehmet ATALAN ve yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç Dr. Ahmet BAĞLIOĞLU'na teşekkür ederim.

Elazığ 2012

Zeynep ALİMOĞLU SÜRMEİ

KISALTMALAR

AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn, Bin
Bkz.	: Bakınız
b.y.y.	: Baskı yeri yok
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
SÜİFD.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
hz.	: Hazreti
HÜİFD	: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İAD.	: İslami Araştırmalar Dergisi
Krş.	: Karşılaştırınız
Nşr.	: Neşreden
S.	: Sayı
şrh.	: Şerh eden
thk.	: Tahkik
trz.	: Tarihsiz
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Vb.	: Ve bunlar gibi
Vs.	: Vesaire

GİRİŞ

I. Metot ve Kaynaklar

1.1. Metot

Klasik dönem eserleri, her hangi bir şahsiyeti farklı şekillerde tasvir etmekte, başka mezheplerin liderleri veya kurucularını haksız eleştirilere tabi tutmakta, kendi önderlerini göklere çıkarmaktadır. Diğer taraftan, mezhepler tarihinde öne çıkan şahsiyetler, her bir kaynakta farklı mezheplerle ilişkilendirilmekte veya bir kategoriye konulamamaktadır.¹ Bu durum İslam Mezhepleri Tarihi alanında en ciddi problemlerden biri olan kaynakların sahihliği problemini doğurduğundan çalışmamızda kaynak kritiği yapılarak eleştirel yaklaşımla objektif bilgi verilmesi yöntemi benimsenecektir.

Dini toplumsal hareketler belli aşamalardan ve uzun süreçlerden sonra gerçekleşir. Hiç bir dini ve sosyal hareket, bir günde veya bir haftada ya da bir yılda ortaya çıkmaz, bunun için uzun bir süreçten ve çeşitli aşamalardan geçmeye ihtiyaç duyar.² Bu nedenle Hasan b. Ali ve soyu incelenirken mezhep oluşumları sürecindeki konumları göz önünde bulundurulacaktır. Siyasi, dini, sosyal ve ekonomik hadiselerde bir fikrin varlığını tespit amacıyla ve kendi zihniyetini meşrulaştırıcı yaklaşımları tespit ederek temkinli yaklaşım geliştirebilmemiz amacıyla “Fikir-Hadise irtibatı”³, kullanılacaktır.

Klasik dönemlerde Mezhepler Tarihi yazıcılığında tarafsızlık konusunda maalesef başarılı olunamamıştır. Bu yüzden bugün olabildiğince olaylar ve olgular, asli durumlarına uygun olarak tarafsız ve objektif bir şekilde tasvir edilmelidir. Bu nedenle Kur’an ve Sünnetle çelişmeyen farklı yaklaşımlar gulat bir fırkanın görüşü olsa bile bütüncül olarak olumsuz bakış açısı geliştirilmemesine özen gösterilecektir. Bunun yanı sıra mutedil firkaların bütün görüşleri toptan doğru kabul edilmeyerek yanlış olanlar belirtilerek “mezhepler üstü yaklaşım”⁴ ve eleştirel bakışla yorumlanmaya çalışılacaktır.

Siyasi ve itikadi gayelerle vücut bulmuş mezhepler ve çağdaş dini-siyasi akımlar, basit türden olgular olmayıp tarihi, içtimai, psikolojik, ekonomik, dini ve kültürel boyutları olan son derece karmaşık bir olgudur. Çok Boyutlu olayları

¹ Sönmez Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, *İslami İlimlerde Metodoloji Mes’alesi*, Ensar Neşriyat, 27-28 Eylül 2003, I, 391-440,

² Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, 397.

³ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, TDV., Yay., Ankara 1993, 1.

⁴ Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, 438.

sadece Mezhepler Tarihi'nde geliştirilen tek bir yöntemle veya yöntemlerle çözmek son derece zordur. Bu sebeple Mezhepler Tarihi çeşitli verilerinden ve yöntemlerinde istifade etmek ve diğer disiplinlerle işbirliği yapmak durumundadır. Bu nedenle İmametin Hz. Hüseyin ve soyunda devam ettirilmesi nazariyesinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in şahsi özellikleri ve vefat ediş şekillerinin sosyolojik ve psikolojik yansımaları, “disiplinler arası işbirliği”⁵ yapılarak Sosyoloji, Psikoloji ve Tarih ilimlerinin yöntemlerinden de faydalanılarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Tarihi olaylar hakkında her hangi bir hükümde bulunurken dönemin şartları göz önüne alınmazsa sağlıklı sonuçlar elde edilemez; bu nedenle olaylar söz konusu dönemin şartları dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Çalışmamız Hasan b. Ali'nin hayatı ve soyu çevresinde şekillendiğinden Hz. Hasan ve neslinin hayatları incelenirken doğumlarından başlanarak yetiştikleri kültürel ve içtimai muhit, fikri ve siyasi bağlantıları dikkatle incelenerek tarihi kişilikleri ile Menkabevi kişilikleri birbirinden ayırt edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda “şahıslar üzerinde derinleşme”⁶ metodundan yararlanılacaktır.

1.2. Kaynaklar

İslam düşüncesinin teşekkül dönemi olarak nitelendirilen ilk üç asırda ortaya çıkan mezheplere mensup kişilerin, kendi görüşlerini açıklamak amacıyla kaleme aldığı makalat türü eserler, çeşitli nedenlerle günümüze kadar ulaşmamıştır.⁷ Teşekkül süreci sonrasında kaleme alınan eserlerin mezhep taassubu, kendi mezhebini yüceltici, karşıt görüşleri dışlayıcı üslupları Mezhepler Tarihi araştırmacısının işini güçleştirmiştir. Bu itibarla Hasan b. Ali ve soyu ile ilgili bilgi verirken sağlıklı bir sonuç elde edebilmek için, karşıt görüşleri ihtiva etmeleri ve bu sebeple karşılaştırma yapabilme olanağı sağlamaları dolayısıyla Şii ve Sünni kaynaklardan faydalanmaya çalıştık.

⁵ Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, 439.

⁶ Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, 437.

⁷ Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV., Yay., Ankara 2000, 26; İslam Mezhepleri Tarihi klasik kaynaklarında fırkaların isimlendirmesi ile ilgili problemler hakkında bkz. Büyükkara, “Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler”, *İslami İlimlerde Metodoloji Mes'elesi*, Ensar Neşriyat, 27-28 Eylül 2003, 445-457; Bu hususta ayrıca bkz. Mehmet Atalan, *Muhammed b. el-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri*, İlahiyat Yay. Ankara 2007, 14.

Temel kaynaklarımızın başında tarih kitapları yer almaktadır. Karşılaştırma yapabilmek ve müteahhir kaynaklara nazaran objektif bilgiler ihtiva edeceğini düşündüğümüz için Şii ve Sünni temayülü ağır basan erken dönem Tarih kitaplarından yararlanmayı tercih ettik. Ya'kubi'nin *Tarihu'l-Ya'kubi'si*,⁸ Mesudi'nin *Mürücü'z-Zeheb'i*,⁹ Taberi'nin *Tarihi Taberi'si*,¹⁰ İbnü'l-Esir'in *el-Kamil'i*,¹¹ İbn Kesir'in *el-Bidaye Ve'n-Nihaye'si*,¹² Zehebi'nin *en-Nübelâ'sı*,¹³ Nüveyri'nin *en-Nihaye'si*¹⁴ Hasan b. Ali ve soyu hakkında sıkça müracaat ettiğimiz tarih kitaplarındandır. Bunun yanı sıra neseb ve tabakat eserlerinden de yararlandık. İbn Sa'd'ın *Tabakat'ı*,¹⁵ Belazuri'nin *Ensabu'l-Eşraf'ı*¹⁶ Hasan b. Ali ve soyundan ön plana çıkan şahsiyetler hakkında bilgi edinmemiz noktasında öncelikli olarak başvurduğumuz eserlerdendir.

Hasan b. Ali hakkındaki rivayetleri toplu olarak bulundurmasıyla çalışmamızda kullandığımız kaynaklarımızdan biri de İbn Sa'd'ın *Tercümetü'l-İmam Hasan*¹⁷ adlı risalesidir.

Hasan b. Ali ile ilgili hadislere çalışmamızda yer vermemiz sebebiyle başta Buhari ve Müslim'in *Sahih'leri*¹⁸ olmak üzere muhtelif hadis kaynaklarından da yararlandık.

Çalışmamızda gerek İslam dünyasında gerekse batıda yapılmış çağdaş çalışmalardan da istifade edilmiştir. Watt'ın İslam Düşüncesinin Teşekkül Süreci,¹⁹ Dozy'nin *Spanish Islam*,²⁰ Madelung'un *The Succession to Muhammad*:

⁸ Ya'kubi, İbn Vazih Ahmed b. İshak b. Ca'fer, *Tarihu'l-Ya'kubi*, Daru's-Sadr, Beyrut trz.

⁹ Mes'udi, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin, *Mürücü'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Daru'l-Fikr, Kum 1984.

¹⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Tarihu'l-Umem ve'l-Müluk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Daru Suveydan, Beyrut 1967.

¹¹ İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *el-Kamil fit-Tarih*, Daru's-Sadr, Beyrut 1965.

¹² İbn Kesir, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 1966.

¹³ Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lami'n-Nubela*, thk. Şuayp el-Arnayud, Beyrut 1982.

¹⁴ Nüveyri, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünuni'l-Edeb*, tah. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Kahire 1975.

¹⁵ İbn Sa'd, Ebu Abdillah Muhammed b. Sa'd Meni'ez- Zühri, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Daru's-Sadr, Beyrut 1985.

¹⁶ Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Kitabu'l-Cumel min Ensabi'l-Eşraf*, Dar'ul-Fikr, y.y., trz.

¹⁷ İbn Sa'd, Ebu Abdillah Muhammed b. Sa'd Meni'ez- Zühri, *Tercümetü'l-İmam Hasan*, thk. Seyyid Abdülaziz Tabatabai, Kum 1416.

¹⁸ Buhari, Ebu Abdullah b. Muhammed Ebi'l Hasan İsmail b. İbrahim b. el- Muğire, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul 1981; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul 1981.

¹⁹ Watt, William Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Umran Yay. Ankara 1981.

²⁰ Dozy, Reinhart Pieter Anne, *Spanish Islam: a history of the moslems in Spain*, London 1972.

*A study of the early caliphate*²¹ adlı çalışmaları müracaat ettiğimiz çalışmalardandır.

Genelde İslam dünyasında özeldeyse Türkiye’de konuyla ilgili yapılmış çalışmalardan da yararlandık. Türkiye’de, Ethem Ruhi Fırlalı, Mahfuz Söylemez, Adnan Demircan, Talat Sakallı, Bahaüddin Varol ve benzeri akademisyenlerin konuyla ilgili yazmış oldukları makaleler konumuzun işlenmiş ve işlenmemiş yönleriyle ilgili fikir edinmemiz noktasında bizlere yardımcı oldu.

Hasan b. Ali maddesiyle *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Encyclopedia Islamica* ve *Encyclopedia of Islam and The Muslim World* gibi batılı ansiklopediler, Hasan b. Ali ile ilgili maddeleriyle müracaat ettiğimiz ansiklopedik eserler arasındadır.

²¹ Madelung, Wilfred, *The Succession to Muhammad: a study of the early caliphate*, XII, New York 1997.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HZ. HASAN'IN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

1.1. Hz. Hasan'ın Hayatı

1.1.1. Doğumu, Kimliği ve Hasan İsminin Verilmesi

Hasan b. Ali b. Ebi Talib b. Abdilmuttalib b. Haşim b. Abdimenaf,²² Rasulullah'ın Hz. Fatıma'dan olan torunu ve reyhanesi, Rasulullah'ın müjdesi ile cennet gençlerinin efendisidir.²³ Künyesi Ebu Muhammed olup Rasulullah tarafından verilmiştir, lakapları; sıbt, seyyid, zeki, mücteba ve tâki'dir.²⁴ Hasan b. Ali Hulafa-ı Raşidinin beşincisi olarak kabul edilir, İmamiyye'ye göre ise on iki imamın ikincisidir.²⁵

Hz. Hasan, Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın ilk çocukları olarak hicretin üçüncü yılında Ramazan ortasında gece vakti dünyaya geldi.²⁶ Diğer bir rivayete göreyse aynı yılın Şaban ayında dünyaya eldi.²⁷ Kuleyni hicretin ikinci senesinde doğduğunu bildirir.²⁸ Fatıma, doğumunun yedinci gününde başını tıraş ederek saçı ağırlığınca gümüş tasadduk etti.²⁹ Zehebi ise Ramazanın ortasında dedesi tarafından bir avuç gümüşün akika olarak tasadduk edildiğini nakleder.³⁰ Yukarıdaki rivayetlerden anlaşılacağı gibi Hz. Hasan'ın doğum tarihi olarak hicretin ikinci ve üçüncü yılları verilmiştir ancak rivayetlerin çoğunluğu hicretin üçüncü senesini esas aldığından biz de hicretin üçüncü senesini doğum tarihi olarak esas aldık. Doğduğu yıl ve ay konusunda ittifak olmamasına rağmen rivayetlerin çoğunluğu hicri üçüncü yılın Ramazan ayını gösterir.

²² İbn Sa'd, *Tercümetü'l-İmam Hasan*, 27.

²³ Ahmed b. Ali b. Sabit Hatip el- Bağdadi, *Tarihu Bağdad ve Medinetü's-Selam*, Daru'l-Fıkr, Kahire 1931, I, 138; Joseph R. Strayer, "Hasan İbn Ali İbn Abi Talib", *Dictionary of the Middle Ages*, Newyork 1989, VI, 8; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez- Zehebi, *Siyeru A'lami'n- Nübela*, thk. Şuayb el- Arnavud, Beyrut 1984, III, 245; Fazl b. Hasan et-Tabersi, *İ'lamü'l-Vera bi A'lami'l-Hüda*, Beyrut 1985, 243.

²⁴ Razi Ali Yasin, *İmam Hasan'ın Barışı*, trc. Cafer Bendiderya, S. Necat Karakuş, Cafer Bayar, Vahdettin İnce, Alican Görel, Kevser Yay. İstanbul 2002, 37; Ebu'l Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfehani, *Mekatilu't-Talibiyyin*, thk. Ahmed Sakar, Daru'l-Ma'rife, Beyrut trz. 46; Zehili, *Merci'u Ulum'il-İslamiyye*, Dimeşk trz. 54.

²⁵ Ebu Abdullah Muhammed b. Ali eş-Şevkani, *Derrü's-Sahabe fi Menakibi'l-Karabe ve's-Sahabe*, thk. Hüseyin b. Abdullah el- Umeri, Dimeşk 1984, 606.

²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Cüz' Fihî Müsnedi Ehli'l-Beyt*, thk. Abdullah el-Leysi el-Ensari, Lübnan 1988, 4; Razi Ali Yasin, *İmam Hasan'ın Barışı*, 37; Şibli Numani, *Sıratu'n-Nabi*, trc. Budayuni, Lahore trz. II, 5.

²⁷ Zehebi, *Siyeru A'lami'n-Nübela*, III, 246.

²⁸ Kuleyni, *el-Usul mine'l-Kâfi*, Nşr. Muhammed el- Ahvendi, Tahran trz. I, 461.

²⁹ İbn Sa'd, *Tercümetü'l-İmam Hasan*, 30.

³⁰ Zehebi, *Siyeru A'lami'n-Nübela*, III, 246.

Hız. Hasan doğduğunda Hız. Fatıma Hız. Ali'ye ona bir isim ver dedi. Hız. Ali ise bu konuda benim Rasulullah'a her hangi bir önceliğim söz konusu olamaz dedi. Rasulullah geldiğinde çocuğu Rasulullah'a getirdi ve Rasulullah ona Cahiliyye döneminde Araplar arasında duyulmamış bir isim olan Hasan ismini verdi.³¹

Cabir b. Abdillan'tan naklediliyor; Fatıma Hasan'ı doğurduğunda Ali'ye, "Ona bir isim ver." dedi. Ali "Ona isim verme hususunda Rasulullah'ın önüne geçecek değilim." dedi. Rasulullah ise, "Ben de bu konuda Rabbimin önüne geçecek değilim," dedi. Allah, Cebrail'e Muhammed'in bir oğlu olduğunu vahyederek "O'na git ve O'nu sevindir." ve O'na şöyle de; "Ali'nin sana olan yakınlığı Harun'un Musa'ya olan yakınlığı mesabesindedir, ona Harun'un oğlunun ismini ver." Cebrail gelerek O'nu Allah'ın vahyiyle sevindirdi.

- Allah, çocuğa Harun'un oğlunun adını vermeni emrediyor.
- Harun'un oğlunun adı nedir?
- Şeber
- Arap dilindeki karşılığı nedir?
- Hasan

Rasulullah böylece çocuğa Hasan ismini verdi.³²

Hız. Ali'nin Hız. Hasan'a Harb ismini vermeyi düşündüğüne dair bazı rivayetler de mevcuttur.³³

Hani b. Hani, Ali b. Ebi Talib'in şöyle dediğini rivayet ediyor:

Hasan doğduğunda ona Harb ismini verdim, Hız. Peygamber gelince:

"Bana oğlumu getir, ona ne isim verdin." dedi.

"Harb" dedik.

"Hayır, onun adı Hasan'dır." dedi.

Hüseyn doğduğunda ona Harb ismini verdim. Hız. Peygamber gelince:

"Bana oğlumu getir, ona ne isim verdin." dedi.

"Harb" dedik.

³¹ Hasan Emin, *Dairatü'l-Mearif*, Beyrut 2001, I, 401.

³² Ebu Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl et- Tabersi, *I'lami'l-Vera bi A'lami'l-Hüda*, Beyrut 1985, 248.

³³ Geniş bilgi için bkz. Zehebi, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, III, 247; Murtaza el- Hüseyini Firuzabadi, *Fedailü'l-Hamse Mine's-Sihahi's-Sitte*, Beyrut 1982, III, 207; Muhammed Rıza, *el-Hasan ve'l-Huseyn*, 14; L. Veccia Vaglieri, "Al- Hasan b. Ali b. Ebi Talib", *The Encyclopaedia of Islam(New Edition)*, III (1971), 240.

“Hayır, onun adı Hüseyin’dir.” dedi.

Üçüncüsü doğduğunda ona Harb ismini verdim. Hz. Peygamber gelince:

“Bana oğlum getir, ona ne isim verdin.” dedi.

“Harb” dedik.

“Hayır, onun adı Muhsin’dir.” dedi. Sonra, “Onları Harun’un çocuklarının ismi olan Şeber, Şübeyr ve Müşbir isimleriyle isimlendirdim.” dedi.³⁴

Hız. Peygamber, doğduktan sonra bebeği kucağına alarak sağ kulağına ezan, sol kulağına ise kamet okudu.³⁵ Sonra onun için bir koyun kurban etti.³⁶ Saçını tıraş edip ağırlığınca gümüşü Sadaka olarak vermelerini ve başını ıtırla kokulandırmalarını emretti. Bu uygulama ile bebek için akika kurbanı kesmek ve bebeğin saçını ağırlığınca sadaka verme geleneği oldu.³⁷

Diğer bir rivayete göre ise Hz. Fatıma çocuk için kan akıtmasının gerekip gerekmediğini Peygamber’e sorar, Hz. Peygamber bunun gerekli olmadığını söyler ancak saçını kesip saçının ağırlığınca gümüşü fakirlere dağıtmasını tavsiye eder.³⁸

Hız. Fatıma’nın diğer çocukları Hüseyin, Muhsin, Ümmü Gülsüm ve Zeynep’tir.³⁹ Hız. Ali’nin Hız. Fatıma’dan olan çocukları; anne faktörünün, Hız. Fatıma’nın Peygamber kızı olması nedeniyle ağır basması ve Hız. Peygamber’in soyunun kızı Hız. Fatıma kanalıyla devam etmesi nedenleriyle ön plana çıkmış ve Hız. Ali’nin Hız. Fatıma’dan olan çocuklarının Müslümanlar arasındaki konumu geçmiştenden günümüze kadar diğer çocuklarından farklı olmuştur.

Hız. Ali’nin Rasulullah ile yakın akrabalığı ve Hız. Fatıma’nın Rasulullah’ın kızı olmasının yanı sıra her ikisinin de çocuklukları dahil Peygamber Evi’nde İslami terbiye ile yetiştirmeleri ve çocuklarını da İslami terbiye ile yetiştirmeleri sebebiyle ilk çocukları olan Hız. Hasan, Peygamber soyunun devamını misyonuna sahip olmuştur.

³⁴ Murtaza el-Hüseyini Firuzabadi, *Fedailü'l-Hamse Mine's-Sihahi's-Sitte*, Beyrut 1982, III, 207; Muhammed Rıza, *el-Hasan ve'l-Huseyn*, 14.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Cüz' Fihi Müsnedi Ehli'l-Beyt*, 43; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yay., İstanbul 1987, 367;

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Cüz' Fihi Müsnedi Ehli'l-Beyt*, 43; Razi Ali Yasin, *İmam Hasan'ın Barışı*, 37.

³⁷ Razi Ali Yasin, *İmam Hasan'ın Barışı*, 37.

³⁸ Zehebi, *Siyeru A'lami'n-Nübela*, III, 248.

³⁹ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Mearif*, thk. Servet Ukkase, Daru'l-Mearif, Kahire 1981, 210.

Hz. Hasan'nın isimlendirilişiyile ilgili farklı rivayetleri değerlendirecek olursak, Ali b. Ebi Talib'in Hz. Peygamber'le olan yakınlığını Harun'un Musa'ya olan yakınlığı ile özdeşleştiren, bu yakınlık esas alınarak Harun'un oğlu olan Şeber'den hareketle çocuğa Şeber'in Arap dilindeki karşılığı olan Hasan isminin verilmesinin Allah tarafından emredildiği rivayetinin Şii temayülün yansıması olduğunun kanaatindeyiz. Ali b. Ebi Talib'in Fatıma ile olan evliliğine ek olarak şahsi ve ilmi nitelikleri nedeniyle İslam toplumunda özel bir konumu bulunsa da bu özel konumu Harun'un Musa'ya olan konumuyla mukayese edilemez. Çünkü Harun, Musa'nın kardeşiydi yani akrabalık derecesi Ali'nin Hz. Peygamber'e olan yakınlığından ileri derecedeydi ve o, aynı zamanda bir peygamberdi, bu anlamıyla kardeşinin görevi olan peygamberlik görevine varis olmuştu. Yakınlık dereceleri göz ardı edilebilecek bir mefhum olmasına rağmen hilafet ve nübüvvet birbiriyle mukayese edilemeyecek görevlerdir. Bu sebeplere binaen söz konusu benzetmenin Hz. Peygamber tarafından yapılmış olabileceği ihtimali azalırken böyle bir benzetmeden Ali'yi kendisinden sonra imam tayin ettiği sonucuna ulaşamaz. Hz. Peygamber son peygamber olduğundan, bir daha hiçbir peygamber gelmeyeceğinden Şia Ali b. Ebi Talib'in O'na olan varisliğini imamet ile sınırlandırmıştır. Şia bu benzetmeyle imametın nas ve tayinle belirlendiği ve Ali b. Ebi Talib'in ilk imam olduğu nazariyesine güçlü bir kanıt bulmuş ve olaya ilahi bir nitelik kazandırmıştır.

1.1.2. Çocukluğu ve Hz. Peygamberle ilişkisi

Siyaset arenasında boy göstermesinden önceki hayatı hakkında bilgi edinmemiz ihtilafli meselelerde fikir yürütürken sağlıklı sonuçlara ulaşmamız noktasında bize yardımcı olacaktır. Ancak Hz. Hasan'ın çocukluğuna dair Sünni literatürde sınırlı derecede bilgi mevcuttur. Bu durum Şii ve Sünni kaynakları değerlendirirken karşılaştırma yapabilme olanağımızı da sınırlandırmaktadır.

Peygamber Efendimiz, küçük yaştan itibaren torunlarının eğitimiyle bizzat kendisi ilgilenmiş, onlara nasihatte bulunmuştur. Aralarında bir yaş fark olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin henüz çok küçüktüler. Ama Rasulullah'ın onlara o yaşta verdiği nasihatleri Hz. Hasan unutmamış ve daha sonra nakletmiştir. Peygamberin torununa ettiği nasihatlerden birini Hz. Hasan şu şekilde nakleder:

“Ey Hasan! Beş vakit namazını aksatmadan kıl. Sana şüpheli gelen her şeyi terk et. İçinde şüphe uyandırmayan şeyleri yap. Çünkü doğruluk, insanın gönlüne huzur verir. Yalan ise huzursuzluk uyandırır.”⁴⁰

Hz. Hasan, Hz Peygamber ile sadece yedi yıl yaşamasına rağmen O’nun bazı sözlerini ve davranışlarını anımsadığını ifade etmiştir. Örneğin sadakanın Peygamber ailesine yasak olduğunu bilemeyecek ve bu yasağı algılayamayacak yaşayken ağzına aldığı sadaka hurmasını dedesinin ağzından çıkarıp attığını unutmamıştır.⁴¹

Hz. Hasan, dedesine ihtiyacını arzedendenler asla reddedilmediğini ve tatlı sözle ihtiyaçlarının karşılandığını hatırladığını bildirir.⁴²

Hz Peygamber’in torunlarına duyduğu derin sevgiye dair bazı anekdotlar mevcuttur. Hz. Peygamber’in minberde yaptığı konuşmalar esnasında uzun kıyafetinden dolayı tökezleyerek dedesine ulaşmaya çalışan Hasan’ı kaldırmak için konuşmasına ara vermesi ve torununu yerden kaldırması,⁴³ bu sevgiyi somutlaştıran örneklerdendir.⁴⁴

Hz. Peygamber’in çocuklara beş vakit namaz kılmayı emrederek onları küçük yaşta namaza alıştırmaya çalışmasından O’nun çocuk eğitimine oyun çağında başladığı sonucunu çıkarabiliriz. Nitekim konuyla ilgili hadisler bu konuyu destekler mahiyettedir. Çocuğun karakterinin tohumlarının ekildiği erken dönemlerde, ileride hayat felsefesini oluşturacak tavsiyelerde bulunması; şüphe veren şeylerden uzak durmasını gönlünü huzurla dolduracak tatmin edici davranışlarda bulunmasını tavsiye etmesi böylece çocukta iç denetim, kendi kendini kontrol etme mekanizması geliştirmeye çalışması onun ne mükemmel bir eğitimci olduğunun kanıtıdır.

⁴⁰ Zehebi, *Siyeru A’lami’n-Nübelâ*, III, 246.

⁴¹ Taberi, *Tarih*, V, 160.

⁴² İbn Vazih Ahmed b. İshak b. Cafer el-Ya’kubi, *Tarihu’l-Ya’kubi*, Beyrut trz. II, 227.

⁴³ Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesai, *Sünen*, İstanbul 1981, *Salatu’l-İdeyn*, 27.

⁴⁴ Wilfred Madelung, “Hasan b. Ali b. Abı Taleb”, *Encyclopedia Iranica*, XII (2004), 26.

1.1.3. Hz. Peygamber'in Hz. Hasan ile İlgili Hadisleri

Ebu Hureyre nakleder: Allah Rasulü ile beraber Medine'nin çarşılarından birinde idim. Bir müddet sonra Efendimiz ayrıldı, ben de ayrıldım. Peygamberimiz Hz. Fatıma'nın evine gelip üç defa:

“- Yaramaz nerede? Bana Hasan'ı çağır” dedi.

Hasan gelince kollarını açtı, Hasan da açtı. Allah Resulü torununa sarılıp öptü. Ardından da: “Allahım! Doğrusu ben bunu seviyorum, onu Sen de sev, onu sevenleri de sev!” buyurdu.⁴⁵

Bir defasında Hz. Peygamberin hutbe okurken Hz. Hasan ile kardeşi Hz. Hüseyin'in üzerlerindeki uzun elbiseleri ile düşe kalka yürüdüklerini görünce, hutbesine ara verip minberden inerek torunlarını kucağına aldığı ve önüne oturttuğu, daha sonra da “ Allah Teâlâ ‘Mallarınız ve evlatlarınız sizin için birer imtihan vesilesidir’⁴⁶ derken doğru söylemiştir.” Şu ikisini bu şekilde görünce sabredemedim” dediğini ve daha sonra hutbesine devam ettiğini hadis kitapları nakletmektedir.⁴⁷

Hz. Ebubekir, Rasulullah'ı minberde yanında Hasan otururken gördüm, Rasulullah bir Hasan'a bir cemaate bakıyordu. Rasulullah “Benim bu oğlum seyyittir, umulur ki Allah onunla Müslümanlardan iki topluluğun arasını bulur.”dedi.⁴⁸

Rasulullah torunları Hasan ve Hüseyin hakkında şöyle demiştir. Allahım ben o ikisini seviyorum, sen de o ikisini sev.⁴⁹

Abdullah İbn Şeddad babasından naklediyor: Rasulullah iki akşam namazından birinde yanımıza geldi. Hasan veya Hüseyin'den birini taşıyordu. Rasulullah öne geçip çocuğu yere bıraktı sonra tekbir getirip namaza durdu. Namaz sırasında uzunca bir secde yaptı. Secde çok uzadığı için başımı kaldırıp baktım. Bir de ne göreyim Rasulullah secdede iken çocuk sırtına binmiş öylece duruyor. Ben secdeme döndüm. Namaz bitince Rasulullah'a cemaatten *Ey Allah'ın Rasulü namazda öyle uzun bir secde yaptın ki bir hadise meydana geldi*

⁴⁵ Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. El- Muğire el-Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul 1981, Libas, 20.

⁴⁶ Teğabun Suresi, 64/15.

⁴⁷ Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesai, *Sünen*, İstanbul 1981, Salatu'l-İdeyn, 27.

⁴⁸ Buhari, Fezailu'l-Ashab, 22.

⁴⁹ Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el- Kuşeyri, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul 1981, Fezailu's-Sahabe, 58.

veya vahiy indi zannettik, diye soranlar oldu. Rasulullah hayır, bunlardan hiç biri olmadı fakat secdedeyken oğlum sırtıma bindi ben de hevesi geçip kendisi ininceye kadar bekledim, dedi.⁵⁰

Bir gün Rasulullah Hz. Ali'nin oğlu Hasan'ı öpüyordu. Yanında da Temim kabilesinin ileri gelenlerinden Akra İbn Hasip vardı. Akra, Hz. Peygamberin çocuğu öptüğünü görünce: *Benim on çocuğum var, onların hiç birini öpmedim, dedi. Bunun üzerine Rasulullah, Merhamet etmeyene merhamet olunmaz. İnsanlara merhamet etmeyene Allah merhamet etmez, dedi.*⁵¹

Şii müellif Kummi de Rasulullah'ın Hasan ve Hüseyin'e olan sevgileri başlığı altında birçok hadis nakleder. Bu hadislerde Resulullah'ın sevgisinin şiddeti vurgusu hâkimdir. Söz konusu hadislerde Rasulullah, torunlarına olan sevgisinin kalbindeki yerini ve bu sevginin yerini hiçbir şeyin alamayacağını ifade eder.⁵²

Hz. Peygamber'in torunlarına olan sevgisine dair sahih pek çok rivayet vardır. Hasan ve Hüseyin'in cennet gençlerinin efendisi olmasıyla ilgili rivayet sahihliği yanı sıra Hz. Peygamber'e gelecekte vuku bulacak olaylar önceden bildirildiyse - ki bu konuyla ilgili bazı rivayetler mevcuttur - söz konusu olaylar yaşandığında taraf olacak olanların hatırlayarak yanlış tutum içerisinde olmamaları için ısrarla üzerinde durulmuş olabilir. Nitekim buna benzer bazı hadiseler zikredilir örneğin Zübeyr b. Avvam ve Talha b. Ubeydullah'ın Cemel vakasında Hz. Peygamber'in sözlerini hatırlamaları ve pişmanlık duymaları gibi, düşük bir ihtimal de olsa bu amaçla söylenmiş olabilecek hadislerdir. Nitekim bazı hadislerde Hz. Peygamber'in Cebrail tarafından Hz. Hüseyin'in şehadetinden haberdar edildiği bildirilmiştir. Hz. Hüseyin hakkında bilgilendirilmiş olabileceği gibi Hz. Hasan hakkında da bilgilendirilmiş olabilir.

Hz. Hasan'a Ümmü'l-Fadl'ın⁵³ sütanneliği yaptığına dair bazı rivayetler vardır, Ümmü'l-Fadl'dan naklen olay şöyle anlatılıyor;⁵⁴

⁵⁰ Nesai, İftitah, 82.

⁵¹ Buhari, Edeb, 18.

⁵² Geniş bilgi için bkz., Ebu Kasım Cafer b. Muhammed b. Küleveyh el-Kummi, *Kamilü'z-Ziyarat*, Daru's-Sürur, Beyrut 1997, 112-117.

⁵³ Asıl adı Lübabe olup Abbas b. Abdulmuttalib'in eşi; Hz. Peygamber'in eşi Meymune'nin kız kardeşidir; Halid b. Velid'in teyzesidir. Hz Hatice'den sonra Müslüman olan ilk kadındır. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Ağırman "Ümmü'l-Fadl'ın Hz. Hasan ve Hz Hüseyin'e Süt Anneliği Yapması Konusundaki Rivayetlerin Tarih Açısından Tenkidli Bir Değerlendirilmesi", *AÜİFD*, XVI (2001), 107-122.

Bir gün Rasulullah'ın huzuruna geldim ve şöyle dedim: “Ya Rasulallah rüyamda senin organlarından birini evimde gördüm.”

Rasulullah şöyle buyurdu: “Gördüğün rüya hayırlı bir rüyadır, İnşallah Fatıma bir erkek çocuğu doğurur sen de onu emzirirsin.”

Bir müddet sonra Fatıma Hasan'ı doğurdu; onu bana verdiler ve ben de onu Kusem'in sütüyle emzirdim.

Ümmü'l-Fadl'dan naklen konuyla ilgili pek çok hadis bulunmasına rağmen hadisin farklı tariklerindeki metinler arasındaki tutarsızlıklar bulunmaktadır. Ayrıca Ümmü'l-Fadl'ın sütanneliğinin tarihi gerçeklerle bağdaşmadığı da bir vaka'dır, şayet Ümmü'l-Fadl Hasan b. Ali'ye sütannelik yapmış olsa idi. Hasan b. Ali sütkardeşi olan Fadl'ın kızı ile evlenmezdi. Halbuki o Fadl'ın kızı Ümmü Gülsüm ile evlenmiş ve bu evlilikten üç çocuk dünyaya gelmiştir, bunun yanı sıra tarih kitaplarında, Hasan b. Ali'nin süt çağına denk gelen dönemde Ümmü'l-Fadl ve ailesinin Mekke'de ikamet ettiğine dair bazı rivayetler de mevcuttur.⁵⁵

1.2. Özel Hayatı

1.2.1. Evlilikleri ve Eşleriyle Diyalogu

Hz. Hasan'ın evliliklerinin sayısı hakkında değişik kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir. İbn Sa'd onun 90 hanımla evlendiğini belirtirken⁵⁶ Hasan b. Ali'nin adları bilinen eşlerinin sayısının 10–15 civarında olduğu ve nesebi bilinen dört eşi bulunduğuyula ilgili görüşler de bulunmaktadır.⁵⁷ Bunun yanı sıra Hasan b. Ali'nin evliliklerinin 250 veya 300 civarında olduğuna dair bilgi bu konuda en uç anlatımı temsil eder.⁵⁸

İbn Sa'd'ın naklettiği diğer bir rivayet Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin'den Hz. Hasan'ın mtlak (çok boşayan) olduğunu, onun ancak kendisini seven eşlerini boşamadığı bilgisini bize vermektedir.⁵⁹ Bu ve buna

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Mısır 1984, VI, 340; Muhammed Rıza, *el-Hasan ve'l-Huseyn*, Beyrut 1987, 13.

⁵⁵ Mustafa Ağırman “Ümmü'l-Fadl'ın Hz. Hasan ve Hz Hüseyin'e Süt Anneliği Yapması Konusundaki Rivayetlerin Tarih Açısından Tenkidli Bir Değerlendirilmesi”, 107-122.

⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, VI, 377.

⁵⁷ Geniş Bilgi için bkz. Gülgün Uyar, *Ehli Beyt İslam Tarihinde Ali-Fatıma Evladı*, İstanbul 2004, 377-379.

⁵⁸ Ebu Talip el-Mekki, *Kutû'l-Kulûb*, Mısır, 1961, II, 505.

⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, VI, 375.

benzer rivayetler mtlak sıfatına işaret ediyor olması ve bunun Ali b. Hüseyin tarafından kullanılması açısından önemlidir.

Ali b. Ebi Talib, Kufe halkına bir konuşma yaparak: “Ey Kufeliler, Hasan’ı evlendirmeyin çünkü o mtlak(çok boşayan)’dır.” der. Hemedanlı bir adam kalkarak: “Vallahi biz onu evlendireceğiz o dilediğini tutar dilediğiyse boşar.” der.⁶⁰

Hiz. Ali’nin Hiz. Hasan’ın çok evlilik yapması hususunda bazı endişeleri bulunduğu görölmektedir. Hiz. Hüseyin neslinden Ca’fer (es-Sâdık) b. Muhammed’den nakledilen rivayette Hiz.Ali’nin: “Hasan sürekli evleniyor ve boşanıyor. Bu nedenle kabilelerin düşmanlığını üzerimize çekmesinden korkuyorum.”⁶¹ dediğini bildirmektedir.

Eşlerine yaptığı bağışlarla da rivayetlere konu olan Hiz.Hasan için nakledilen bir bilgide Muhammed b. Sirin: “Hasan b. Ali bir kadınla evlendi de ona her birinde bin dirhem olan yüz cariye gönderdi.” demiştir.⁶² Yine Muaviye’nin Aişe bnt. Osman b. Affan ile evlendirdiği Hasan’ın, Aişe bnt. Osman’a on bin dinar verdiğı ve ölünceye kadar da -mtlak olmasına rağmen- Aişe’yi yanında tuttuğı haber verilmektedir. Diğer bir rivayet ise Hiz. Hasan’ın eşlerini boşarken takındığı tavır ve uygulama hakkında bilgi vermektedir. Nakledildiğine göre; Hiz. Hasan, Mansur b. Seyyar el-Fezari’nin kızı ve Esed kabilesinin Âl-i Hureym kolundan bir hanım ile evli idi. O ikisini boşadı. Onların herbirine 10 bin dirhem ve bir bal kırbası gönderdi. Onları götüren hizmetçisine, malları kendilerine teslim ettiğinde ne söyleyeceklerini iyi dinlemesini tenbih etti. Fezari olan hanım: “Allah onun hayrını versin ve ondan razı olsun.” derken, Esedi hanım: “Onun sevgisine karşılık ne kadar az bir şey.” dedi. Hizmetçisi onların söylediklerini Hiz.Hasan’a bildirince Fezari olan hanımı bırakıp Esedi olan hanımı tekrar nikâhladı.”⁶³

Süveyd b. Ğafle’den nakledildiğine göre Has’amiyye isimli bir hanım Hiz. Hasan’ın nikâhında idi. Hiz. Ali şehid edilip Hiz. Hasan’a biat edildiğinde o: “Halifeliğini kutlarım.” demişti. Bunun üzerine Hiz.Hasan: “Ali’nin öldürülmesine sevindiğin ortaya çıktı. Üç talakla boşsun.” demiştir. Bunun üzerine o: “Ben bunu

⁶⁰ Zehebi, *en-Nüabela*, III, 253; Muhammed Rıza, *el-Hasan ve'l-Huseyn*, 14.

⁶¹ İbn Sa’d, *Tabakat*, VI, 375; Zehebi, *en-Nüabela*, III, 262.

⁶² İbn Sa’d, *Tabakat*, VI, 374-375; Zehebi, *en-Nüabela*, III, 263.

⁶³ İbn Sa’d, *Tabakat*, VI, 374-375.

kastetmemiştim.” demiştir. Hz. Hasan ona 20 bin dirhem göndermiş o da: “Onun sevgisi karşılığında ne kadar az bir mal.” diye üzüntüsünü ifade etmiştir.⁶⁴

Bir gün Hz. Hasan, Abdurrahman b. Haris b. Hişam’ın yanına geldi. Abdurrahman onu karşılayarak: “Bana haber gönderseydin ben sana gelirdim.” dedi. Hz. Hasan: “Bir ihtiyacım var” deyince: “O nedir?” diye sormuştur. Hz. Hasan: “Kızımı istemek için geldim.” deyince, Abdurrahman başını yere eğmiş, sonra kaldırarak: “Yeryüzünde benim için senden daha şerefli bir kimse yoktur. Ancak biliyorsun ki kızım benden bir parçadır. Onun üzüntüsü beni üzer, sevinci ise beni sevindirir. Sen mutlaksın, onu boşamandan korkarım. Şayet öyle yaparsan, Rasulullah’dan bir parça olan sana karşı duygularımın değişmesinden korkarım. Eğer boşamamaya söz verersen onu seninle evlendiririm.” deyince Hasan b. Ali susmuş, sonra da kalkıp gitmiştir.⁶⁵

Kaynaklarda nakledilen bazı rivayetler Hz. Hasan’ın evliliğe düşkünlüğü konusunda bilgiler ihtiva etmektedir. Bir rivayete göre Hind bnt. Süheyl b. Amr’ın eşinden boşandığını haber alan Muaviye, Ebu Hüreyre’ye bir mektup yazarak onu oğlu Yezid ile nişanlamasını istemiş, bu talebi yerine getirmek üzere yola çıkan Ebu Hüreyre ile karşılaşan Hz. Hasan onun nereye gittiğini sorup öğrenince ona: “Ona benden bahsetsen...” (Benimle evlenmesini söylesen) demiştir. Ebu Hüreyre ona bunu haber verince Hind: “Sen benim için tercih et” demiş, o da Hz. Hasan’ı tercih ederek Hind’i Hz. Hasan ile evlendirmiştir.⁶⁶

Hasan b. Ali ile ilgili müstakil bir çalışması bulunan Bakır Şerif el-Kuraşi, Hasan b. Ali’nin çok evliliği ile ilgili rivayetleri sıraladıktan sonra İslam dininin kerih gördüğü talak konusuna değinerek Hasan b. Ali’nin hilim ve takvasının İslam dininin kerih gördüğü bir amelde bulunmasını engelleyeceğini savunmuştur. Ayrıca çok evlilik yapmasına gerekçe olarak Peygambere olan yakınlığını göstermiş ve Peygamber ile akraba olma talebinin Hasan b. Ali’nin evliliklerinin sayısını arttırdığını belirtmiştir. Buna rağmen iddia edildiği kadar çok evlilik yapmadığını savunarak evliliklerinin sayısının 13 ile sınırlı olduğunu savunmuştur. Eşlerinin isimlerinin yanısıra eşleri ve çocukları hakkında ayrıntılara yer vermiştir.⁶⁷ Kuraşi, Hasan b. Ali’nin çok evlilikleri ile ilgili

⁶⁴ Zehebi, *en-Nübelâ*, III, 262.

⁶⁵ Ebu Talip el-Mekki, *Kütü’l-Kulûb*, Mısır 1961, II, 505-506.

⁶⁶ İbn Sa’d, *Tabakat*, VI, 375-376.

⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Bakır Şerif el-Kuraşi, *Hayatü’l-İmam el-Hasan b. Ali*, Beyrut 1983, 443-460.

iddiaların sorumlusunun Ebu Ca'fer el-Mansur olduğunu belirterek Ebu Ca'fer'e ağır eleştirilerde bulunmaktadır.⁶⁸ Adı geçen müellif Hasan b. Ali'nin çok evliliği ile ilgili rivayetleri senet ve metin tahliline tabi tutarak zikredilen rakamların gerçeği yansıtmadığını ispat etmeye çalışmıştır.⁶⁹

Hasan b. Ali'nin çok evlilik yaptığı bir va'ka olmakla birlikte 250 veya 300 civarındaki rakamlar mübalağalı anlatımlar izlenimini doğurmaktadır. Bunun yanısıra rivayetler çok evlilik yaptığı noktasında birleşmesine rağmen Hasan b. Ali'nin 13 evlilik yaptığı iddiasına dayanak bulmak amacıyla rivayetlerin metin ve senet tahliline tabi tutulması ve Hasan b. Ali'nin aslında çok evlilik yapmadığı, söz konusu rivayetlerin sorumlusunun dönemin Emevi halifesi Ebu Ca'fer el-Mansur olduğu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Sonuç olarak Hasan b. Ali'nin evliliklerinin sayısı konusunda İbn Sa'd'ın rivayeti gerek rakamı gerekse yakın dönem kaynak olması gerekçeleriyle gerçeğe yakın bilgiler ihtiva etmektedir.

1.2.2. Çocuklarıyla Diyalogu

Hasan b. Ali'nin çocuklarının sayısı ile ilgili olarak kaynaklarda 11⁷⁰, 15⁷¹, 16⁷² ve 25⁷³ gibi muhtelif rivayetler vardır. Soyu Hasan-ı Müsenna ve Zeyd adlı oğullarından devam etmiştir.⁷⁴

Gülgün Uyar, eşleri ile ilgili bilgi veren kaynaklarda 10-15 arasında isim bulunduğunu savunur.⁷⁵ Bu eşlerinden olan çocuklarının sayısı da farklılık göstermektedir. Kız ve erkek olarak 12, 15, 16, 19, 20 ve 22 çocuğunun olduğu haber verilmektedir.⁷⁶ Hasan b. Ali'nin çocuklarının isimleri Hasan, Zeyd, Ümmü Hasan, Hüseyin, Abdullah, Ebu Bekir, Abdurrahman, Kasım, Talha, Amr, Ümmü Abdullah, Muhammed, Ca'fer ve Hamza, Fatıma, Ümmü Seleme, Rukayye ve Ümmü Hüseyin'dir.⁷⁷

Onun sekiz oğlu vardı: 1- Hasan b Hasan (annesi Havle binti Manzur el-Fezariyye) 2- Zeyd (annesi Ümmü Beşir binti Ebi Mes'ud el-Ensari el-Hazreci) 3-

⁶⁸ Bakır Şerif el-Kuraşi, *Hayatü'l-İmam el-Hasan b. Ali*, 452-454.

⁶⁹ Bakır Şerif el-Kuraşi, *Hayatü'l-İmam el-Hasan b. Ali*, 446-449.

⁷⁰ Muhammed Rıza, *El-Hasan ve'l-Huseyn*, 24.

⁷¹ Razi Ali Yasin, *İmam Hasan'ın Barışı*, 38.

⁷² Tabersi, *I'lamü'l-Vera bi A'lami'l-Hüda*, 251.

⁷³ İbn Sa'd, *Tercümetü'l-İmam Hasan*, 27-28.

⁷⁴ Razi Ali Yasin, *İmam Hasan'ın Barışı*, 37; Abdalbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul 1987, 367.

⁷⁵ Uyar, *Ehli Beyt İslam Tarihinde Ali-Fatıma Evladı*, 377-379.

⁷⁶ Ethem Ruhi Fırlı, "Hasan", *DİA*, XVI (1997), 283.

⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. Varol, "Hz. Hasan'ın Çok Evliliğine Dair Rivayetler Üzerine", 9-23.

Ömer 4- Kasım, 5- Ebu Bekr 6- Abdurrahman (bunların da anneleri ümmü veled olup hepsinin anneleri ayrıdır): 7-Talha 8- Ubeydullah.⁷⁸

O'nun kız ve erkek toplam on altı çocuğu vardı: Zeyd b. Hasan ve iki kız kardeşi Ümmü'l-Hasan ve Ümmü'l-Hüseyin anneleri Ümmü Beşir bnt. Ebi Mes'ud; Hasan b. Hasan, annesi Havle bnt. Manzur; Ömer b. Hasan, Abdullah b. Hasan, Kasım b. Hasan (Hüseyin b. Ali'yle beraber Kerbela'da şehit olmuştur), anneleri Ümmü Veleddir; Abdurrahman b. Hasan, annesi Ümmü Veled; Hüseyin b. Hasan (lakabı Esrem), Talha b. Hasan ve kızkardeşleri Fatıma, anneleri Ümmü İshak bnt. Talha b. Ubeydullah; Ebu Bekir(Hüseyin'le beraber Kerbela'da şehit edilmiştir), Ümmü Abdullah, Fatıma ve Ümmü Seleme ve Rukiyye'dir.⁷⁹

Hasan b. Ali'nin çocukların yetiştirilmesi gibi çocuklarının ilk çocukluk dönemleriyle ilgili nasıl bir baba olduğuna dair zihnimize olumlu veya olumsuz herhangi bir tasavvur oluşturacak her hangi bir bilgiye rastlamadık. İleriki dönemlerle alakalı bilgileriye ilgili konu başlığı altında inceleyeceğiz.

Hasan b. Ali yaklaşık sekiz yaşındayken dedesini altı ay gibi kısa bir süre sonra da annesini kaybetmiştir. Bu nedenle annesiyle olan ilişkisiyle ilgili kayda değer herhangi bir bilgiye rastlamadık. Annesinin yanı sıra babasıyla ilişkisi hususunda da tarihi kaynaklardaki rivayetlerin hemen hemen hepsi siyasi meselelerle ilgili olduğundan özel hayatına ışık tutucu nitelikte bilgilere ulaşamadık.

1.2.3. Kardeşleriyle Diyalogu

İslam Tarihi kaynaklarında yaşanan olaylar da hesaba katılacak olursa Hasan b. Ali'nin en çok diyalogda olduğu kardeşi olarak Hüseyin karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in hadislerinde ve İslam tarihi kaynaklarında Hasan ve Hüseyin'in çocuklukları ile ilgili anekdotlarda hemen hemen her yere beraber gidip beraber gelen, beraber gülüp beraber ağlayan, birlikte oynayan iki kardeş olarak tasvir edilirler. İlk iki halife döneminde çocukluk ve ilk gençlik döneminde olmalarına rağmen tarihi kişilikleriyle temayüz ettikleri dönem olarak Osman b. Affan dönemi başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Söz konusu dönemde babalarının ve halifenin emri doğrultusunda hareket etmişlerdir. Halifenin

⁷⁸ Ya'kubi, *Tarih*, II, 228.

⁷⁹ Tabersi, *İ'lamü'l-Vera bi A'lami'l-Hüda*, 251.

korunması için babaları tarafından görevlendirilen bu iki kardeş evi en son terk edenler olarak zikredilmiştir.⁸⁰

Halife olarak seçilmesi, hilafeti Muaviye'ye devri, Medine'ye yerleşmesi, vefatı, vasiyeti, defni gibi bir dizi olayda birinci dereceden faal bir kişilik olarak Hüseyin b. Ali ile karşılaşmaktayız. İki kardeş birbirlerini haklı buldukları konularda desteklerken haksız buldukları konularda açıkça eleştirmekte tereddüt göstermemişlerdir. Bu kanıya ulaşmamıza neden olan olaylar konunun bağlamı içerisinde işlenecektir.

İki kardeş arasındaki diyaloga örnek mahiyetinde Hasan ve Muaviye arasındaki barış görüşmelerinde Hasan ve kardeşi Hüseyin'in tavrından bahsedilebilir. Muaviye'nin anlaşma teklifinden haberdar olan Hüseyin, Muaviye'nin haklılığını tasdik, babaları Ali'nin davasını yalanlamış olacağı gerekçesi ile ağabeyi Hasan'a, bu anlaşmayı yapmaması gerektiğini söyledi. Hasan onu susturarak, yönetim işini kendisinin ondan daha iyi bildiğini iddia ederek, anlaşma yapmakta ısrar etti.⁸¹

1.3. Hz. Hasan'ın Kişiliği

1.3.1. Ahlakı ve İlmi Kişiliği

Hasan b. Ali'nin ilmi kişiliği, takvası ve cömertliğine dair ayrıntılı olmayan çeşitli anlatımlar mevcuttur. Hasan b. Ali, Arap toplumunda yetişmiş ve başta babası olmak üzere sahabenin önde gelenlerinin birikiminden istifade edebilmiş, Arapçaya hâkim bir şahsiyet idi. Ancak o kısa süren hilafeti dışında ön planda olmamış, sessiz bir hayat sürdürmeyi tercih etmiştir. Bu durum onunla ilgili siyasi olaylar dışındaki tarihi verilerin yetersizliğine yansımıştır.

Hasan b. Ali, dedesi Rasulullah'tan, annesinden ve babasından hadisler nakletmiştir. Hasan b. Ali'den hadis nakledenler ise oğlu Hasan b. Hasan, Süveyd b. Ğafle, Ebu'l-Havra (Rebia b. Şeyban), es-Sadi, eş-Şa'bi, Hübeyre b. Yerim, Esbağ b. Nübate, Müseyyeb b. Necebe'dir.⁸²

İlmi kişiliğiyle alakalı olarak elimizde olan bilgiler Hz. Peygamber'den naklettiği hadislerdir. Peygamber devrinde çocuk yaşta olması dolayısıyla Hz. Peygamber'den direkt naklettiği hadisler sınırlıdır, dolaylı olarak naklettiği

⁸⁰ Belazuri, *Ensab*, 278; Ayrıca bkz. el-Heytemi, Ahmed b. Muhammed, *es-Savaiku'l-Muhrika ala ehli'r-Rafdi ve'd-Dalali ve'z-Zendeka*, thk. Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî, Kamil Muhammed Harrad, Beyrut 1997, II, 515.

⁸¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 405.

⁸² Zehebi, *en-Nübelâ*, III, 246.

hadisler konumuzun kapsamı dışında olduğundan çalışmamızda direkt naklettiği hadisler üzerinde durulmuştur.

Hz. Hasan, Hz. Peygamber'in ahirete göçtüğü sıralarda sekiz yaşlarında idi. Henüz çok küçük olduğu için, Hz. Peygamber'den doğrudan doğruya rivayet ettiği hadislerin sayısı oldukça azdır. Bunlardan biri Ebu'l-Havra'nın rivayet ettiği şu hadistir:

“Hz. Hasan'a, Hz. Peygamber'den duyduğun hangi hadisi hatırlıyorsun? diye sordum. O da şunu anlattı: “Şu hadiseyi hatırlıyorum: Zekât hurmalarından bir hurma alıp, ağzıma atmıştım. Hz. Peygamber o hurmayı ağzımdan salya ile çıkardı. Oradakiler “Ya Rasulallah, bu çocuğun ağzına attığı tek bir hurmayı, niçin geri çıkardın?” dediler. O da “biz Âl-i Muhammed'e sadaka (zekat) helal değildir.” buyurdu. Hatırladığım diğer bir hadis de “Seni ilgilendirmeyen şeyleri bırak, ilgilendiren şeylere bak...” hadisidir. Yine Dedem Hz. Peygamber bana şu duayı da öğretmişti: “Ey Allah'ım! Beni hidayete erdirdiğin kimselerden eyle, afiyet verdiğin kişilerden eyle, dost edindiğin kullarının arasına kat! Verdiğin şeyleri benim hakkımda mübarek kıl ve hüküm verdiğin (takdir ettiğin) şeylerin şerrinden de koru. Senin dost edindiğin bir kişi asla zelil olmaz.”⁸³

Hasan b. Ali'nin abidliği ve takvası konusunda da çeşitli rivayetler mevcuttur. Hasan b. Ali yirmi beş defa yaya olarak hac ziyaretinde bulunmuştur.⁸⁴ Diğer bir rivayete göreyse on beş defa binek kullanarak hacca gitmiştir. Ve bir o kadarından daha fazlasında ise Mekke'den Medine'ye yürüyerek gidip hacc etmiştir.⁸⁵

Muhammed b. İshak'tan nakledilen bir rivayet toplumdaki saygınlığı konusunda bilgi vermektedir: “Rasulullah'tan sonra haysiyet ve değer bakımından hiç kimse Hasan b. Ali'ye ulaşamadı. Evinin kapısının önüne sergi sererlerdi, O da evinden çıkıp orada oturunca yol kapanırdı. Ona saygıdan dolayı hiç kimse kapısından geçmezdi; o bunu anlayınca kalkar evine gider, insanlar da oradan gidip gelirlerdi.”⁸⁶

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 200; Ebu Davud, *Salât*, 340; Tirmizî, *Ebuvabü's-Salât*, 341 Nesâî, *Kıyamü'l-leyl*, 50.

⁸⁴ Ya'kubi, *Tarih*, II, 226.

⁸⁵ Zehebi, *en-Nübeha*, III, 263.

⁸⁶ Tabersi, *İ'lam 'l-Vera bi- A'lam 'l-Hüda*, 249; Razi Ali Yasin, *İmam Hasan'ın Barışı*, 40.

Hasan b. Ali'nin zühd ve takvası ile ilgili rivayetler Hasan b. Ali'nin malını Allah yolunda harcaması, defalarca hac etmesi, Allah'ı çokça anması etrafında şekillenmiştir.

1.3.2. Fiziksel Özellikleri ve Giyim-Kuşamı

Yüzü birazcık pembeyle karışık beyaz, gözleri siyah, yanağı düz, sakalı sık, saçları dalgalı, boynu beyaz, vücudunun organları birbiriyle uyumlu, geniş omuzlu, iri kemikli, ince belli, ayağı ne büyük ne de küçük, orta boylu, siması cezzap ve çehresi en güzel çehrelerden biriydi.⁸⁷ Hasan, Rasulullah'ın torunları içerisinde Rasulullah'a en çok benzeyeniydi.⁸⁸ Öyle ki, bir defasında Hz. Ebu Bekr ikinci namazından çıktıktan sonra, Hz. Ali ile beraber yürürken, çocuklarla oynayan Hz. Hasan'ı görürler. Hz. Ebu Bekr onu omuzuna alır ve "Nebiye benzeyen, Ali'ye benzemeyen, sana babam feda olsun!" diye bir mısra söyler. Hz. Ali bu hadise ve sözler karşısında gülümser.⁸⁹

Ya'kubi Rasulullah'a benzeyenler başlığı altında Hasan b. Ali'yi zikreder ve fiziki benzerliğin yanında ahlaki özellikleri bakımından da Peygambere olan benzerliğine dikkat çeker.⁹⁰

Emirü'l-Mü'minin şöyle dedi: "Oğlum Hasan göğsünden başına kadar Rasulullah'a benzer Hüseyin ise göğsünden alt kısmıyla Rasulullah'a benzer."⁹¹

⁸⁷ Muhammed Rıza, *El-Hasan ve 'l-Huseyn*, 14; Razi Ali Yasin, *İmam Hasan'ın Barışı*, 39.

⁸⁸ Zehebi, *en-Nübele*, III, 246; Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani eş-Şevkani, *Derrü's-Sahabe Fi Menakibi'l-Karabe ve's-Sahabe*, 606; Tirmizî, *Menâkıb*, 31; Tabersi, *İ'lamü'l-Vera bi- A'lami'l-Hüda*, 249.

⁸⁹ Buhari, *Fezailü'l-Ashâb*, 22.

⁹⁰ Ya'kubi, *Tarih*, II, 226.

⁹¹ Tabersi, *İ'lamü'l-Vera bi- A'lami'l-Hüda*, 249.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HULEFA-I RAŞİDİN DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ, HİLAFETİ VE HİLAFETİ MUAVİYE'YE DEVRİ

2.1. İlk Üç Halife Devrindeki Faaliyetleri

Hız. Ebubekir döneminde küçük yaşlarda olan Hız. Hasan ilk halifeler tarafından kendisine sevgiyle muamele edilen kişi olmuştur. Bir gün Hız. Ebu Bekir minberde hutbe veriyorken Hasan gelerek “Babamın yerinden in!” demiştir. Ali b. Ebi Talib ise “Bu bizim görüşümüz değildir.” demiştir.⁹²

Hız. Ömer, hilafeti sırasında divan teşkilatını kurup herkesin tahsisatını belirlerken, Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'e de Bedir Savaşı'na katılanlara verilen miktarda tahsisat ayırmıştır. Zehebi, atıyyenin miktarının 5000 dirhem olduğunu nakleder.⁹³ Ya'kubi ise Ali b. Ebi Talib'e 5000 oğulları Hasan ve Hüseyin'e 3000 dirhem tahsisat ayrıldığını nakleder.⁹⁴

Hız. Hasan, Hız. Ömer döneminde Mısır valiliği yapan Abdullah b. Ebi Serh'e İfrikiyye bölgesindeki fetihlerde yardım için gönderilen orduda yer almıştır.⁹⁵

Hız. Osman'ın hilafeti sırasında kardeşiyle birlikte Said b. As'ın komutasındaki ordu ile Horasan seferine katılmış ve ayrıca Hız. Osman'a başkaldıranlara karşı, halifeyi savunmak ve evine su taşımak için kardeşi Hız. Hüseyin ile birlikte babaları Hız. Ali tarafından görevlendirilmiştir. Hasan b. Ali'nin Hız. Osman'ın yanından en son ayrılan kişi olduğu nakledilir.⁹⁶

2.2. Ali b. Ebi Talib Devrindeki Faaliyetleri

2.2.1. Siyasi ve Askeri Faaliyetlerdeki Tutumu

Hasan b. Ali, Hız. Ali döneminde Hız. Aişe'nin ordusuna karşı savaşmak üzere asker toplamak amacıyla, Kufe'ye Ammar b. Yasir ile beraber gönderilmiş⁹⁷ ancak dönemin Kufe valisi Ebu Musa el-Eşari ile tartışmalarının neticesinde Kufe

⁹² Belazuri, *Ensab*, III, 278; Bkz. el-Heytemi, Ahmed b. Muhammed, *es-Savaiku'l-Muhrika ala ehli'r-Rafdi ve'd-Dalali ve'z-Zendeka*, thk. Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî, Kamil Muhammed Harrad, Beyrut 1997, II, 515.

⁹³ Zehebi, *en-Nübelâ*, III, 259.

⁹⁴ Ya'kubi, *Tarih*, II, 153.

⁹⁵ İbn Haldun, *Tarihu İbn Haldun*, nşr. Halil Şehhade, Süheyl Zekkar, Beyrut 1988, II, 573.

⁹⁶ Halife b. Hayat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, thk. Süheyl Zekkar, y.y., Beyrut 1993, s. 129.

⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 32; Mes'udi, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin, *Mürücü'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut 1989, II, 368.

gibi bir yerden ancak 7000 kişilik bir kuvvet Hz. Ali'nin ordusuna katılmıştır.⁹⁸ Başka bir rivayete göreyse Ali b. Ebi Talib öncelikle Haşim b. Utbe'yi peşinden de Ammar b. Yasir ile oğlu Hasanı Kufe'ye göndermiştir. Hasan b. Ali ile Ammar b. Yasir şehre ulaştığında Ebu Musa el-Eş'ari mescitte insanları meydana gelen fitneden uzak kalmaları hususunda uyarıyordu. Durumu gören Hasan b. Ali, Ebu Musa'ya "Mescidimizden çık istediğin yere git." dedi. Minbere çıkarak halktan Hz Ali'ye yardım için hazırlık yapmalarını istedi. Başlangıçta Kufeliler yardım etmek istemeseler de Hucr b. Adiy çağrıda bulununca Hasan b. Ali ve Ammar b. Yasir'i desteklemek üzere harekete geçtiler. Söz konusu rivayete göre 9650 kişiden teşekkül eden bir birlik oluşturuldu.⁹⁹

Ali b. Ebi Talib Şamlılarla savaş için hazırlık yaparken Cemel ashabının Basra'ya hareket ettiği haberi kendisine ulaşınca Basra'ya hareket etti. Hasan da yolda gelip babası Ali'ye şöyle dedi: "Babacığım, Osman'ın öldürülmesinden önce Medine'den çıkıp gitmeni sana söylememiş miydim, Osman öldürülürken sen Medine'de olmayacaktın. Ve bu hususta hiç kimse senin aleyhinde dedikodu yapmayacaktı. Osman'ın öldürülmesinden sonra bütün vilayetlerin itaatleri sana ulaşmadan bu işi kabul etmemeni söylememiş miydim? Talha, Zubeyr ve Aişe Medine'den çıktıkları zaman sana evinde oturmanı söylememiş miydim? Ki bunlar gidip kendi aralarında sulh yapsınlar. Ama bütün bu söylediklerimi dinlemedin." dedi. Hz. Ali ona, "Bütün vilayetlerden insanların itaat ettikleri haberinin gelmesini beklememe gerek yoktu, biat sadece Hameynde hazır bulunan Ensar ve Muhacirlerindir. Eğer onlar birisine razı olup işi ona teslim ederlerse bütün insanlara razı olmak ve işi teslim etmek düşer. Evime dönüp oturmama gelince, eğer dönseydim dönüşüm ümmete ihanet olurdu. Ümmet arasında ayrılığın meydana gelmesinden ve birliğin dağılmasından emin olamazdım. Osman muhasara edildiğinde ordan ayrılmama gelince buna nasıl imkânım olurdu. İnsanlar Osman'ı kuşattıkları gibi beni de kuşatmışlardı. Oğulcuğum senden daha iyi bildiğim hususlarda peşimi bırak!" dedi.¹⁰⁰

Emirü'l-Müminin, Cemel ashabı Kufe'ye hareket ettikten sonra, Rebeze'ye varmış, ordan, Abdullah b. Abbas'la Muhammed b. Ebibekir'i Kufe'ye göndermişti. Kufe'de vali olan Ebu Musa el-Eşari, Kufelileri, Ali b. Ebi Talib'e

⁹⁸ Mes'udi, *Mürücü'z-Zehab*, II, 368.

⁹⁹ Dineveri, *Ahbar*, 144-145.

¹⁰⁰ Dineveri, *Ahbar*, 145-146.

uymaktan menetmekteydi. İbn Abbas'la Muhammed'den bir haber gelmeyince bu sefer, Kufelilere bir mektup yazıp oğlu Hasan'ı, Ammar, Zeyd b. Suhan, Kays b. Sa'd b. Ubade'yle beraber Kufe'ye yolladı. Kufeliler Hasan'ı karşıladılar. Mescide önce Hasan, sonra Ammar halka birer hutbe irad edip Emirü'l-Müminin'e uymalarını söyledilerse de Ebu Musa onlardan sonra minbere çıkıp uzun bir hutbe okudu ve halkı, savaşa katılmamaya teşvik etti. Ammar onu zorla minberden indirdi; fakat halk ihtilafa düştü. Bu sırada Kufe'ye gelen Malik Eşter, Ebu Musa'yı ve adamlarını Daru'l-Emare'den çıkardı. Kufeliler, Emiru'l-Müminin'e yardımı kararlaştırdılar ve birleştiler.¹⁰¹

Hasan b. Ali'nin Sıffin savaşında babasının yanında yer almıştır.¹⁰² Şevkani savaşta bulunmasına rağmen kılıç kullanmadığını babasının yanında yer almak için savaşa iştirak ettiğine dair bir rivayet aktarır.¹⁰³

Söz konusu bilgilerden hareketle bizde, Hasan b. Ali'nin hilafeti döneminde geçmişte yaşananları da göz önünde bulundurarak temkinli bir tavır geliştirdiğine dair bir izlenim oluştu. Hasan b. Ali, babasının hilafetine sıcak bakmamasına rağmen siyasi ve askeri meselelerde babasının yanında yer almış ona her zaman destek olmuştur.

Şii müellif Ca'feriyan Hasan b. Ali'nin Cemel ve Sıffin savaşlarında göz doldurucu faaliyetlerde bulunduğunu ve askeri savaşa teşvik ettiğini belirtir.¹⁰⁴

Hasan b. Ali'nin hilafetinden evvelki siyasi meselelere yaklaşımı ve babasını çeşitli hususlarda uyarması ise savaştan ve iç çekişmelerden rahatsızlık duyduğunu göstermektedir. Bu durum siyasi meselelerin uzantısı haline gelmiş Müslümanlar arasındaki iç çatışmalardan uzak durmasına sebep olmuştur. İlk dönem kaynaklarda Hasan b. Ali'nin hilafeti öncesinde askeri başarılarına dair kayda değer bilgiler mevcut değilken sonraki dönemlerde mezhebi yaklaşımlar neticesinde göz doldurucu kahramanlık hikâyeleri üretilmiştir. Farklı mezhep mensubu müelliflerin aktardıkları bilgilerin birbirleriyle çelişir nitelikte olması dikkate değer bir unsur olarak karşımızda durmaktadır. Savaşmaktan çekinen Hz. Hasan imajının karşısına göz doldurucu faaliyetlerde bulunan Hz. Hasan imajı

¹⁰¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul 1987, 372-373.

¹⁰² Dineveri, *Ahbar*, 195.

¹⁰³ Şevkani, *Derrü's-Sehabe*, 289.

¹⁰⁴ Resul Caferiyan, *Masum İmamların Fikri ve Siyasi Hayatı*, Çev. Cafer Bayar, Kevser Yay., İstanbul 1994, 79-80.

oturtulmuş ve her mezhep kendisini haklı çıkarabilmek için tarihi olayları geçmişe dönük olarak kurgulamıştır.

2.2.2. Ali b. Ebi Talib'in Vefatı

Abdurrahman b. Mülcem el-Muradi, adı el-Haccac olan Burak b. Abdillâh et-Temimi ve Amr b. Bekr Haricilerden olup bir araya toplanmış ve Müslümanların durumunu söz konusu ederek başlarında bulunanların icraatlarını kötölemiş ve Nehrevan'da ölen adamlarını rahmetle anmışlardı. Birbirlerine şöyle demişlerdi: “Nehrevan'da öldürülen akrabalarımızdan sonra geriye kalıp da ne yapacağız? Bunun için kendi canlarımızı adayarak şu dalalet ehlinin reislerini öldürüp de İslam diyarlarını rahatlatırsak çok iyi olur!” Bu konuşma üzerine İbn Mülcem: “Ben Ali'yi hallederim,” der. Burek b. Abdullah da: “Ben de Muaviye'nin işini görürüm,” diye konuşmuş, arkasından Amr b. Bekr: “Ben de Amr b. el-As için yeterliyim,” demişti. Bu üç kişi kendi aralarında bu görevleri mutlaka yerine getireceklerine dair söz vermişlerdi, her biri seçmiş olduğu adamı ya öldürecek, ya da kendisi öldürülecekti. Kılıçlarını alıp zehirletmişler ve on yedi ramazanı randevu kabul ederek her biri seçtiği adamı, öldürmek üzere yollarına koyulmuşlardı.¹⁰⁵

Kaynaklarda İbn Mülcem'in Ali b. Ebi Talib'i öldürmesinde Harici olan ve savaşta babası ve kardeşi öldürülen Katami adlı güzel bir kadının da etkili olduğundan söz edilir. İbn Mülcem'in güzelliğinden etkilendiği Katami'ye evlenme teklif ettiği ancak Katami'nin Ali b. Ebi Talib'i öldürerek babasının intikamını alması ve bunun yanında ileri sürdüğü bazı şartlarını yerine getirmesi karşılığında kendisiyle evlenebileceğini söylediği, İbn Mülcem'in de Kufe'de bulunmasının asıl amacının Ali'yi öldürmek olduğunu itiraf ettiğinden söz edilir.¹⁰⁶

İbn Mülcem'e Ali b. Ebi Talib'i öldürmesinde yardımcı olacak şahısları Katami'nin bulduğu da nakledilir.¹⁰⁷

İbn Mülcem ve arkadaşlarının Hz. Ali, Muaviye ve Amr'ı öldürmeyi kararlaştırdıkları gece olan cuma gecesi gelip çattığında İbn Mülcem kılıcını

¹⁰⁵ Taberi, *Tarih*, V, 144; İbnü'l-Esir, *el-Kamil* III, 388-389; Bkz. Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineveri, *el-İmame ve's-Siyase*, Beyrut 1967, I, 137-138; Ya'kubi, II, 212; Mesudi, *Müruc*, II, 428.

¹⁰⁶ Geniş bilgi için bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 35-36; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 389. Ayrıca bkz. Ethem Ruhi Fırlı, “İbn Mülcem”, *TDVİA*, XX (1997), 220.

¹⁰⁷ Taberi, *Tarih*, V, 144, İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 390.

olarak Şebib ve Verdân¹⁰⁸ ile birlikte Hz. Ali'nin namaza çıktığı kapının önünde gizlenir. Hz. Ali evden çıktığında: “Ey insanlar, haydi namaza, haydi namaza” diye seslenirken Şebib üzerine atılarak, kılıcını savurur, ancak kılıç kapının kenarına çarpar. Arkasından İbn Mülcem Hz. Ali'nin tam başı üzerine bir darbe indirir ve şöyle der: “Ey Ali, hüküm Allah'ındır; senin ve adamlarının değildir.” İbn Mülcem Hz. Ali'ye darbe indirip kaçacağı sırada Hz. Ali: “Bu adam kaçıp kurtulmasın, yakalayın.” diye seslenince orada bulunup sesini işiten müslümanlar hemen İbn Mülcem'i yakalamışlardı. Hz. Ali namazı kıldırılmamış, Ca'de b. Hubeyre'ye namazı kıldırmasını emretmişti. Ca'de Hz. Ali'nin kız kardeşi Ümmü Hani'nin oğlu idi.¹⁰⁹ Sonra Hz. Ali: “Bu adamı yanıma getirin.” demiş ve İbn Mülcem'i huzuruna getirmişlerdi. Hz. Ali ona: “Ey Allah'ın düşmanı, ben sana iyiliklerde bulunmamış mıydım?” diye sormuş, o da: “Evet.” diye cevap vermişti. Hz. Ali: “Peki, neden böyle bir şey yaptın?” diye sorunca İbn Mülcem: “Ben şu kılıcı kırk gün müddetle durmadan bileyip durdum ve Yüce Allah'a bu kılıçla insanların şerlilerinden birisini öldürmesini niyaz ettim.” diyerek karşılık vermiş.¹¹⁰ Hz. Ali de ona: “Ben seni bu kılıçla öldürülecek bir adam olarak görüyorum ve sen Allah'ın en şerli kullarından başka bir kimse de değilsin,” diye konuşmuş ve şunları ilave etmişti: “Cana can! Eğer ben ölecek olursam beni öldürdüğün gibi siz de onu öldürünüz. Eğer ölmeyip de kalacak olursam ben onun hakkında gereken hükmü veririm.¹¹¹ Ey Abdülmuttaliboğulları! Sakın Müslümanların kanlarını akıtmaya kalkışmayınız ve müminlerin emiri öldürüldü diye insanlara kıymayınız. Benim katilimden başka kimseyi sakın öldürmeyiniz. Ey Hasan, eğer ben bana indirilen bu darbeden dolayı ölecek olursam katilime böyle bir darbe vur ve adama daha fazla da eziyet etme. Ben Rasulullah'dan şöyle işittim: Sakın müslüman¹¹² yapmayınız, karşınızdaki canlı, uyuz bir köpek dahi olsa.”¹¹³

Hz. Ali, iyileşebileceği ümidiyle suçluyu kendisinin cezalandırabileceğini düşünmüşse de kızı Ümmü Gülsüm'ün İbn Mülcem'i görünce; “Ey Allah'ın

¹⁰⁸ İbn Mülcem'in Ali b. Ebi Talip'i öldürmek üzere anlaştığı kişiler. Bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 390-391.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 390-391.

¹¹⁰ Taberi, *Tarih*, V, 145.

¹¹¹ Taberi, *Tarih*, V, 145; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 391.

¹¹² Müslüman: Öldürdükten sonra birinin kulak, burun vs azalarını kesmek.

¹¹³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 391; Fığlalı, “İbn Mülcem”, 220.

düşmanı, Allah babamı kurtarsın.” demesi üzerine İbn Mülcem; “Kimin için ağlıyorsun? Vallahi ben bu kılıcımı bin dirheme aldım, bin dirheme de zehirlettim. Eğer bu kılıç şehir halkına isabet etse, hiç biri sağ kalmazdı demiştir.”¹¹⁴

Hz. Ali yaralandıktan sonraki Pazar gecesi vefat etmiştir. Oğulları ve Abdullah b. Ca’fer tarafından yıkanıp kefenlenerek Hz. Hasan’ın cenaze namazını kıldırmasını müteakip Kufe’deki İmaret bahçesindeki Mescidin yanına defnedilmiştir.¹¹⁵ Haricilerin kabri açmalarına engel olmak için kabir muhafaza altına alınmıştır.¹¹⁶ Hz. Hasan ile Muaviye’nin anlaşmasından sonra Hz. Ali’nin kabri Medine’ye taşınmıştır.¹¹⁷ Hz. Ali hicri 40. senede vefat etmiştir. Hilafeti 4 sene 9 ay sürmüştür, 60 veya 63. yaşında iken öldürülmüştür.¹¹⁸

Hz. Ali’nin yaralandığı gün, Burek b. Abdillan sabah namazına gitmekte olan Muaviye’ye saldırmış fakat Muaviye’nin muhafızları tarafından yakalanmıştır.¹¹⁹ Saldırıda hafif yaralanan Muaviye’ye çocuk sahibi olmasını engeleyici yan etkisi bulunan bir ilaç tatbik edilmiş ve iyileşmiştir.¹²⁰

Haricilerden üçüncüsü olan Amr b. Bekr ise o esnada Mısır valiliği yapmakta olan Amr b. As’ı öldürmek için harekete geçmiş ancak o gece karnı ağrıyan Amr sabah namazını kıldırması için Şurta reisi Harice b. Huzafe’yi görevlendirmiştir. Harice b. Huzafe’yi Amr zanneden Harici, Harice b. Huzafe’ye saldırarak onu öldürmüş, yaptığı hatayı yakalanıp Amr b. As’ın huzuruna getirildiğinde anlamıştır.¹²¹

Babası Ali b. Ebi Talib vefat edince Hasan babasının minberine çıkarak hamdü senayı müteakip Peygambere salat ve selam getirerek şu konuşmayı yaptı:

“Bu akşam öyle birisi ölmüştür ki, geçmiştekiler ondan öne geçememişti ve gelecektekiler de ona ulaşamayacaklardır. Öyle biriydi ki o, Rasulullah’ın yanı başında cihat ediyor ve canını, onu korumak için feda ediyordu. Rasulullah sancağı ona vererek onu meydana gönderiyordu; sonra sağ taraftan Cebrail ve sol

¹¹⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineveri İbn Kuteybe, *el-İmame ve’s-Siyase*, Müessesetü’r-Risale, Kahire, 1967, I, 138.

¹¹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 139.

¹¹⁶ Taberi, *Tarih*, V, 151.

¹¹⁷ İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 139.

¹¹⁸ Taberi, *Tarih*, V, 151.

¹¹⁹ İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 139.

¹²⁰ Taberi, *Tarih*, V, 151.

¹²¹ Taberi, *Tarih*, V, 151; İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, III, 394.

tarafından Mikail onu aralarına alıyorlardı ve Allah kendisini zafere ulaştırıncaya kadar meydandan dönmüyordu... Öyle bir gece de vefat etmiştir ki, bu gecede Musa vefat etmiş, İsa göğe ref olunmuş ve Kuran nazil olmuştur bu gecede. Öldüğünde dünya malından, beytülmalinden payına düşen Sadece yedi yüz dirhemi vardı ve bununla da ailesine bir hizmetçi tutmak istiyordu.”¹²²

Ali b. Ebi Talib yaralanmasından sonra oğlu Hasan'ı çağırarak Bunun yemeğini yedirip istirahatini de temin edin, bağını da sıkı tutun(kaçmasına izin vermeyin) eğer ölürsem cezasını verin; yaşarsam ya kısas uygulayın ya da affedin. Ancak yaralanmasından iki gün sonra hicretin 40. senesinde Ramazan ayının son on günündeki ilk Cuma gecesi vefat etti. Vefat ettiğinde altmış üç yaşındaydı. Oğlu Hasan cenazesini yıkayarak namazını kıldırdı Kufe'de Ğari mevkine defnedildi.¹²³

Şii ve Sünni tarih kitaplarında Hz. Ali'nin vefat ettiği gün ve defnedildiği mekân konusunda ittifak yoktur.

Babasının vefatından sonra Hasan b. Ali, Abdurrahman İbn Mülcem'i çağırdı, İbn Mülcem: “Baban sana ne yapmanı emretti.” diye sordu. Hasan b. Ali “Babam bana, ancak katilini öldürmemi (Katilinden başkasına dokunmamamı), senin karnını doyurmamı, istirahatini sağlamamı, yaşarsa sana kısas uygulamamı; ölürse seni ona kavuşturmamı (böylece Allah katında seninle hesaplaşacağımı) emretti.” dedi. İbn Mülcem'in “Baban hiddet ve sükûnet anında hakk ile hükmederdi” demesi üzerine Hasan b. Ali kılıcıyla bir darbe indirerek onu öldürdü.¹²⁴

Hz. Ali vefat ettiğinde Hz. Hasan, İbn Mülcem'in getirilmesi için haber göndermiş, İbn Mülcem getirilince Hz. Hasan'a şöyle demişti: “Doğrusunu söyleyeyim mi? Ben vallahi Rabbime öyle bir ahitte buldum ki mutlaka ona verdiğim bu ahdi yerine getirmeyi arzu ediyorum. Ben hatimde Yüce Allah'a Ali'yi ve Muaviye'yi öldürmeyi veya bu uğurda ölmeyi ahdetmiştim. Bana izin ver ve beni Muaviye ile baş başa bırak, Allah vekilin olsun ki onu ya öldürürüm, ya da öldüremediğim takdirde tekrar sana gelir beyat ederim.” Hasan ona şöyle der: “Hayır! Vallahi, seni cehennem ateşiyle baş başa bırakıncaya kadar izin

¹²² Ya'kubi, *Tarih*, II, 213.

¹²³ Ya'kubi, *Tarih*, II, 212-213.

¹²⁴ Ya'kubi, *Tarih*, II, 214.

vermeyeceğim.” Sonra onu yaklaştırıp öldürür. Müslümanlar cesedini alarak hasırlara sararlar ve ateşe verirler.¹²⁵

Ali b. Ebi Talib’in vefatından sonra İbn Mülcem’in eli, ayağı, kulakları ve burnunun kesildiği, dilini kesmeye sıra gelince İbn Mülcem’in bağırdığı, kendisine neden bağırdığının sorulması üzerine “Onunla Allah’ı zikrederdim.” dediği fakat sonra öldürüldüğü rivayet edilir.¹²⁶

Ali b. Ebi Talib’i Hasan, Hüseyin ve Abdullah b. Ca’fer yıkamış, kefenleyip üç parça kumaşa sarmış ve cenaze namazını oğlu Hasan yedi tekbirle kıldırmıştır.¹²⁷

Ali b. Ebi Talib’in Kufe’de gerçekleştirilen bir suikast sonucu hayatını yitirmesi Muaviye b. Ebi Süfyan’ı hedefine yaklaştırmıştır. Yıllardır aralarında süregelen mücadelenin Hariciler eliyle sona erdirilmesi Muaviye’nin amacına hizmet etmiş ve İslam dünyasında gözlerin Muaviye’ye çevrilmesine neden olmuştur.¹²⁸

2.3. Halife Seçilmesi ve Halifeliği sürecinde Yaşanan Gelişmeler

2.3.1. Halife Seçilmesi

2.3.1.1. Hz. Ali’nin Yeni Halife Seçimi Tartışmalarındaki Tutumu

Ali b. Ebi Talib’in İbn Mülcem tarafından yaralanmasının ardından Cüde b. Abdullah Hz. Ali’nin huzuruna gelerek: “İnşallah seni kaybetmeyiz ancak eğer seni kaybedersek o zaman Hasan’a biat edelim mi?” diye sormuş, Hz. Ali de: “Ben bu konuda size ne emir veririm, ne de sizi bundan alıkoyarım. Siz kendi işlerinizi daha iyi bilirsiniz.” diye cevap vermiştir.¹²⁹

Ali b. Ebi Talib, İbn Mülcem tarafından yaralandığında Müslümanlar kendisinden yerine bir halife tayin etmesini istediler. Ancak Ali b. Ebi Talib onlara “Hayır ben Rasulullah’ın sizi halifesiz bıraktığı gibi halifesiz bırakacağım. Eğer Allah, size hayır murad ederse, Rasulullah’ın ölümünden sonra sizi birleştirdiği gibi birleştirir.” cevabını verdi.¹³⁰

Cüde b. Abdilllah Ali b. Ebi Talib’in odasından çıkmasını müteakip Ali b. Ebi Talib, Hz. Hasan’ı ve Hüseyin’i çağırarak onlara şöyle öğütte bulunur:

¹²⁵ İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, III, 2.

¹²⁶ İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 139.

¹²⁷ İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, III, 92

¹²⁸ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, Fecr Yay., Ankara, 1990, 175.

¹²⁹ Belazuri, *Ensab*, III, 262; İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, III, 391.

¹³⁰ Taberi, *Tarih*, V, 158; İbn Kesir, Ebü’l-Fida İsmail, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, Beyrut 1966, VIII, 14.

Önce Allah'tan korkmanızı ve dünya hayatında size karşı zulmedilse bile sizin böyle davranmamanızı tavsiye ederim. Sakın kaybettikleriniz için ağlamayınız ve haktan başka bir şey söylemeyiniz. Yetime merhamet edip, zayıfa yardımcı olunuz. Ahiretiniz için çalışınız. Zalime düşman olunuz, mazluma yardım ediniz. Allah'ın kitabı ile amel edip Allah'ın hükümlerini uygulama konusunda hiç bir kimsenin kınamasından çekinmeyiniz. Sonra Hz. Ali diğer oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye dönüp şöyle der: Kardeşlerine neyi öğüt verdiğimi dinledin mi sana da aynı şeyleri vasiyet ediyorum. Onların emirlerine tabi ol ve onlara danışmadan hiç bir şeye kalkışma. Sonra da Hasan ile Hüseyin'e dönüp: Şu kardeşinizi size bırakıyorum. Babanızın onu ne kadar sevdiğini çok iyi biliyorsunuz. Sonra Hasan'a şöyle der: Ey oğlum, Allah'tan korkmanı, namazını vaktinde kılmanı, zekâtı tam olarak vermeni, abdestini alırken iyi almanı abdestsiz ve taharetsiz hiç bir namazın olmayacağını, Yüce Allah'ın hataları mağfiret ettiğini bildiririm. Sinirli anında kızgınlığını ve öfkeni yenmeni, akrabalarına yakınlık göstermeni, cahile karşı yumuşak davranmanı, dinde fakih olmanı, Allah'ın emirlerine bağlanmakta sabırlı hareket etmeni, Kur'an-ı Kerim'in emirlerinin dışına çıkmamanı, komşuna iyi davranmanı, marufu emredip münkerden nehyetmeni, her türlü ahlaksızlıklardan uzak durmanı tavsiye ederim. Daha sonra Hz. Ali vasiyetini yazdı ve ölünceye kadar La ilahe illallah kelimesinden başka hiç bir şey söylemedi.¹³¹

Ali b. Ebi Talib'in Cüde b. Abdillah ile görüşmesinden sonra Hasan b. Ali'yi çağırarak kendisine nasihatte bulunması oğlunun halife seçileceğini düşündüğünü göstermektedir.¹³²

Hasan b. Ali'nin yaptığı her şeyin Allah tarafından emredildiğini savunan Şii düşünce ise konu ile ilgili farklı bilgiler vermektedir. Konu ile ilgili Kuleyni şunları aktarmaktadır. “Ebu Abdullah rivayet etmektedir; Vasiyyet, yazılı bir metin olarak Muhammed'e indi. Vasiyet ile ilgili bu yazılı metin dışında Muhammed'e gökten mühürlü hiçbir metin indirilmemiştir. Cebrail dedi ki: Bu Ehl-i Beyt'ine ümmet hakkındaki vasiyetindir... Muhammed'in ölümünden sonra Ali mektuptan ilk mührü açıp onunla amel etti. Sonra Hasan ikinci mührü açtı onunla amel etti. Onun ölümünden sonra Hüseyin üçüncü mührü açtı, orada şunun

¹³¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 391-392.

¹³² Belazuri, *Ensab*, III, 262.

yazılı olduğunu gördü; savaş, öldür ve öldürül, insanları şehadet için kendinle beraber götür. Sen olmaksızın onlara şehadet yoktur. Hüseyin kendisinden sonra onunla amel etmesi için mektubu Ali b. Hüseyin'e verdi...¹³³

Şii müellif Kuleyni konu ile ilgili ayrıca şunları söylemektedir: “Ali hasta olduğu zaman yerine namazı oğlu Hasan kıldırdı. İmam Ali kitabını ve silahını ona vererek onu kendi yerine imam tayin etti ve şöyle dedi: *Yavrum! Allah Rasulü benden sonra seni vasi tayin etmemi ve kitabımla silahımı sana vermemi emretti. Peygamber beni kendisine vasi tayin edip kitabını ve silahını verdiği gibi, benim de seni vasi tayin etmemi ve ömrünün sonlarına doğru bunları kardeşin Hüseyin'e vermeni buyurmamı emretti...*”¹³⁴

Yukarıda geçen rivayetlerden biri, Ali b. Ebi Talib'in kendisinden sonra soyundan birini halife veya imam tayin etmekte çekimser davrandığı yönünde bilgi verirken diğer rivayet, kendisi de dahil olmak üzere sadece oğlu Hasan değil sonraki haleflerin de vahiy ile belirlendiği bilgisini vermektedir. Bu durum tahlil edildiğinde bu rivayetlerin sonraki döneme ait olduğu ve mezhepsel yaklaşımlara dayandığı anlaşılmaktadır. Zira Rasulullah birini vasi tayin etmiş olsaydı buna kimse engel olamazdı ve bu durumdan toplumun geneli haberdar olurdu. Bunun yanısıra ilk halife seçilirken Müslümanlardan biri çıkıp Ali b. Ebi Talib'in Rasulullah'nın vasisi olduğunu bu nedenle Ebu Bekir'in halife olamayacağını söylerdi. Veya Ali b. Ebi Talib'den sonra oğlu Hasan'a biat ederken vasilik meselesi dillendirilirdi ancak böyle bir durumun ilk dönemde yaşandığına dair İslam Tarihi kaynaklarında her hangi bir bilgi mevcut değildir konuyla ilgili rivayetler Müslümanlar arasında fırkalaşmaların mezhepleşmelere dönüşmeye başladığı döneme aittir.

2.3.1.2. Hz. Hasan'ın Halife Olarak Seçilmesinin Nedenleri

Kufelilerin Hz. Ali'nin vefatından sonra kimin halife olacağı konusunda hiçbir hazırlık yapmadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Ali'nin şehit edilmesi ani bir gelişmedir. Kufeliler bu duruma tamamen hazırlıksız yakalanmışlardır. Ancak Hz. Ali'nin yaralanması ile beraber kimin halife olacağını tartışılmaya başlandığını görmekteyiz.¹³⁵ Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra Ali b. Ebi

¹³³ Kuleyni, *Usul el-Kâfi*, II, 28-29.

¹³⁴ Kuleyni, *Usul el-Kâfi*, II, 65.

¹³⁵ Söylemez, “Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, XIV/3-4 (2001), 458.

Talip'in defn işlerini müteakip yeni halife seçimi başlamıştır. Kufeliler maktül halifenin büyük oğlu olması nedeniyle bu işe en layık kişinin Hasan b. Ali olacağı düşüncesiyle Hz. Hasan'a biat etmişlerdir.¹³⁶ Kays b. Sa'd ona ilk biat eden kişi olmuştur.¹³⁷

Hz. Ali'nin vefatından iki gün sonra hicri 40. senenin Ramazan ayında halk Kufe mescidinde yeni halifeyi seçmek üzere toplandı.¹³⁸ Kays b. Sa'd b. Ubade mescitte bir konuşma yaparak Hz. Ali'nin faziletlerini ve Hz. Hasan'ın meziyetlerini zikretmiş; Rasulullah'a olan yakınlığını ve kişisel özelliklerini dile getirerek hilafet makamına en layık kişinin Hz. Hasan olduğunu belirtmiş ve halkı Hz. Hasan'a biata teşvik etmiştir. Zaman kaybetmeden kendisine biat eden ilk kişi Kays olmuştur, onun biat etmesini müteakip Kufeliler de biat etmişlerdir.¹³⁹ Kays'ın aceleci davranmasının nedeni Kufenin demografik yapısı olsa gerektir. Çünkü Kufe çok farklı etnik grupları yapısında barındıran bir kentti.¹⁴⁰ Kays bu denli çeşitliliği barındıran bir kentte halife olacak şahıs konusunda ittifakta bulunmanın ne derece zor bir iş olduğunu görmüş olmalı ki acele davranarak hilafet tartışmaları ile Kufe'de bir iç savaşın patlak vermesi ihtimalinin önünü kapamıştır. Ayrıca daha önce siyasi ve askeri bakımdan öne çıkmasını gerektiren her hangi bir faaliyette bulunmamasına rağmen Hasan b. Ali'nin hilafetinde ittifak edilmesi de Kufe'nin yapısı ile ilgili olsa gerektir. Nitekim Rasulullah'a olan yakınlığı dolayısıyla Hasan b. Ali, hem kuzey hem de güney Arapları tarafından kabul edilebilecek bir şahıstı.

Belazuri konuyla ilgili farklı bir rivayete de yer vermiştir. Söz konusu rivayete göre Ali b. Ebi Talib'in vefatından sonra Ubeydullah b. Abbas halka yönelik yaptığı konuşmada Ali b. Ebi Talib'in faziletlerini zikrettikten sonra maktül halifenin geride bir halef bıraktığını dile getirir. Eğer halk razı olursa Hasan b. Ali'nin karşısına çıkıp biat alacağını söyler. Halk razı olur ve Hasan b. Ali halkın karşısına çıkarak onlara hitapta bulunur.¹⁴¹ Hasan b. Ali'nin mescitte

¹³⁶ İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 140; Taberi, *Tarih*, V, 158; Mesudi, *Müruc*, III, 4.

¹³⁷ İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 140; Taberi, *Tarih*, V, 158; İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 14.

¹³⁸ Mesudi, *Müruc*, III, 4.

¹³⁹ Belazuri, *Ensab*, III, 278.

¹⁴⁰ Geniş bilgi için bkz. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kufe*, Ankara 2001, 95-171.

¹⁴¹ Belazuri, *Ensab*, 279.

yaptığı konuşmada kendisinin “Allah’ın kendilerinden kötülüğü giderip tertemiz kıldığı”¹⁴² Ehl-i Beyt’ten olduğu vurgusunda bulunduğu nakledilir.¹⁴³

Rivayetin devamında Hz. Hasan’ın barış yaptığıyla barış, savaş yaptığıyla savaş yapılması şartı ile biat aldığı ve bu durumun halk nezdinde rahatsızlık yarattığından bahsedilir.¹⁴⁴ Yukarıda geçen rivayete göre Hasan b. Ali hilafet konusunda istekli görünmektedir. Oysa daha sonra yaşanacak gelişmeler mezkûr halifenin görev konusunda pek de istekli olmadığını ancak bununla birlikte kendisine yüklenen bu görevden kaçınmadığını göstermektedir.

Hasan b. Ali’nin şartlı biat almak istemesi üzerine Kufelilerin Hüseyin b. Ali’ye giderek “Uzat elini, sana babana biat ettiğimiz şey üzerine biat edelim.” dedikleri ancak Hüseyin b. Ali’nin *Allah korusun Hasan’a gidiniz* diyerek söz konusu teklifi reddettiği nakledilir.¹⁴⁵

Kaynaklarda zikredilmemiş olmasına rağmen Hz. Hasan dışında başka adaylar da bulunmuş olmalıdır. Babasının vefatından iki gün sonra kendisine biat edilmiş olması¹⁴⁶ bu ihtimali güçlendirmektedir. Ancak Hz. Hasan, bu adaylar arasından sıyrılıp ön plana çıkmıştır. Onun ön plana çıkmasının birtakım nedenleri olmalıdır. Kendisini hilafete taşımada önceki başarılarının rolünün olmadığını biliyoruz. Zira daha önce büyük bir başarı elde edemediği gibi katıldığı savaşlarda da kayda değer bir varlık gösterememiştir. Nitekim hilafeti onun hakkı olarak görenler de kendisine böyle bir başarı atfetmemektedirler. Dolayısıyla Hz. Hasan’ı hilafete taşıyan nedenleri başka yerde aramak gerekmektedir.¹⁴⁷

Şia, Hasan b. Ali’nin halife olarak seçilmesinin nedeninin ilahi kaynaklı olduğuna inanır. Şiaya göre Hasan b. Ali, Tanrı tarafından imam olarak belirlenmiş, bu nedenle Ali b. Ebi Talib hastalığında oğlunun imametini açıklamış; halka, Hasan’a biat etmelerini emretmiştir. Şii müelliflerden Kuleyni imamet nazariyesinin temelini teşkil eden inancı şu sözleriyle açıklar: “Ali, hasta olduğunda yerine oğlu Hasan’ı namaz kıldırması için görevlendirdi. İmam Ali kitabını ve silahını ona vererek onu kendi yerine imam tayin etti ve şöyle dedi: “Yavrum, Allah Rasulü benden sonra seni vasi tayin etmem ve kitabım ile

¹⁴² Ahzab Suresi, 33/33.

¹⁴³ İsfehani, *Mekatil*, 52; Belazuri, *Ensab*, 279

¹⁴⁴ Belazuri, *Ensab*, 279

¹⁴⁵ İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 140.

¹⁴⁶ Mesudi, *Müruc*, III, 4.

¹⁴⁷ Mahfuz Söylemez, “Hz. Hasan’ın Hilafeti Muaviye’ye Devrinin Arkaplanı”, 458.

silahımı sana vermeme emretti. Peygamber, beni kendisine vasi tayin edip kitabını ve silahını verdiği gibi, benim de seni vasi tayin etmemi ve ömrünün sonlarına doğru bunları kardeşin Hüseyin'e vermeni buyurmamı emretti..."¹⁴⁸

İbnü'l-Esir, yaralandığı için namazı kıldırılmayan halifenin yerine yeğeni Ca'de b. Hübeyre'yi namaz kıldırması için vekil tayin ettiğini kaydederken¹⁴⁹ Kuleyni Hasan b. Ali'nin babası tarafından görevlendirildiğini kaydeder.¹⁵⁰ Şii müellifin Hasan b. Ali'nin namaz kıldırması için görevlendirilmesini vasi tayini ile ilişkilendirmesi ise ilginçtir.

Mesudi'ye nispet edilen *İsbatu'l-Vasiyye* adlı eserde ise Ali b. Ebi Talib'in hastalığında oniki oğlunu ve şianın ileri gelenlerini toplayarak, kendisinden sonra Hasan ve Hüseyin'i vasi tayin ettiğini kendilerine bildirdiği ve orda bulunanların Hasan'a biat ettikleri aktarılır.¹⁵¹

Yukarıda zikredilen rivayetlerde geçen vasilik kavramı Şiilik doğrultusunda ortaya çıkmış olup ne zaman kavramlaşıp itikadi anlamda kullanıldığı hususunda farklı fikirler mevcuttur. Ancak bu kavramın Ali b. Ebi Talib döneminde kullanıldığıyla ilgili çeşitli rivayetler mevcuttur.¹⁵² Kavramın ilk kullanılışı ile tarihi seyir içerisinde büründüğü anlam fikir-hadise irtibatı çerçevesinde ele alındığında ilk dönemde kullanılan vasilik kavramının itikadi anlam taşımadığı ıstılahi anlamına hicri ikinci asrın ilk yarısında kavuştuğu görülmektedir.¹⁵³

2.3.2. Biat süreci

Ali b. Ebi Talib vefat edince büyük oğlu olması hasebiyle cenaze namazını Hasan kıldırdı. Ali b. Ebi Talibin defin işi tamamlandığında ilk olarak Kays b. Sa'd b. Ubade Hasan b. Ali'ye gelerek "Elini uzat, Allah'ın kitabı Resulünün sünneti üzerine seninle beyatlaşayım." dedi. Hasan b. Ali sessiz kaldı, Kays onunla beyatlaştı. Kays'ı müteakip halk da gelerek Hasan b. Ali'ye beyat etti. Bu beyatlaşma Ali b. Ebi Talib'in vefat ettiği günde olmuştu. Ali b. Ebi Talib'in vurulduğu gün olan hicri kırkıncı senenin Ramazan ayının on yedinci günü olan

¹⁴⁸ Kuleyni, *Usul el-Kâfi*, II, 65.

¹⁴⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 390

¹⁵⁰ Kuleyni, *Usul el-Kâfi*, II, 65.

¹⁵¹ Mesudi, *İsbatu'l-Vasiyye*, 165.

¹⁵² Ya'kubi, *Tarih*, II, 128; Kuleyni, *Usul el-Kâfi*, II, 65; Ayrıca bkz. Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 121.

¹⁵³ Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 121; Ayrıca bkz. Metin Bozan, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İstanbul 2009, 50-52.

Cuma gününde, vurulmasından iki gün sonra veya Ramazan'ın son on gününde vefat ettiğine dair rivayetler mevcuttur.¹⁵⁴ Hasan b. Ali'ye beyat edilen gün hususunda netlik söz konusu değildir.

Hasan b. Ali b. Ebi Talib'e hicri 40. senede¹⁵⁵ Ramazan ayında babasının vefatından iki gün sonra biat edildi.¹⁵⁶

Belazuri de Hasan b. Ali'ye ilk biat edenin Kays b. Sa'd b. Ubade olduğundan, mescitte Hasan b. Ali'nin meziyetlerini zikrederek halkı Hasan b. Ali'ye biate davet ettiğinden ve davetinin başarılı olduğundan bahsetmesine rağmen Hasan b. Ali'ye biat ederken bazı şartlar ileri sürdüğünden bahsetmez.¹⁵⁷ İsfehani, Hasan b. Ali'ye biat konusunda halkı teşvik edenin İbn Abbas olduğunu nakleder.¹⁵⁸ Ancak zikredilen kişiyi Abdullah İbn Abbas mı yoksa Ubeydullah İbn Abbas mı olduğu konusunda herhangi bir kayıt yoktur. İsfehani konunun devamında ise Kufe'ye gönderilen casusun Hz. Hasan tarafından Basra'ya gönderilen casusun ise Abdullah b. Abbas tarafından yakalanarak idam edildiğini belirtmektedir.¹⁵⁹ Bu nedenle Abdullah b. Abbas'ın Hasan b. Ali'ye biat edilen tarihte Kufe'de olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁰

Halk Ali b. Ebi Talib'ten sonra Hasan b. Ali'ye biat etti. İlk biat eden Kays b. Sa'd b. Ubade'ydi. Biat ederken Hasan b. Ali'ye: "Seninle Allah'ın hükmü üzerine ve Rasulünün sünnetine göre, muhaliflerinle cihad etmek üzere beyat ediyorum." dedi. Hasan b. Ali cevaben: "Hak Teala'nın hükmü üzerine biat et. Cihad etmek onun içindir." dedi. Bu sözleri üzerine halk, Hasan b. Ali'nin savaşa niyeti olmadığını anlamış oldu.¹⁶¹ Belazuri, Kays b. Sa'd b. Ubade'nin biatından bahsederken şartlı biat ettiğinden bahsetmemiştir.¹⁶² İbnü'l-Esir ise aynı olayın devamında Hasan b. Ali'nin biat alırken savaşta da barışta da kendisine itaat edilmesi şartıyla biat aldığından ve bu isteği karşısında halkın muhayyilesinde

¹⁵⁴ İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 140; Taberi, *Tarih*, V, 158; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, VIII, 14; Ayrıca Bkz. Belazuri, *Ensab*, III, 278.

¹⁵⁵ Şevkani, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani, *Derrü's-Sahabe fî Menakibi'l-Karabe ve's-Sahabe*, Dimeşk, 1984, 606.

¹⁵⁶ Mesudi, *Müruc*, III, 4.

¹⁵⁷ Belazuri, *Ensab*, III, 278.

¹⁵⁸ Bu hususta bkz. İsfehani, *Mekatil*, 52-53.

¹⁵⁹ İsfehani, *Mekatil*, 54.

¹⁶⁰ Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", 459.

¹⁶¹ Taberi, *Tarih*, V, 158.

¹⁶² Bkz. Belazuri, *Ensab*, III, 278.

Hasan b. Ali'nin savaştan başka bir şey düşünmediği fikri olduğundan bahsedilir.¹⁶³

Şii yazar Ca'feriyan da Kufelilerin Hz. Hasan'a Muaviye ile savaşması şartıyla biat etmede ısrarcı davrandıklarını ancak Hz. Hasan'ın kendisinin uygun gördüğü şekilde amel etmeleri ve hatta şartlar dolayısıyla Muaviye ile barış yapmaya mecbur olması durumunda da itaat etmeleri şartıyla biat aldığını kaydeder.¹⁶⁴

Biat konusundaki rivayetler toplu olarak değerlendirildiğinde üç farklı rivayet ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri Kufelilerin Hz. Hasan'a Muaviye ile savaşması şartı ile biat etmek istedikleri Hz. Hasan'ın Kitap ve Sünnet yeter diyerek bu teklifi reddettiği ve sonrasında biatın gerçekleştiği rivayettir.¹⁶⁵ Diğerleri ise Hasan b. Ali'nin kitap ve sünnet yeter diyerek şartlı biatı reddetmesi üzerine Kufelilerin Hz. Hüseyin'e giderek aynı şartla Hz. Hüseyin'e biat etmek istedikleri, Hz. Hüseyin'in abisi dururken kendisinin biat almayacağını ifade etmesi üzerine tekrar Hz. Hasan'a gelerek ona biat ettikleri rivayettir.¹⁶⁶

Kaynaklar Hasan b. Ali'ye biat eden halkın Muaviye ile savaşması şartıyla biat ettiğini aktarsa da savaş gündeme geldiğinde askerlerin isteksiz tavırlarının savaş isteği ile örtüşmediği görülmektedir.¹⁶⁷ Bu durum halkın bir kesiminin savaşmak istediğini ancak büyük çoğunluğun savaşmaktan kaçındığını göstermektedir. Söylemez, savaş konusunda son derece istekli görünen bu grubun hariciler olduğu görüşündedir.¹⁶⁸ Hasan b. Ali'ye biat edenlerin tamamı savaş istiyor olsaydı savaş gündeme geldiğinde son derece isteksiz davranmayıp halifelerine itaat etmeleri gerekirdi.

2.3.3. Halife Olarak İlk İcraatı

Hasan b. Ali'nin h. 40 yılının Ramazan ayında biat aldıktan sonraki ilk işi babasının katili olan Abdurrahman b. Mülcem'e kısas uygulaması olmuştur.¹⁶⁹

Abdurrahman b. Mülcem'e kısas uygulanması ile ilgili rivayetlerin büyük bir kısmı İbn Mülcem'e işkence edilerek öldürüldüğü, cesedinin yakıldığını bir

¹⁶³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 402.

¹⁶⁴ Resul Caferiyan, *Masum İmamların Fikri ve Siyasi Hayatı*, 82.

¹⁶⁵ Taberi, *Tarih*, V, 158.

¹⁶⁶ İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 140.

¹⁶⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 404. İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 14.

¹⁶⁸ Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", 459.

¹⁶⁹ Ya'kubi, *Tarih*, II, 216; İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 240; Taberi, *Tarih*, V, 158.

kısmı ise müslle yapıldığı yani önce elleri sonra ayakları sonra kulakları ve en son olarak da burnu kesilerek öldürüldüğünü söylemektedir.¹⁷⁰

Hasan b. Ali'nin babasının katiline kısas uygulamasından sonraki ilk icraatı mukatilenin¹⁷¹ âtalarına yüzer dirhem zam yapması olmuştur. Babası aynı uygulamayı Cemel savaşında yapmıştı. Hasan b. Ali ise bunu hilafete gelir gelmez yaptı ve onun bu uygulaması kendisinden sonraki halifeler tarafından benimsendi.¹⁷²

İbn Mülcem'in kısas edilmesinden hemen sonra, Hz. Hasan Muaviye ile mücadelesinde Kufelilerin desteğini almak amacıyla âtaları yüzer dirhem arttırması Hasan b. Ali'nin aslında savaşma niyetinde olduğuna delil teşkil etmektedir. Şayet iddia edildiği gibi gözünü Kufe'nin Beytü'l-Malına dikmiş olsaydı mukatilenin atalarını arttırmaz savaş için hazırlık yapmazdı. O dönemde Kufe'de 60.000 mukatile bulunuyordu.¹⁷³ Buna göre hazineden çıkacak olan miktar 6.000.000 dirhemdi. Hz. Hasan, Kufelilerin her ne kadar babasının yanında yer alıyor görünseler de onu sevmediklerinin farkındaydı. Zira gerek Sıffin savaşında, gerekse Nuhayla, Nehrevan ve devamındaki savaşlarda bu şehirden önemli sayıda insan ölmüştü. Ölenlerin fazlalığını anlatmak için kaynaklar, şehirde ağıt sesinin yükselmediği hiçbir evin olmadığını aktarmaktadırlar. Tüm bu insanların, yakınlarının öldürülmesini gönül huzuru içerisinde kabullendiklerini söylemek safdillilik olur.¹⁷⁴

Hasan b. Ali, iç ve dış mücadelelerden yorulmuş ve yıpranmış olan Kufelilerin desteğini sağlayabilmek amacıyla maaşları arttırmış ve bu nedenle olsa gerek Belazuri, Kufelilerin Hasan'ı babasına oranla daha fazla sevdiklerinden bahseder.¹⁷⁵

2.3.4. Muaviye'nin Teklifi

Kufelilerden biat aldıktan sonra Hasan b. Ali, babasının vefat ettiğini ve kendisinin onun yerine halife olarak seçildiğini babasının valilerine bildirdi ve biat istedi. Babasının valilerinin tamamı kendisine biat etti. Hasan b. Ali,

¹⁷⁰ İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 139; Taberi, *Tarih*, V, 148-149; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III,392.

¹⁷¹ Maaşlı askerler

¹⁷² İsfehani, *Mekatil*, 55.

¹⁷³ Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kufe*, 95; Ayrıca bkz. Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", 460.

¹⁷⁴ Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", 460.

¹⁷⁵ Belazuri, *Ensab*, III, 291.

babasının valilerini değiştirmeyerek görevlerine devam etmelerini istedi. Böylece kendisine Muaviye'nin idaresinde bulunan Suriye ve Mısır dışındaki tüm yerleşim birimleri biat etmiş oldu. nceliği babasının kontrolü altında bulunan yerleşim birimlerine tanıyan Hasan b. Ali söz konusu yerleşim birimlerinde durumunu sağlama alınca Muaviye'ye yöneldi. Zaman kaybetmeden Muaviye 'ye mektup yazarak biat istedi.¹⁷⁶

İsfehani, Hasan b. Ali'nin Muaviye'ye yazdığı mektupla ilgili ayrıntılarda Hasan b. Ali'nin sulh mektubu yazdığı iddialarına cevap olarak tıpkı babasının yaptığı gibi sert bir dille kendisine biata davet mektubu yazdığını aktarır:

Muaviye'ye yazdığı mektupta hilafet makamına ehil olmadığı halde bu makama göz dikmesini hayretle karşıladığını, İslam'da bilinen ve övülen bir eserinin olmadığını, İslam'a karşı mücadele eden bir topluluğa mensup olup, Rasulullah'ın Kureyşli baş düşmanının oğlu olduğunu belirtir. Müslümanların kendisini halife olarak seçtiğini Muaviye'nin de kendisine biat etmesi gerektiğini belirtir. Muaviye cevap olarak yazdığı mektupta Hasan b. Ali'nin hilafete layık olduğunu kabul etmekle birlikte kendisinin yaşının büyük, idari ve siyasi tecrübesinin fazla olduğunu bu nedenle kendisinin halife olmasının daha uygun olacağını belirterek Hasan b. Ali'ye kendisinden sonra halife olmayı kabul etmesi durumunda Irak beytlmalındaki bütün parayı bağışlayacağını ayrıca geçimini sağlaması için Irak'ın hangi bölgesinin haracını isterse kendisine tahsis edeceğini bildirir.¹⁷⁷

Ali b. Ebi Talib'in vefat haberi şam'a ulaşınca Muaviye'nin Ali b. Ebi Talib'in yerine oğlu Hasan'ın velayet etmesinden duyduğu memnuniyeti "O genç ve tecrbesizdir ve savaş konusunda da bilgisizdir."¹⁷⁸ diyerek dile getirmiştir. Ali b. Ebi Talib'in vefatı Muaviye'nin işini kolaylaştırmıştır. Artık karşısında genç ve tecrübesiz biri vardı ve onunla mücadele etmek daha kolay olacaktı. Bu sebeple hiç vakit kaybetmeden halifeliğini ilan ederek biat almaya başladı.¹⁷⁹ Artık

¹⁷⁶ Belazuri, *Ensab*, III, 281; İbn A'sem, Ebu Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kufi, *el-Fütuh*, Beyrut 1986, III/IV, 286-287; İsfehani, *Mekatil*, 55.

¹⁷⁷ İsfehani, *Mekatil*, 55-58; Ayrıca Bkz. Sariam, *İslam ncesinden Abbasilere Kadar Emevi-Haşimi İlişkileri*, 281.

¹⁷⁸ Belazuri, *Ensab*, III, 280.

¹⁷⁹ Belazuri, *Ensab*, III,281; İbn A'sem, *el-Fütuh*, III/IV, 286-287; İsfehani, *Mekatil*, 55.

Muaviye meşru halifeye karşı gelen bir validen çok İslam aleminin bir bölümünde kendisine biat edilmiş bir halife hükmündeydi.¹⁸⁰

Ali b. Ebi Talib'e karşı yürütmüş olduğu mücadelede maktül halifenin hakkını talep eden akrabası ve valisi sıfatını kullanan Muaviye yönetime talib olduğunu en azından yüksek sesle dile getirmezken şartların olgunlaşması ile bu dileğini yüksek sesle dillendirip biat almaya başlamıştır. Bundan sonraki süreçte öncelikli olarak Hasan b. Ali'yi bir takım vaatlerle ikna etme yolunu denediği¹⁸¹ ancak Hasan b. Ali'nin tekliflerine olumsuz yanıt vermesiyle birlikte rakibini etkisiz kılma mücadelesini başlattığı görülmektedir.

2.3.5. Hz. Hasan ve Muaviye'nin Karşı Karşıya Gelmesi

Hasan b. Ali'yi kendisine biat etmesi ve halifelikten çekilmesi hususunda ikna edemeyen Muaviye rakibini etkisiz kılma mücadelesini başlatır. Hz. Hasan'ın elçiliğini yapan Cündeb b. Abdillan Muaviye'nin mektubunu Hz. Hasan'a getirerek Şamlıların savaş hazırlığı içerisinde olduğu, ordunun sayısı ve gücü hakkında bilgi vererek Hz. Hasan'a bir an önce hazırlık yapmasını onlar Irak'a gelmeden Şam'a doğru yola çıkmasını tavsiye eder.¹⁸² Hasan b. Ali savaşmayı kabul etmesine rağmen aceleci davranmaz bu arada Muaviye yeni bir mektup yazarak talebini yineler. Ancak Hz. Hasan tavizsiz tavrını koruyarak teklifini reddedince savaşmaktan başka çare kalmadığını düşünen Muaviye, amillerine mektup yazarak düşmanlarına ve Osman'ın katillerine karşı yürümek üzere ordularıyla birlikte gelmelerini emreder. Muaviye çevreden gelen askerlerle birlikte oluşturduğu 60 000 kişilik bir orduyla Irak'a doğru yürümeye başlar bu haberi alan Hz. Hasan savaş hazırlıklarına başlar.¹⁸³ Belazuri'de Hasan b. Ali'nin Muaviye'nin Cisru Menbiç'e ulaştığı haberi kendisine gelmeden harekete geçmediği nakledilir.¹⁸⁴ Ayrıca Belazuri, Avane b. el- Hakem'den naklettiği bilgiye göre Hz. Hasan 50 gün hiç savaştan bahsetmeden durmuş, Muaviye'nin ordusunun Irak'a doğru hareket ettiği haberi gelmesine rağmen harekete geçmemiştir.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", 461.

¹⁸¹ Belazuri, *Ensab*, III, 281; İbn A'sem, *el-Fütuh*, III/IV, 286-287; İsfehani, *Mekatil*, 55.

¹⁸² Belazuri, *Ensab*, III, 280-281.

¹⁸³ İbn A'sem, *el-Fütuh*, II/IV, 289.

¹⁸⁴ Belazuri, *Ensab*, III, 280.

¹⁸⁵ Belazuri, *Ensab*, III, 280; Taberi, *Tarih*, V,158; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 404. İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 14.

Biat tamam olunca Kufe'den ve Irak'tan kalabalık bir topluluk toplanarak Hasan b. Ali'den asker toplayıp savaşması talebinde bulunmuş, Hasan b. Ali ısrarlar üzerine 40 000 kişilik bir ordu ile Kufe'den yola çıkarak Medain'e gelmiştir. Kays b. Sa'd b. Ubade'yi 12 000 kişilik öncü kuvvetlerin başına getirmiş, ordu komutanlığını da Ubeydullah b. Abbas veya Abdullah b. Abbas'a vermiştir.¹⁸⁶

2.3.6. Hz. Hasan ve Muaviye'nin Güçlerinin Karşılaştırılması

2.3.6.1. Kufe

Ali b. Ebi Talib, vefat etmeden önce Muaviye ile savaşmak üzere 40 000 kişilik bir ordu hazırlamıştır.¹⁸⁷ Ancak söz konusu ordunun tamamının Muaviye ile mücadelesinde Hasan b. Ali'nin yanında yer aldığına dair kesin bilgilere sahip değiliz. Nitekim Hasan b. Ali'nin halkı Muaviye ile savaşmaya davet için mescitte yapmış olduğu konuşmasında Kufelilerin halifelerinin daveti karşısında sessiz kaldığı ve savaş konusunda isteksiz davrandığına dair bilgilere sahibiz.¹⁸⁸

Kufeliler fetihlerin durması ve bütün güçlerini Muaviye ile mücadeleye harcamaları dolayısıyla siyasi, askeri ve ekonomik bakımdan güçlerini kaybetmişler ve babası kadar güçlü olmasa da hilafete kimsenin Hasan b. Ali'den daha layık olamayacağını düşünerek kendisine biat etmişlerdi. Ancak Kufeliler babası gibi dirayetli bir yöneticinin kendisiyle baş etmekte zorlandığı Muaviye ile savaşma konusunda isteksizlerdi.

2.3.6.2. Şam

Muaviye, amillerine mektup yazarak düşmanlarına ve Osman'ın katillerine karşı yürümek üzere ordularıyla birlikte gelmelerini emreder. Muaviye çevreden gelen askerlerle birlikte oluşturduğu 60 000 kişilik bir orduyla Irak'a doğru yürümeye başlar.¹⁸⁹

Şamlıların savaş konusundaki tutumları ve Şam ordusunun gücü ile ilgili dolaylı bilgiler de mevcuttur. Bunlardan biri Osman b. Affan'ın muhasarası esnasında Muaviye'nin Ammar b. Yasir'i ve diğer muhacirleri, Şam'da Hicaz ehlinden daha kalabalık bir kitlenin bulunduğunu hepsinin kahraman ve atlı

¹⁸⁶ Taberi, *Tarih*, V, 158-159.

¹⁸⁷ Taberi, *Tarih*, V, 158; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 404; İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 14.

¹⁸⁸ Geniş bilgi için bkz. Belazuri, *Ensab*, III, 280-281; İsfehani, *Mekatil*, 66.

¹⁸⁹ İbn A'sem, *el-Fütuh*, II/IV, 289.

olduğunu ifade ederek tehdit etmesi Muaviye'nin gücü hakkında bizlere ipucu vermektedir.¹⁹⁰

Osman b. Affan'ın katlini müteakip Muaviye'nin Ali b. Ebi Talib'e gönderdiği elçisinin Osman b. Affan'ın gömleği karşısında ağlaşıp intikam yeminleri eden 60 000 kişiden bahsetmesi ile ilgili olan rivayet de Muaviye'nin gücüne dair bilgiler vermektedir.¹⁹¹

Muaviye tarafından, rakibini ve taraftarlarını yıpratma propagandası amacıyla abartılı bir rakam olma olasılığı bulunan bu rivayet konu ile alakalı diğer rivayetlerle birleştirildiğinde Muaviye'nin Ali b. Ebi Talib'le olan mücadelesinde sayı ve teçhizat olarak güçlü bir orduya sahip olduğu sonucunu doğurmaktadır. Buradan hareketle aradan 4–5 yıl gibi bir süre geçmiş olduğu hesaba katılacak olursa Muaviye'nin gücünün Sıffin'dekine yakın hatta daha fazla olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

2.3.6.3. Hz. Hasan ve Muaviye'nin Siyasi ve Askeri Tecrübeleri

Ümeyyeoğulları Osman b. Affan'ın vefatını müteakip hilafetin kendi hakları olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁹² Aslında maktül halifenin valileri ve akrabaları arasında onun kanını talep etmeye çok daha layık kişiler mevcut iken Ümeyyeoğulları bu görevi yıllardır Suriye'de valilik yapan ve bölgede son derece güçlü Muaviye b. Ebi Süfyan'a bırakmışlardır.¹⁹³ Daha yakın akrabalar mevcutken maktül halifenin kanını Muaviye'nin talep etmesi pek de tesadüfi değildir. Güç unsurunun yakınlık unsurunun önüne geçirilmiş olması Muaviye'nin iktidar alternatifi haline getirerek mücadelesini haklı bir temele oturtma çabasından başka bir şey değildir.

Halifenin cinayete kurban gitmesi meselesi Şam'da o kadar şiddetli bir biçimde telkin edildi ki bütün Suriyeliler halifenin katili olarak Hz. Ali'yi bildiler ve maktül halifenin intikamını alacaklarına yemin ettiler.¹⁹⁴ Muaviye'nin hedefine ulaşmak için iki yol takip ettiği ve mücadelesini bu iki temel üzerine bina ettiği görülmektedir. Bu hususlar, onun aşama aşama yürüttüğü iktidarı ele geçirme mücadelesinde her türlü siyasi çareye başvurarak insanların kendisine katılımını

¹⁹⁰ İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer el-Basri, *Kitabu Tarihi'l-Medineti'l-Münevvere*, Cidde 1973, III, 1093-1094.

¹⁹¹ Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebi Hatim, *Kitabü's-Sikat*, Haydarabad 1975, II, 276–277.

¹⁹² Minkari, Nasr b. Muzahim b. Seyyar, *Vak'atu Sıffin*, thk. Abdüsselam Harun, Beyrut, 1990, 63.

¹⁹³ Geniş bilgi için bkz. Aycan, *İktidara Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, Ankara 1990, 179-182.

¹⁹⁴ İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 74.

sağlamak ve bunları gerçekleştirirken de mücadelesinde haklı olduğunu gösterecek Kur'an ayetlerinin ve Peygamber sözlerinin desteğine başvuracaktır.¹⁹⁵ Muaviye'nin mücadelesini meşrulaştırma yolunda naklettiği hadislerden biri şöyledir: "Bir gün Rasulullah'ın abdest suyunu döküyordum. Kafasını kaldırdı ve bana şunları söyledi: *Benden sonra ümmetimin işlerini sen yükleneceksin; o zaman geldiğinde onların iyiliklerini taltif et, kötülüklerini affet* buyurdu. Muaviye konuşmasının devamında, *Ben bu makamı elde edene kadar ümit içinde yaşadım* demiştir."¹⁹⁶

Muaviye Haşimoğullarından bir grupta yaptığı toplantıda Rasulullah'a olan yakınlıkları münasebetiyle hilafete talip olduklarını, fakat karabetin imametin özelliklerinden biri olmakla birlikte tek başına yeterli olmadığını ifade eder. Karabetin yanında rızadan da bahseder yani cemaatin ittifakta bulunması şartını öne sürer ve Beni Haşim'i sadece karabet şartını taşıdığını savunur.¹⁹⁷

Muaviye ve soyu tarafından Suriye'de hilafetin Beni Ümeyye'nin hakkı olduğu propagandası o kadar etkili bir şekilde yürütülmüştür ki bunun en çarpıcı örneği Abbasiler döneminde yaşanmıştır. Abbasilerin iş başına gelmesinden sonra Şamlıların ileri gelenlerinden bir gurubun Ebu'l-Abbas'ı ziyaretlerinde kendisine "Vallahi siz iş başına gelinceye kadar Rasulullah'ın yakın akrabaları arasında ona, Ümeyyeoğullarından başkasının varis olabileceğini bilmiyorduk."¹⁹⁸ dedikleri rivayet edilir. Bu durum iktidarı elde etme ve bu konunun muhafazası noktasında Muaviye'nin siyasi propagandasının etkililiğini göstermektedir.

Muaviye, daha evvel Şam illerinin emiri sıfatı ile çağırılan siyasi tecrübesi bulunan biriydi. Ali b. Ebi Talib'in vefatını müteakip Kudüs'te hilafet biatı aldığı dair bilgilerin yanısıra hakem olayından hemen sonra hilafet için biat aldığı görüşü de yaygındır.¹⁹⁹ Bu bilgi Muaviye'nin hilafet mücadelesindeki kararlılığını göstermektedir. Ali b. Ebi Talib'e nazaran oğlu Hasan b. Ali'nin Muaviye için ciddi bir problem teşkil etmediği söylenebilir.

Muaviye, siyasi hayatını çeşitli prensipler üzerine bina etmiştir. Bu prensiplerden biri "parasının iş gördüğü yerde konuşmaya, konuşmanın yettiği

¹⁹⁵ Geniş bilgi için bkz. Aycan, *Saltanata Giden yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, 180-181.

¹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 101.

¹⁹⁷ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed- Dineveri İbn Kuteybe, *Uyunu'l-Ahbar*, thk. Muhammed el-İskenderani, Beyrut, 2002, I, 85.

¹⁹⁸ Belazuri, *Ensab*, III, 159; Mesudi, *Müruc*, III, 43.

¹⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 402-403.

yerde kırbaça, kırbacın yettiği yerde kılıca gerek olmadığı, eğer çaresiz kalırsa kılıca başvurmak gerektiği idi.”²⁰⁰ Muaviye'nin iktidarın yürümesi için her yolu mübah gören tutumu, çevresinde menfaat karşılığı iş gören bir zümrenin oluşmasına neden oldu.

Muaviye devletin idari kademelerinde, geçmiş dönemdeki halifelerin istihdam ettikleri, Amr İbn'ül-As, Muğire b. Şube, Abdullah b. Amir, Mervan b. Hakem, Said b. el-As, Ziyad b. Ebihi gibi idarecilerden yararlandı. Bu kimselerin bir kısmı Ümeyyeoğullarına mensup olmanın yanında, Hz. Osman döneminde görev almışlardı. Muaviye bu saydıklarımıza ilaveten kendisine daha yakın akrabalarına da yer verdi, fakat onların hiçbir zaman idarenin bel kemiğini oluşturmalarına da müsaade etmedi. O, İdaresinde daha ziyade kabilesi ne olursa olsun, idareciliği iyi olan, becerikli kimselerle toplumda nüfuz sahibi kimselere yer veriyordu.²⁰¹

Muaviye b. Ebi Süfyan, Hasan b. Ali'yi askeri gücüyle kolaylıkla altedebilecek bir pozisyonda olmasına rağmen kan dökmek istememiş olayı politik yollardan halletmeyi tercih etmiştir. Nitekim karşısında İslam dünyasının sevgi ve saygı beslediği Peygamber torunu bulunmaktaydı ve kanlı bir eylem ciddi tepkilere neden olabilirdi bu nedenle savaşı son çare olarak düşünen Muaviye yılların kendisine sağlamış olduğu siyasi ve askeri tecrübesi ile Hasan b. Ali'yi barış yapmak zorunda bırakmıştır. Muaviye'nin Hasan b. Ali'yi barış yapmak zorunda bırakmak için Hasan b. Ali'nin ordusunda Kays b. Sa'd'ın Muaviye ile barış yaptığı; Kays b. Sa'd'ın ordusunda ise Hasan b. Ali'nin Muaviye ile barış yaptığı şayiasını yaydığına dair rivayetler mevcuttur.²⁰²

Muaviye'yi iktidar mücadelesinde başarıya ulaştıran tek avantajı siyasi ve askeri tecrübesi olmamıştır. Dönemin sosyopolitik yapısı göz önünde bulundurulduğunda dini ve ahlaki bağların eskisi kadar güçlü olmadığı o döneme kadar yaşanan olayların söz konusu değerleri zedelediği görülmektedir. Kabilecilik yapısına dayalı Arap toplumunun çözülebilmesi için bu kadarının yeterli olduğu toplumdaki birlik ve beraberliğin bozulmasından anlaşılmaktadır.²⁰³ Muaviye, karmaşanın hâkim olduğu böylesi bir durumu kendisi için avantaja

²⁰⁰ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, 192.

²⁰¹ Aycan, *Saltanata Giden yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, 192.

²⁰² Geniş bilgi için bkz. Ya'kubi, *Tarih*, II, 214.

²⁰³ Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 4-5.

çevirerek Arapların pek de uzaklaşmadığı asabiyyetin üzerindeki tozu alarak Arap kabilecilik anlayışına dayalı bir yönetimin tohumlarını atmıştır.

2.3.7. Savaş Hazırlıkları

2.3.7.1. Muaviye'nin Savaş Hazırlıkları

Muaviye yola çıkmadan önce bütün valilerine mektup yazarak mektubunu alır almaz askerleriyle yanına gelmelerini emreder. Yeterli sayıda asker toplayan Muaviye, Irak'a yönelir.²⁰⁴ Hasan b. Ali'nin Iraklıların başına geçtiğini öğrenen Muaviye Abdullah b. Amir b. Kureyz'i daha önce Suriyelilerin baskınlarına uğrayan Atnu't-Temr ve Enbar'a göndererek bu yerleşim birimlerini ele geçirir. Muaviye'nin amacı Medain'i de ele geçirmektir.²⁰⁵ Muaviye Medain'i de ele geçirerek Hasan b. Ali'yi teslim olmaya zorlamak istemekte böylece uzun yıllardır mücadelesini vermiş olduğu hilafet makamının önündeki son engeli de kaldırmak istemektedir.

Hz. Ali'nin vefatından sonra Basra ve Kufe'de neler olup bittiğini öğrenmek isteyen Muaviye'nin Benu'l-Himyer'den bir ajanını Kufe'ye Benu'l-Kayn'dan olan diğer ajanını ise Basra'ya gönderdiği ancak bu ajanların ihbar sonucu yakalanarak öldürüldüğü de rivayetler arasındadır.²⁰⁶

Hasan b. Ali ile mektuplaşmalarından umduğu neticeyi alamayan Muaviye yerine vekil olarak Dahhak b. Kays el-Fihri'yi bırakarak 60000 kişilik bir ordunun başında Irak'a doğru harekete geçer.²⁰⁷

2.3.7.2. Hz. Hasan'ın Savaş Hazırlıkları

Suriye ordusunun Cisru Menbiç'e ulaştığı haberi gelince Hz. Hasan başta Hucr b. Adiy, Kays b. Sa'd b. Ubade ve Abdullah b. Abbas olmak üzere danışmanlarıyla durumu değerlendirerek orduyu hazırlamak için harekete geçti. Kufe mescidinde halka bir konuşma yaparak halkı Muaviye ile savaşmaya davet etti ve bu savaşın bir cihad olduğu vurgusunda bulundu.²⁰⁸ Hasan b. Ali'nin hilafete gelir gelmez maaşları arttırması ve Muaviye ile savaşı cihad olarak nitelmesi sanılanın aksine Muaviye ile savaşmayı ciddi olarak düşündüğü göstermektedir. Ancak aceleci davranmayarak Muaviye'nin yola çıkmasını

²⁰⁴ İsfehani, *Mekatil*, 61.

²⁰⁵ Dineveri, *Ahbar*, 216.

²⁰⁶ İsfehani, *Mekatil*, 52.

²⁰⁷ Ya'kubi, *Tarih*, II, 214; Bağdadi, *Tarih*, I, 208.

²⁰⁸ Belazuri, *Ensab*, III, 279-280; İsfehani, *Mekatil*, 61.

beklemesi; savaşı son çare olarak görmesi ve savaşı başlatan taraf sorumluluğunu yüklenmek istememesiyle ilgili olsa gerektir.

Hasan b. Ali danışmanlarıyla durumu değerlendirdikten sonra Kufe mescidinde halkın karşısına çıkarak onları cihada davet eder ancak muhataplarından herhangi bir tepki gelmez.²⁰⁹ Bu suskunluk Kufelilerin savaşmak istemediklerinin en belirgin işaretidir. Sanılanın aksine Muaviye ile savaşmak istemeyen ve barış yanlısı olan Hasan b. Ali değil Kufelilerdir. Tebasının bu ve benzeri durumlardaki itaatsizlikleri ve isteksizlikleri Hz. Hasan'a barışı da bir ihtimal olarak düşündürmüş olmalıdır.

Hz. Hasan'ın cihad çağrısına Kufe halkı tarafından olumlu cevap verilmediğini gören Tay kabilesinin lideri Adıyy b. Hatem et-Tai, Kays b. Sa'd b. Ubade, Ziyad b. Sa'sa et-Teymi, Ma'kil b. Kays er-Riyahi devreye girerek mescitte halka yaptıkları konuşmalarla halifelerinin yanında yer almalarını onu yalnız bırakmamalarını söylerler.²¹⁰

İbn Kesir Hasan b. Ali'nin aslında Muaviye ile savaşma niyetinde olmadığına dair bilgiler aktarır: Hasan b. Ali'ye biat ettiğinde Kays b. Sa'd Azerbaycan valisi idi. Kays'ın emri altında 40 000 savaşçı vardı ve Ali b. Ebi Talib'e ölünceye kadar kendisiyle savaşacaklarına dair beyat etmişlerdi. Ali b. Ebi Talib vefat edince Kays b. Sa'd Şamlılarla savaşması için Hasan b. Ali'ye ısrar etmeye başladı. Hasan b. Ali savaşmak niyetinde değildi. Onun amacı bir takım menfaatler elde ettikten sonra barış yapmaktı. Hasan b. Ali, Kays b. Sa'd'ın bu görüşüne muhalif olacağını düşünerek Kays'ı Azerbaycan valiliğinden azlederek yerine Ubeydullah b. Abbas'ı atadı. Hasan b. Ali aslında savaşmak istemiyordu ancak etrafındakiler kendisini zorlayarak onu bu görüşünden vazgeçirdiler.²¹¹

2.3.7.3. Ordunun Hazırlanması

Hasan b. Ali'nin çevresindekilerin ısrarı ile Hasan b. Ali savaş kararı alır ve benzeri görülmemiş büyük bir ordu hazırlanır.²¹² İbn Kesir'in bu rivayetinin aksine ordunun aslında benzeri görülmemiş bir ordu olmadığı hususunda farklı rivayetler söz konusudur. Ya'kubi Sadece 12 000 kişilik öncü birliklerden bahsederek Hasan b. Ali'nin öncü kuvvet komutanlığına Ubeydullah b. Abbas'ı

²⁰⁹ Geniş bilgi için bkz. Belazuri, *Ensab*, III, 280-281; İsfehani, *Mekatil*, 66.

²¹⁰ Belazuri, *Ensab*, III, 281; İsfehani, *Mekatil*, 62.

²¹¹ İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 14.

²¹² İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 14.

atadığını, Ubeydullah'a, Kays b. Sa'd b. Ubade ile istişare edip onun re'iyine göre hareket etmesini emrettiğini nakleder.²¹³ Hz. Hasan'ın ordusunun sayısı ile ilgili rivayetlerin aktardığı rakamın en yükseği 40 000 rakamıdır. Kufe'nin askeri potansiyeli dikkate alındığında bu rakamın pek de yüksek olmadığı anlaşılmaktadır. Ziyad b. Ebihi döneminde divan defterine işlenmiş olan asker sayısı 60 000 dir. Hz Hasan dönemindeki asker sayısı da bu civarda olmalıdır zira aradan kısa bir zaman geçmiştir.²¹⁴ “Rivayetlerin aktardığı rakamların en büyüğü olan 40 000 kişinin doğru olduğuna inansak bile bu rakamın içerisinde çevre yerleşim birimlerinden gelen askerlerin bulunduğunu göz ardı etmememiz gerekir. Söz konusu rakamın en kötü ihtimalle ¼ ünün dışarıdan geldiğini varsaysak bile Kufe kökenli askerlerin 30 000 kişi olduğu gerçeği ile karşılaşmış oluruz. Bu rakamda Kufe'nin askeri potansiyelinin ancak yarısının Hz Hasan'ın yanında yer aldığını gösterir. Toplanan askerlerin hepsinin de Hz. Hasan'ı desteklediğini, onun başarılı olmasını istediğini veya aynı hedefe varmaya çalıştığını söyleyebilmek güçtür. Çünkü Hz. Hasan'ın ordusu birbirinden oldukça farklı kitlelerden oluşmaktaydı. Bu kitlelerin ilkinin Muaviye ve Haricilerle yapılan savaşlarda yorgun düşen, yakınlarını bu savaşlarda kaybeden ve artık savaşmak istemeyen kitle oluşturuyordu ki bu kitle ordunun çoğunluğunu teşkil etmekteydi. Ordunun ikinci önemli kitlesini ise Hariciler oluşturmaktaydı. Sayıları hakkında net bilgilere sahip olmamakla beraber Sabat'ta²¹⁵ çıkardıkları karışıklığı dikkate alacak olursak, önemli bir kuvvet oldukları sonucuna varılabilir. Bu orduda yer almalarının nedenine gelince; Muaviye'yi kâfir olarak gördükleri için onunla savaşmak istiyorlardı. Babası Hz. Ali'yi tekfir etmiş olmalarına rağmen yeni halifeyi henüz kâfir olarak değerlendirmiyor, en azından onun hakkında bir karara varamadıkları anlaşılıyor. Sabat'ta barıştan söz ettiğinde Haricilerin kendisine “daha önce babanın şirke girdiği gibi sen de şirke girdin” demeleri de bu kanaatimizi destekliyor. Eğer daha önce Hz. Hasan'ı kâfir olarak değerlendirmiş olsalardı böyle bir cümleyi sarfetmelerinin bir anlamı olmazdı. Orduda ki üçüncü kitleyi ise Hz. Hasan'ı gönülden destekleyen kimseler oluşturuyordu. Sayıları Muaviye ile savaşın kaderini tayinde etkili olamayacak kadar az olan bu insanlar

²¹³ Ya'kubi, *Tarih*, II, 214.

²¹⁴ Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kufe*, 95.

²¹⁵ Sabat, Medain'e yakın bir yerleşim birimidir. Bkz. Yakut el-Hamevi, *Mu'cem'ul-Buldan*, Daru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1979, III, 166.

çoğunlukla Hemdan kabilesi ve Rebia'nın bazı kollarına mensup idiler. Nitekim Hz. Hasan Sabat'ta saldırıya uğradığında bunlar tarafından korunmuştur.²¹⁶

Yukarıdaki görüşü destekler mahiyette Hz. Hasan'a Muaviye ile savaşması hususunda ısrarcı olan kitlenin hariciler olduğunu, ayrıca Kufelilerin savaşlardan yorgun ve bitkin düştüğünü, bu nedenle Muaviye ile savaşmaya bir türlü karar veremediklerine dair bilgiler mevcuttur.²¹⁷

Şii temayüllü Ca'feriyan, Hasan b. Ali'nin ordusunun 40 000 kişiden teşekkül ettiği, bu sayının Ali b. Ebi Talib'in vefatından önce Muaviye ile savaşmak için oluşturulduğu, halifenin vefatı ile oğluna biat ettikleri rivayetiyle ilgili görüş beyan ederken biat edenlerin hepsinin orduya dâhil olmadıklarını, rakamın zikredilenin çok altında olduğunu ancak bazı tarihçiler tarafından durumun yanlış anlaşıldığı bazılarının ise durumu abarttığı görüşündedir. Söz konusu rivayetin aksine bütün çabalara rağmen Sadece 12 000 kişilik bir kuvvet oluşturulabildiğini savunmaktadır.²¹⁸

2.3.8. Öncü Birliğin ve Ordunun Yola Çıkması

Hz. Hasan gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Muğire b. Nevfel el-Haris b. Abdulmuttalib'i Kufe'de yerine vekil bırakarak Muaviye ile savaşmak üzere şehirden ayrıldı. Deyru Abdurrahman'a geldiğinde 12 000 kişilik öncü birlik oluşturarak başına Ubeydullah b. Abbas'ı geçirdi. Kendisine Enbar yöresine gitmesini, Muaviye'yi orada karşılamasını, yaptığı her işte Kays b. Sa'd b. Ubade ve Said b. Kays el-Hemedani'ye danışmasını her gün kendisine haber göndermesini, öldürülmesi durumunda yerine Kays b. Sa'd'ın geçmesi talimatlarını verdi.²¹⁹

İsfehani, Hz. Hasan'ın Ubeydullah b. Abbas'a verdiği sözü geçen talimatlara ek olarak Muaviye kendisine saldırmadıkça onunla savaşmamasını savaşı Muaviye'nin başlatması durumunda onunla savaşmasını emrettiğini belirtir.²²⁰

İkinci bir rivayete göre Ali b. Ebi Talib, Muaviye ile savaşmak için sefer hazırlıklarını tamamladığı esnada suikaste uğradı. Ali öldürülünce müslümanlar oğlu Hasan'a biat ettiler. Hasan b. Ali, Muaviye ve Şamlıların üzerine yürümek

²¹⁶ Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", 462.

²¹⁷ Caferiyan, *Masum İmamların Fikri ve Siyasi Hayatı*, 85.

²¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Caferiyan, *Masum İmamların Fikri ve Siyasi Hayatı*, 86-87

²¹⁹ Belazuri, *Ensab*, III, 281; İsfehani, *Mekatil*, 62.

²²⁰ İsfehani, *Mekatil*, 62.

istedikleri haberini alınca babasına böyle bir sefer için biat etmiş olan orduyla birlikte Muaviye ile karşılaşmak üzere Kufe'den ayrıldı. Hasan b. Ali bu orduyla birlikte Mesken'e vardı. Oradan Medain'e varan Hasan b. Ali on iki bin kişilik öncü kuvvetin başına Kays b. Sa'd b. Ubade el-Ensari'yi getirdi ve ileriye doğru gönderdi. Diğer bir rivayette ise, Hasan b. Ali'nin ordularının kumandanının Abdullah b. Abbas olduğu kaydedilir. Söz konusu rivayette Abdullah b. Abbas'ın öncü kuvvetlerin ön saflarında gidenlerinin başına Kays b. Sa'd b. Ubade'yi tayin ettiğinden bahsedilir.²²¹ Nuveyri bu bilgilere ordunun h. 41. yılın Rebiulevvel ayında Kufe'den çıktığı kaydını düşmüştür.²²²

Hasan b. Ali hazırlamış olduğu ordunun 12 000 kişiden oluşan öncü kuvvetlerinin başına Kays. b. Sa'd b. Ubade'yi komutan olarak tayin eder²²³ ve kendisi de Muaviye ve Şamlılarla savaşmak üzere ordunun geri kalan kısmıyla onun peşi sıra Şam'a doğru hareket eder.²²⁴

Hız. Hasan'ın öncü birliklerini komuta eden şahıs hususunda kaynaklar ihtilaf etmektedir. Rivayetlerin bir kısmı öncü kuvvetlerin komandanının Ubeydullah b. Abbas olduğunu aktarırken diğer bir kısmı Kays b. Sa'd b. Ubade'den bahseder.²²⁵ Hız. Ali vefat etmeden önce Muaviye ile savaşmak üzere 40 000 kişilik bir kuvvet oluşturmuş bu kuvvetlerin başına Kays b. Sa'd b. Ubade'yi geçirmişti. Hız. Ali şehid edilmesinden sonra yerine geçen oğlu Hız. Hasan başından beri Muaviye ile barış yapmayı düşünmekteydi. Tek amacı birtakım menfaatler elde etmektir. Bu isteğini onaylamayacağını bildiği Kays. b. Sa'd b. Ubade'yi görevinden alarak yerine Ubeydullah b. Abbas'ı getirdi. Ubeydullah b. Abbas Hız. Hasan'ın niyetinden haberdar olduğu için Muaviye'ye mektup yazarak ondan eman diledi ve elindeki malları elinden almaması şartıyla beyat edeceğini bildirdi Muaviye'nin şartını kabul etmesi üzerine ona katıldı.²²⁶ İbn Kesir ve İbnü'l-Esir aynı olayı birkaç küçük değişiklikle nakletmiştir.²²⁷ Belazuri ise sözü geçen farklı rivayetlerden bahsederek Kays b. Sa'd b. Ubade'nin

²²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 404; Nuveyri, *en-Nihaye*, XX, 225.

²²² Nuveyri, *en-Nihaye*, XX, 225.

²²³ Ya'kubi, *Tarih*, II, 214; Zehebi, *en-Nübelâ*, III, 263; İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 14.

²²⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 29.

²²⁵ Taberi, *Tarih*, V, 158; Cemalüddin Eb'ul-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fi Tevârihi'l-Muluk ve'l-Umem*, thk. Süheyl Zekkar, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1991, III, 406; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 404; İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 14.

²²⁶ Taberi, *Tarih*, V, 158.

²²⁷ Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 404; İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 14.

ordunun komutanı olduğu haberlerini yalanlamaktadır.²²⁸ Söylemez'e göre rivayetler arasındaki bu farklılığın nedeni ilk siyer ve meğazi yazarlarından biri olan Zühri'nin vermiş olduğu bilgilerin daha sonraki eserlerde yer edinmesidir.²²⁹

Zühri'nin Emevi hanedanına olan yakınlığı bir gerçektir bu durum söz konusu rivayetlerin objektifliğine zarar verici niteliktedir. Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın fetva konusunda kendisine danıştığı²³⁰ Velid b. Abdilmelik, Süleyman b. Abdilmelik, Ömer b. Abdillaziz ve özellikle Hişam b. Abdilmelik ile olan yakınlığı bilinen bir husustur.²³¹ Söylemez, Hişam b. Abdilmelik döneminde ekonomik sebeplerle vuku bulan Zeyd b. Ali isyanının konuyla ilişkili olduğu kanaatindedir. Söylemez, yukarıdaki rivayetin Zeyd b. Ali'yi karalamak, halkın gözünden düşürmek maksadıyla kullanılmış olabileceği, böylece bu ailenin öteden beri para düşkünü olduğunun, ilkelerinin bulunmadığının ima edilmek istendiği kanaatindedir.²³²

Hz. Hasan kendisine biat edilmesinden iki ay veya üç ay sonra Ubeydullah b. Abbas'ı öncü kuvvetler komutanı tayin ettikten sonra kendisi de yerine Mugire b. Nevfel b. Haris'i vekil tayin ederek Ubeydullah'ın akabinde Şam'a yöneldi. Önce Deyru Ka'b'a ardından Sabat'a vardı.²³³ Hasan b. Ali, Kufe'den yola çıkarak Medain yakınlarına geldi. Muaviye ise askeriyle Şam ile Irak sınırına doğru yola çıkmış ve Meskin'de²³⁴ konaklamıştı.²³⁵

2.3.8.1. Sabat Konuşması

İslam Tarihi kaynaklarında Hz. Hasan'ın barış ihtimalini ilk kez Sabat konuşmasında dile getirdiğinden bahsedilir. Sabat'a varınca askerlerinin cesaretsizliğini gören Hz. Hasan hiç kimseye karşı içinde kötü niyet veya kin bulunmadığını belirttikten sonra ordusunu muhatap alarak cemaate katılanların her hangi bir firkaya dâhil olmadığı için beğenmedikleri kişilerden daha üstün olduğunu belirten cümleler kurar.²³⁶

²²⁸ Belazuri, *Ensab*, III, 281.

²²⁹ Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", 462.

²³⁰ Abdulkahir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 1991,289.

²³¹ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Zeki Terzi, "İslam Tarih Yazıcılığının Doğuşunda İbn Şihab ez-Zühri'nin Yeri ve Önemi", *Diyanet Dergisi*, XXI/2 (1985), 57; Ayrıca bkz. Talat Koçyiğit, "Zühri" *DİA*, XIII, 643-647.

²³² Geniş bilgi için bkz. Söylemez "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", 460.

²³³ Belazuri, *Ensab*, 281-282.

²³⁴ Yakut, *Mu'cemu'l-Buldan*, V, 127-128.

²³⁵ Dineveri, *Ahbar*, 217; Taberi, *Tarih*, V, 158; Bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 404-405.

²³⁶ Belazuri, *Ensab*, III, 282.

Hız Hasan, Sabat'a varınca, adamlarının yüreksizliğini ve savaştan kaçındıklarını gördü ve böylece Sabat'ta konakladı. Orada ayağa kalktı ve şunları söyledi: "Ey insanlar, Bu sabah içimde hiçbir Müslümana karşı kötülük olmadan uyandım; sizlerin de benim gibi olduğunuzu görüyorum. Görüşümden dolayı bana karşı çıkmayacağınıza inanıyorum. Şüphe yok ki cemaata katıldığı için beğenmediğiniz kişi, bir fırkaya katıldandan çok daha üstündür. Görüyorum ki, pek çoğunuz savaştan çekiniyor ve çarpışmaktan kaçınıyor. Ben de sizlere istemediğiniz bir şeyi yaptırmak istemiyorum." İnsanlar onun bu sözlerini işitince birbirleriyle bakiştılar. Aralarında Haricilerin görüşlerini benimseyenler "Hasan da, babasının daha önce küfre girdiği gibi küfre girmiştir." dedi ve sonra onlardan bir kısmı Hz. Hasan'ın üzerine yürüdü; altından seccadesini çekip aldı ve elbisesini omuzundan çekip almaya kadar çekiştirdi. Bunun üzerine Hz. Hasan atına atladı ve "Rebia ve Hemdan nerede?" diye bağırdı. Böylece onlar onun etrafını çevirerek saldırganları onun etrafından uzaklaştırdılar.²³⁷

Şii rivayetlere yakın bir isim olan Dineveri'nin olayı anlatış biçimi Sünni kaynaklarla örtüşmektedir. Şii geleneğin ilk tezahürlerinin görüldüğü dönemde yaşamış olması daha sonraki dönemdeki şii müelliflere oranla olayları daha objektif yansıtmaya neden olmuş olmalıdır.

Öncü kuvvetler ilerlerken Hasan b. Ali Medain dışında ordugâh kurar. Biri Sa'd b. Ubade öldürüldü diyerek feryat eder, insanlar ayaklanarak birbirlerinin eşyalarını yağmalarlar daha da ileri giderek halifelerinin tahtı revanını da yağmalarlar öyle ki üzerinde oturduğu sergisini de elinden zorla almaya çalışırlar.²³⁸ Bu esnada Halife biri tarafından yaralanır. Halife ordusuna çok kızgın bir vaziyette bineğine binerek ordan uzaklaşarak Medain'e gider.²³⁹ Halifeyi yaralayan şahsın kimliği ile ilgili boşluğu ise Ya'kubi ve Dineveri doldurmaktadır. Ya'kubi, Hasan b. Ali'nin bineğine binmeye çalışırken Beni Esed kabilesinden Cerrah b. Sinan tarafından baldırından yaralandığını,²⁴⁰ Dineveri ise Hz. Hasan'ı yaralayan şahsın Beni Esed kabilesinde Cerrah b. Kubeysa adlı bir şahıs olduğunu nakleder.²⁴¹

²³⁷ Belazuri, *Ensab*, III, 282; Dineveri, *Ahbar*, 217; İsfehani, *Mekatil*, 62.

²³⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 404. İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 14.

²³⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 14.

²⁴⁰ Ya'kubi, *Tarih*, II, 215.

²⁴¹ Dineveri, *Ahbar*, 217.

2.3.8.2. Suikast Girişimi

Kufe’de bulunan asker Hasan b. Ali’nin savaş konusunda isteksiz davrandığını ve işlerin kötüye gitmeye başladığını fark edince Hasan b. Ali’ye karşı ayaklanarak çadırına saldırıp yağmada bulundu bu esnada halifelerini de yaraladılar.²⁴²

Hız. Hasan’ın küfre girdiğini iddia eden grubtan Abdurrahman b. Abdillah b. Ebi Cu’al el-Ezdi’nin içinde bulunduğu bazı şahısların Hız. Hasan’ın çadırına girip eşyalarını yağmaladıkları²⁴³ ve Hız. Hasan’ı öldürmeye kalktıkları²⁴⁴ ve öldürmeye çalışırken baban gibi kâfir oldun diye bağırdıkları²⁴⁵ nakledilir.

Ordu içinde meydana gelen huzursuzluğun nedeni olarak Kays b. S’ad b. Ubade’nin öldürülme haberini zikreden haberler de mevcuttur. Şamlıların savaşmak için yola çıktıkları haberi Hasan b. Ali’ye ulaşınca, Muaviye ile karşılaşmak üzere Medain’e gelmiş, Kays b. Sa’d’ı 12 000 kişilik öncü kuvvetlere komutan tayin ederek Muaviye’yi karşılaması için Meskin’e göndermiştir. Hız. Hasan Medain’de iken Kays b. Sa’d’ın öldürüldüğüne dair bir haber üzerine askerler paniğe kapılarak yağmaya başlamış; Hız. Hasan’ın oturduğu yeri dağıtarak altındaki sergiyi almış ve halifelerini tartaklamışlardı. Kendi askerleri tarafından yaralanan halife Medain’deki beyaz köşke götürülmüştü.²⁴⁶

Zehebi ise Hasan b. Ali Medain’de, Muaviye ise Cisru Menbiç’te iken Hasan b. Ali’nin ordusunda Kays b. Sa’d’ın öldürüldüğü şayiasının yayılmasıyla Hasan b. Ali’nin askerleri tarafından hırpalandığını ve Beni Esed’den birinin zehirli bir hançer ile Hasan b. Ali’yi yaraladığını ve bu yaşananlar neticesinde Hasan b. Ali’nin adamlarına “Allah’ın laneti sizin üzerinize olsun doğrusu ben sizde bir hayır olmadığını biliyordum. Sizler dün babamı öldürdünüz bugün de aynı şeyi bana yapmak istiyorsunuz.” diyerek Medain’e sığındığını ve Muaviye ile barış kararını bu olay üzerine aldığını nakleder.²⁴⁷

Ya’kubi ise askerinin halifelerine saldırmasının nedeni olarak Muğire b. Şube, Abdullah b. Amir b. Kureyz ve Abdurrahman b. Ümmi’l-Hakem’in Hasan b. Ali ile görüşmelerini zikreder. Görüşme sonrasında Allah’ın, Rasulullah’ın

²⁴² Taberi, *Tarih*, V, 158; İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, III, 404-405.

²⁴³ Belazuri, *Ensab*, III, 282.

²⁴⁴ Belazuri, *Ensab*, III, 282; Taberi, *Tarih*, V, 158; İsfehani, *Mekatil*, 62, Nuveyri, *en-Nihaye*, XX, 226.

²⁴⁵ Belazuri, *Ensab*, III, 282; Dineveri, *Ahbar*, 216

²⁴⁶ Taberi, *Tarih*, V, 158; İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, III, 404; Nuveyri, *en-Nihaye*, XX, 225.

²⁴⁷ Zehebi, *Siyeru A’lami’n-Nübelâ*, 264.

torunu sayesinde akacak olan kanı durdurduğunu, fitneye sor verdiğini, Hasan b. Ali'nin Muaviye'nin sulh teklifine olumlu cevap verdiğini söylemeleri üzerine orduda kargaşa yaşandığını belirtir.²⁴⁸

2.3.9. Medain'e Sığınması

Hasan b. Ali suikast girişiminden yaralı kurtularak Medain'e sığınır ve yarası burada tedavi edilir.²⁴⁹ Pek çok kaynak Hz. Hasan'ın Sabat konuşması, suikast girişimi ve Medain'e sığınması hakkında bilgi verse de Medain'de ne kadar kaldığı konusunda her hangi bir bilgi vermez.²⁵⁰ Bağdadi ise Hasan b. Ali'nin Medain'de 40 gün kaldığını bildirir.²⁵¹

Ordusundaki çözümler üzerine Medain'e sığınan Hasan b. Ali'nin Medain'deki valisi Muhtar es-Sakafi'nin amcası Sa'd b. Mesud idi. Muhtar, Hasan b. Ali'nin durumunu göz önünde bulundurarak amcasının zor durumda kalmasını engellemek için amcasına Hasan b. Ali'yi yakalayarak Muaviye'ye teslim etmesini, bu yaptığı karşılığında zengin olacağı, bu hareketinin Ümeyyeoğulları tarafından bir il ile ödüllendirilebileceği teklifinde bulunmuş²⁵² ancak amcası Hasan b. Ali'nin halk tarafından en sevilen kişi olduğu gerekçesi ve onu yakalayıp düşmanına teslim etmenin belki de Onun düşmanı tarafından öldürülmesi gibi bir sonuç doğuracağı ihtimalini dile getirerek kendisinin bunu hiçbir zaman yapmayacağını dile getirmiştir.²⁵³

Sa'd ibn Mes'ud bir doktor getirerek Hz. Hasan'ı tedavi ettirir ve onu Medain'deki beyaz köşke taşır.²⁵⁴

2.3.10. Hz. Hasan'ın Ordusundaki Çözümler

Muaviye'nin Hasan b. Ali'nin ordusunu zayıflatmak amacıyla öncelikle Kays b. Sa'd b. Ubade'ye kendi safına geçmesi karşılığında 1 000 000 dirhem teklif ettiği ancak Kays'ın teklifini reddetmesi üzerine aynı teklifi Ubeydullah b. Abbas'a götürdüğü, Ubeydullah tarafından teklifiğinin kabul gördüğü ve

²⁴⁸ Ya'kubi, *Tarih*, II, 215.

²⁴⁹ İsfehani, *Mekatil*, 63; Ebu Muhammed Hasan b. Musa en- Nevbahti, *Fıraku'ş-Şia*, Nefef 1936, 24.

²⁵⁰ Taberi, *Tarih*, V, 158; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 404; Nuveyri, *en-Nihaye*, XX, 225; Zehebi, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 264

²⁵¹ Bağdadi, *Tarih*, I, 139.

²⁵² Belazuri, *Ensab*, III,283; Taberi, *Tarih*, V, 159; Nuveyri, *en-Nihaye*, XX, 226; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 404.

²⁵³ Belazuri, *Ensab*, III, 283; Taberi, *Tarih*, V, 159; Nuveyri, *en-Nihaye*, XX, 226; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 404-405.

²⁵⁴ Belazuri, *Ensab*, III, 283.

Ubeydullah'ın beraberinde 8 000 kişilik bir kuvvetle Muaviye'nin safına geçerek Kays'ı yalnız bıraktığı nakledilir.²⁵⁵

Yukarıdaki rivayetin farklı bir varyantına göre Muaviye, Hz. Hasan'ın öncü kuvvetleri komutanı Ubeydullah b. Abbas'a yarısı peşin yarısı Kufe'de ödenmek üzere 1 000 000 dirhem teklif etmiş, teklifinin müsbet karşılanmasıyla Ubeydullah b. Abbas'ı kendi tarafına çekmeyi başarmıştır.²⁵⁶ Muaviye savaşmadan sorunu çözmek, şayet savaşılacaksa da daha az zayıat vermek ve düşmanın gücünü azaltmak amacıyla böyle bir teşebbüste bulunmuş olmalıdır.

Ubeydullah b. Abbas Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye devretmek istediğini işitince Muaviye'ye gizlice mektup yazıp kendi nefsi ve malı için eman dilemiş ve Muaviye de onun bu isteğini kabul ederek Abdullah b. Amir'in komutasında kalabalık bir askeri birlik göndermiş, Ubeydullah b. Abbas, aralarında Kays b. Sa'd'ın da bulunduğu orduyu emirsiz bırakarak geceleyin çıkıp Muaviye'nin adamlarına katılmıştı.²⁵⁷

İbn'ül-Esir yukarıdaki rivayeti küçük bir farklılıkla nakleder. Ona göre O sırada Kays b. Sa'd bu öncü kuvvetlerin başında emir olarak bulunuyordu.²⁵⁸ O, Muaviye b. Ebi Süfyan'ın hilafetini kesinlikle reddediyor ve bunu hoş karşılamıyordu. Hasan b. Ali'nin Muaviye ile anlaşmış işitince etrafındakilerle bir araya gelmiş ve Muaviye ile bu hususta sonuna kadar savaşacaklarına dair sözleşmişlerdi.²⁵⁹

Ubeydullah b. Abbas'ın Muaviye'nin safına beraberindeki 8 000 askerle dâhil olduğu rivayetinin yanısıra²⁶⁰ geceleyin gizlice ve tek başına saf değiştirdiği durumun sabah namazında kendilerine namaz kıldırması için Ubeydullah b. Abbas'ı çağırılmaya giden askerler tarafından fark edildiği rivayeti de mevcuttur.²⁶¹

Hz. Hasan'ın komutanının böyle davranmasına Hz. Hasan'ın Muaviye ile anlaşma niyetinde olduğunu sezinlemesini ve bundan hareketle gerçekleşecek bir barış durumunda kendisine birtakım menfaatler edinmek istemesini gerekçe olarak zikreden kaynaklar da mevcuttur.²⁶²

²⁵⁵ Ya'kubi, *Tarih*, II, 214.

²⁵⁶ Belazuri, *Ensab*, III, 283; İsfehani, *Mekatil*, 65.

²⁵⁷ Ya'kubi, *Tarih*, II, 214

²⁵⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 408.

²⁵⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 408.

²⁶⁰ Bkz Ya'kubi, *Tarih*, II, 214.

²⁶¹ İsfehani, *Mekatil*, 65.

²⁶² Nuveyri, *en-Nihaye*, XX, 289; Belazuri, *Ensab*, III, 284.

Ubeydullah b. Abbas'ın saf değiştirmesiyle Kays b. Sa'd ordu komutanlığına geçmiş ve ordunun dağılmasını önlemek amacıyla Ubeydullah b. Abbas'a hakaretlerde bulunmuş, onu ihanet, vefasızlık, zayıflık ve korkaklıkla suçlamıştır Ayrıca kardeşi ve Ali b. Ebi Talib arasında yaşananlara göndermede bulunmuştur.²⁶³

Muaviye, Hz. Hasan'ın birinci dereceden bir akrabasını safına çekmekle zaten savaş konusunda pek de istekli olmayan Kufelilerin savaşmaktan vazgeçeceğini düşünmüş olmalıdır. Nitekim bunu büyük bir başarı olarak addetmiş ve geriye kalan grupla kolayca başa çıkılacağını düşünerek Busr b. Ebi'l-Ertat'a Kays'la savaşması talimatını vermiştir.²⁶⁴ Ancak Busr bu savaşta ağır bir yenilgiye uğramış ve Şamlılardan pek çok kişi ölmüştür.²⁶⁵ Kays'ın kendisini uğraştıracağını fark eden Muaviye sorunu barışçıl yollardan çözmek için Kays'a daha önce Ubeydullah'a teklif ettiği miktarı teklif etmiş ancak Kays bu teklife yanaşmamıştır.²⁶⁶ Teklifi reddedilen Muaviye ikinci defa haber göndererek Kays'a canını boş yere tehlikeye attığını, Hz. Hasan taraftarlarının ihtilafa düştüklerini halifelerini Sabat'ta yaraladıklarını bildirdi. Bunun üzerine Kays, Hz. Hasan cephesinde neler olduğunu öğrenerek onun emriyle hareket etmek için beklemeye çekildi. Kays'ın orduyu toplama çabalarına rağmen Hz. Hasan'ın başına gelenleri öğrenen askerler Muaviye'ye giderek ona biat ettiler. Hatta kendisi biat etmekle kalmayıp kabilesi adına biatta bulunanlar olmuştur. Bu şekilde biat edenlerin Rebia kabilesi adına biat eden Halid b. Muammer, Temim kabilesi adına Affaf b. Şureyhbil olduğu nakledilir.²⁶⁷

Yaşananları haber alan Hz. Hasan şu konuşmayı yapar:

“Ey Iraklılar babam Ali'yi savaşa ve tahkime zorlayanlar sizlerdiniz sonra ona muhalif olanlar yine sizler oldunuz. Daha sonra bana geldiniz şimdiyse ileri gelenleriniz Muaviye'ye biat ediyor. Sizden çektiklerim yeter beni kendim ve dinim hususunda aldatmayınız.”²⁶⁸

Muaviye, Hasan b. Ali ile yaptığı anlaşma neticesinde Kays b. Sa'd'ı kendisi için bir tehlike olmaktan çıkarmak için Kays'a mektuplar yazıp kendisine

²⁶³ Belazuri, *Ensab*, 284.

²⁶⁴ Belazuri, *Ensab*, 284.

²⁶⁵ Belazuri, *Ensab*, 284; İsfehani, *Mekatil*, 73.

²⁶⁶ Belazuri, *Ensab*, 284; Ya'kubi, *Tarih*, II, 214; İsfehani, *Mekatil*, 74.

²⁶⁷ Belazuri, *Ensab*, 284-285.

²⁶⁸ Belazuri, *Ensab*, 285.

itaat etmeye davet etmiş ve arkasından altını imzaladığı boş bir belgeyi göndererek istediğini yazmasını, şartlarını kabul edeceğini bildirmişti. Amr b. As, Muaviye'ye Kays'ın şartlarını kabul etmeyip onunla savaşmasını teklif etmişti. Ancak Muaviye bu tutumlarının mutlaka Şamlılardan intikam alınmasına neden olacağı gerekçesiyle reddetmiş; Sorunu barışçıl yollarla çözüme imkânı varken savaşmayı asla tercih etmeyeceğini, ancak ve ancak savaştan başka çare kalmayınca savaşacağını ifade etmişti.²⁶⁹

Muaviye Kays'a bu altı imzalı ve mühürlü boş belgeyi gönderdiğinde Kays kendisi ve Hz. Ali'nin taraftarları için kanlarının ve mallarının emanından başka hiç bir şeyi şart koşmamış ve mal talebinde bulunmamıştı. Bunun üzerine Muaviye onun bu isteklerini kabul etmiş, Kays da beraberindekilerle gidip ona itaatini bildirmişti.²⁷⁰

2.4. Hilafeti Muaviye'ye Devretmesi

2.4.1. Mektuplaşmalar

Hasan b. Ali işlerin sarpa sardığını görünce Muaviye'ye bir mektup yazıp bazı şartlar ileri sürmüştü. Şartlarını kabul etmesi ve bunları mutlaka uygulaması durumunda Muaviye'ye itaat edeceğini bildirmiştir.²⁷¹ Kardeşi Hüseyin ile Abdullah b. Ca'fer'e, Muaviye'ye bir mektup yazıp onunla barış yapmayı kabul ettiğini bildirmiştir. Hüseyin b. Ali, kardeşinin bu tavrını sert bir dille eleştirerek bu tavır ile babasının Muaviye'ye karşı yürüttüğü haklı mücadeleyi boşa çıkartıp Muaviye'yi haklı gösterdiğini söylemiş ancak Hasan b. Ali, siyasi meseleleri kendisinden daha iyi bildiği gerekçesiyle kardeşini susturmuştur. Hasan'ın mektubu Muaviye'ye ulaştığında Muaviye bu mektubu yanında tutmuştur, çünkü mektup kendisine ulaşmadan İbn Amir ve Abdurrahman b. Semure b. Habib b. Abdışşems'i boş bir sahifenin altını kendi mührü ile mühürleyerek Hasan'a göndermiş ve ayrıca yazdığı mektupta altını mühürleyip imzaladığı boş sahifeye yazacağı her şartın tarafından kabul edileceğini yazmıştır.²⁷²

Muaviye'nin Hasan b. Ali'ye gönderdiği mektup ulaştığında Hasan b. Ali daha önce Muaviye'ye yazmış olduğu mektubunda istemiş olduğu şartlardan kat kat daha fazlasını yazarak bu mühürlü mektubu yanında saklamıştı. Hasan b. Ali

²⁶⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 407.

²⁷⁰ Taberi, *Tarih*, V, 164.

²⁷¹ Zehebi, *en-Nübelâ*, III, 264.

²⁷² Taberi, *Tarih*, V, 158; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 405.

yönetimi tamamen Muaviye'ye devrettikten sonra altını mühürleyip imzaladığı mektupta yazmış olduğu şartları Muaviye'den istemiş. Fakat Muaviye bunları yerine getirmekten kaçınmış Hasan b. Ali'ye istediklerini verdiğini yani Hz. Hasan'ın yazmış olduğu ilk mektubu esas aldığını diğer mektubun eline geçmediğini söylemişti.²⁷³

Hasan b. Ali'nin ilk mektubunda Muaviye b. Ebi Süfyan'a bildirdiği şartlar şunlardır:

1. Kufe Beytü'l-Malı Hasan'a verilecek. Miktarının beş milyon dirhem olduğu nakledilir.²⁷⁴
2. Darabcerd bölgesinin haracı Hasan'a ait olacak.²⁷⁵
3. Hz. Ali lanetlenmeyecek,²⁷⁶ en azından Hasan b. Ali babasının lanetlendiğini duymayacaktır.²⁷⁷

2.4.2. Hz. Hasan'ın Barış Kararı Alma Süreci

Muaviye Enbar'da Kays b. Sa'd'ın komuta ettiği Hz. Hasan'ın öncü birliklerini kuşattı. Hz. Hasan ise Muaviye'nin öncü birliği ile savaşmak için Medain'den çıktı. Abdullah b. Amir Iraklılara seslenerek Muaviye'nin de öncü birliklerini kuşattığını ancak savaşmak istemediğini teslim olmaları durumunda Hz. Hasan ve bütün ordusunun emniyette olacağını bildirdi. Bunları duyan askerler savaşmaktan çekince Hz. Hasan Medain'e gitti. Abdullah b. Amir ise kendisini kuşattı. Ordusundaki isteksizliği gören Hz. Hasan Abdullah b. Amir'e bazı şartlar karşılığında hilafetten Muaviye'nin lehine çekilebileceğini bildirdi.²⁷⁸

Hasan b. Ali Iraklıların vefasızlığını bizzat tecrübe ederek ve daha önce babasına yaptıklarını da göz önünde bulundurarak Muaviye'ye bir elçi göndererek hilafeti bazı şartları kabul etmesi karşılığında kendisine bırakabileceğini bildirerek barış talebinde bulundu. Bunun üzerine Muaviye, Abdullah b. Amir ve Abdurrahman b. Semure'yi Hz. Hasan'a gönderdi bazı şartlar ile anlaşma sağlandı.²⁷⁹

²⁷³ Taberi, *Tarih*, V, 158; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 405; Nüveyri, *en-Nihaye*, XX, 227.

²⁷⁴ Taberi, *Tarih*, V, 159.

²⁷⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 405.

²⁷⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 14.

²⁷⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 405.

²⁷⁸ Dineveri, *Ahbar*, 217-218.

²⁷⁹ Taberi, *Tarih*, V, 159.

Hasan b. Ali'nin ordusunda babasına ölünceye kadar savaşmak üzere biat etmiş 40 000'nin üstünde asker vardı. Hasan b. Ali ve Muaviye b. Ebi Süfyan'ın ordusu Meskin'de karşılaştığında Hasan b. Ali iki topluluktan çok sayıda insan ölmedikçe bu işin sona ermeyeceğini düşünerek savaşmaktan vazgeçti. Muaviye'ye mektup yazarak Medine, Hicaz ve Irak ehlinden hiç kimsenin babası döneminde yaptıkları dolayısıyla cezalandırılmaması koşuluyla hilafetten Muaviye lehine çekileceğini bildirdi. Muaviye, mağlup ettiği gün elini ve dilini kesmeyi vaad ettiği Kays b. Sa'd'ın da bulunduğu on kişi hariç şartını kabul ettiğini bildirdi. Bunun üzerine Hasan b. Ali bu durumda kendisine asla biat etmeyeceğini bildirdi, o zaman Muaviye kendisine altı mühürlü beyaz bir sayfa göndererek istediğini yazmasını şartlarının tarafından kabul edileceğini bildirdi. Hasan b. Ali, Muaviye'den sonra hilafetin kendisine geçmesini şart koştu. Amr b. As, Muaviye'yi savaşmaya teşvik ettiyse de Muaviye Ali b. Ebi Talib'e savaşmak için biat etmiş 40 000 kişinin bulunduğunu, bu topluluğun Şam ehlinden düşmanlarını öldürmedikçe ölmeyeceklerini, böylesi bir durumdan sonra yaşamakta bir hayır kalmayacağını söyleyerek Amr'ın teklifini reddeder.²⁸⁰

Hasan b. Ali hilafeti tamamen Muaviye'ye terketmek üzere onunla mektuplaştığı sırada Irak halkına şöyle hitapta bulunmuştu: “Andolsun, Şamlılar hakkındaki kanaatimiz eskiden olduğu gibi devam ediyor ve hiç bir şüphe ve pişmanlık duymuş değiliz. Şamlılarla selametle ve sabırla çarpışıp duruyoruz, ancak sonunda bu selamet büyük bir düşmanlığa; sabır da eleme dönüşecektir, çünkü sizler Sıffın savaşma giderken dininizi dünyanın önüne almıştınız, fakat bu gün dünyanızı dininizin önüne almış bulunuyorsunuz. Bunun arkasından siz öldürülen iki kişinin ortasında kaldınız. Bir kesim Sıffın'da öldürüldü, onun için ağlayıp duruyorsunuz, diğer bir kesim Nehrevan'da öldürüldü, onun da intikamını almaya çalışıyorsunuz. Geri kalanlarınız ise zaten kaçıp gitmişlerdir. Ağlayanlarınıza gelince, onlar da bize isyan etmiş durumdadır. Biliniz ki Muaviye bizi hiç bir izzet ve şerefi ve adaletli yönü olmayan bir hususa çağırmıştır. Eğer ölümü tercih edecek olursanız hemen Muaviye'nin bu teklifini kesinlikle reddeder ve onu Allah'ın hükmü ve kılıçların ağızıyla hesaba çekeriz, eğer dünya hayatını tercih edecek olursanız o zaman da teklifini kabul eder, bu hususta rızanızı alırız.”

²⁸⁰ Nüveyri, *en-Nihaye*, XX, 231.

Hasan'ın bu konuşması üzerine orada bulunanlar hepsi dört bir yandan bağırarak: “Biz hayatta kalmak istiyoruz, hemen barış yap!” demişlerdi.²⁸¹

Hasan b. Ali yönetim işini tamamen Muaviye'ye devretmeyi kararlaştırdığında da müslümanlara şöyle hitapta bulunmuştu: “Ey insanlar! Bizler sizin emirleriniz ve misafirleriniziz. Biz Yüce Allah'ın kendilerinden her türlü kötülüğü kaldırıp temizlediği peygamberimizin Ehl-i Beyt'iyiz.” Bu cümlesini mecliste ağlamayan ve ağlama sesi işitilmeyen kimse kalmayınca kadar tekrar edip durmuştu. Muaviye ile anlaşma yapmak üzere adamlarını göndererek bazı şartlar çerçevesinde yönetimden Muaviyenin lehine ayrılmıştı.²⁸²

Muaviye, Kufe'ye geldiğinde Amr b. As ona Hasan'ın kalkıp müslümanlara bir hitabede bulunmasını ve kendi aczini ifade etmesini söyler. Muaviye, Kufe'de müslümanlara hitap ettikten sonra Hasan'ın da kalkıp konuşmasını emreder. Hasan Allah'a hamdü senada bulunduktan sonra şöyle der: “Ey insanlar! Yüce Allah bizim ilk müslüman olanlarımızla sizi hidayete erdirmiş ve sona kalanlarımızla da kanlarınızı dökülmekten korumuştur. Bu işin mutlaka sınırlı bir müddeti vardır ve dünya işleri sırayladır. Yüce Allah Rasulüne şöyle hitapta bulunmuştur: *Bilinen gün belki de o (azabın ertelenmesi), sizi denemek ve bir süreye kadar yaşatmak içindir.*”²⁸³ Hasan bu sözleri söyleyince Muaviye ona oturmasını söyler ve Amr'a son derece kızarak bu saçma fikrin ona ait olduğunu söyler.²⁸⁴

2.4.3. Barışın Gerekçeleri

Hasan b. Ali'nin hilafeti Muaviye'ye devredip Medine'de sessiz bir hayat sürmeye başlamasından sonra Muaviye ile barış yapmasının nedenleri sorulmuş Hasan b. Ali şöyle cevap vermişti: “Dünya hayatını terk etmeyi tercih ettim ve Kufelilerin kendilerine asla inanılmayacak kimseler olduklarını ve onlara inanan kimsenin mutlaka yenilgiye uğradığını gözlemledim. Onlardan hiç birinin diğerine ne bir görüş konusunda ne de bir arzusunda benzediği görülmiştir. Onlar sürekli olarak ihtilaf halindedirler. Onların ne bir iyilikte, ne de bir kötülükte asla birlikleri yoktur. Babam onların yüzünden birçok konuda ıstıraplar çekmiştir.

²⁸¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 406; Nüveyri, *en-Nihaye*, XX, 228.

²⁸² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 406.

²⁸³ Enbiya Suresi, 21/111.

²⁸⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 407; Nüveyri, *en-Nihaye*, XX, 231; Mesudi, *Müruc*, III, 9.

Temenni ederim ki benim ayrılmamdan sonra, felaha ersinler. Kufe, şehirlerarasında en erken harap olacak olan şehirdir.”²⁸⁵

Kays b. Sa’d orduyu toplama çabalarında başarılı olamayınca durumu Hz. Hasan’a bildirmiştir.²⁸⁶ Kays’dan gelen mektup üzerine Hz. Hasan Kufelilere şu konuşmayı yapmıştır:

*Ey Iraklılar babam Ali’yi savaşa ve tahkime sizler zorladınız. Sonra kendisine muhalefet ettiniz. Sonra bana geldiniz ancak Muaviye gelince ileri gelenleriniz ona biat etti. Beni kendim ve dinim hususunda adatmayınız.*²⁸⁷ İbn A’sem’de konuşmanın içeriği şu şekildedir: *Ey Iraklılar sizin amacınız nedir. İşte Kays’ın mektubu, sizin ileri gelenlerinizin Muviye’nin saflarına katıldığını yazıyor. Vallahi bu sizin tek kötülüğünüz değildir. Babamı tahkime zorlayanlar da sizlerdiniz. Sonra dediğinizi yapınca yine kendisine muhalefet ettiniz. Sizi ikinci defa Muaviye ile savaşmaya çağırınca bundan kaçındınız. Sonra ona, Allah’ın takdir ettiği şey oldu. Ondan sonra bana geldiniz. Bana itaat edip isyan etmeyeceğinize dair biat ettiniz. Biatınızı aldım ve bu doğrultuda hareket ettim, bu hareketimle neyi amaçladığımı Allah biliyor. Sonra vazgeçen yine sizler oldunuz. Ey Iraklılar sizden çektiğim yeter. Bana dinim hususunda eziyet etmeyiniz. Ben Müslüman bir kimseyim hilafeti Muaviye’ye bırakıyorum.*²⁸⁸

Bağdadi Hz. Hasan’ın Medain konuşmasını şu şekilde aktarır: *Ey Iraklılar sizden şu üç şey yüzünden zarar gördüm. Babamı öldürdünüz, beni yaraladınız ve malımı yağma ettiniz. Hâlbuki sizler bana barış yapacağım kişiyle barış yapacağınız, savaşacağım kişiyle savaşacağınız konusunda biat etmiştiniz. Ben Muaviye’ye biat ettim onu dinleyin ve ona itaat edin.*²⁸⁹

Askerleri tarafında ciddi bir şekilde yaralanan ve yalnız kalan Hasan b. Ali barış kararı almış ve minbere çıkarak Muaviye ile barış yaptığını açıklamıştır.²⁹⁰

Şevkani, Hz. Hasan’ın beraberindekilere güvenmemesi ve Müslümanların kanının dökülmesini istememesi nedenleriyle barış kararı aldığını savunmuştur.²⁹¹

²⁸⁵ İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, III, 406.

²⁸⁶ İbn A’sem, *el-Fütuh*, III/IV, 157.

²⁸⁷ Belazuri, *Ensab*, III, 285.

²⁸⁸ İbn A’sem, *el-Fütuh*, III/IV, 391.

²⁸⁹ Bağdadi, *Tarih*, I, 139.

²⁹⁰ Ya’kubi, *Tarih*, II, 215.

²⁹¹ Şevkani, *Derrü’s-Sehabe*, 606.

Yukarıdaki ifadeler Hz. Hasan'ın Sabat'ta yapmış olduğu konuşmanın aslında bir ihtimali dile getirdiğine, barış kararını yolda yaşanan olaylar ve ordusunda meydana gelen çözümler neticesinde aldığına dair ipuçları vermektedir. Ayrıca söz konusu konuşma Hz. Hasan'ın ruh halini gözler önüne sermektedir. Kufeliler ve kendisine güvendiği akrabaları tarafından ihanete uğramış olmanın vermiş olduğu kızgınlık ve kırgınlıkla daha önce bir ihtimal niteliği taşıyan barış düşüncesi netlik kazanmıştır.

Hasan b. Ali ise hilafet görevine pek de hevesli olmamıştır. Bu mevkiye kendisini Kufeliler oturtmuştur. Babasının bile muhaliflerine karşı mücadele ederken harekete geçirmekte zorlandığı Kufelilerle işinin zor olacağını biliyordu. Bunun yanısıra Mekke, Medine, Yemen gibi askeri ve ekonomik bakımdan pek de güçlü olmayan ve iç ve dış mücadelelerden bitkin düşmüş Kufe ile Muaviye'ye karşı koyma hususunda birtakım tereddütleri vardı. Ancak Kufelilerin bir kısmının yoğun ısrarları ve yakın akrabalarının mücadeleye devam etmesi konusundaki kararlılıkları mücadeleyi başlamadan bırakmasına engel olmuştur.

Muaviye ile savaşmayı istemese de ordu hazırlayıp Medain'e kadar gitmesinden savaşı gerçekten düşündüğü sonucuna ulaşabiliriz. Ancak yolda yaşananlar ve Ubeydullah b. Abbas gibi birinci dereceden bir yakınının saf değiştirmesi Hz. Hasan'ın ordusundaki çözülmeyi hızlandırmış kendi askerleri tarafından saldırıya uğraması durumun vehametini tecrübe etmesine neden olmuş ve önceden Kufeliler'e güvenmemesine rağmen Kufeliler ile müsbet bir sonuç elde edilemeyeceğini düşünmüş olmalıdır. Son yaşananlar kafasında bir ihtimal olarak bulunan barış düşüncesinin netlik kazanmasına neden olmuş olmalıdır.

Ubeydullah b. Abbas'ın saf değiştirmesi zaten isteksiz olan orduda ciddi yankı bulmuştur. Çünkü O Hz. Ali'nin amcasının oğluydu bu derece yakın bir ismin Hasan b. Ali'yi yüzüstü bırakması beraberinde 8 000 kişinin saf değiştirmesine neden olmuştur.

Bağdadi tüm zor koşullara rağmen Hz. Hasan'ın barış kararını tek başına almadığını ordusunun ileri gelenleri ile durumu istişare ettiğini ve bu istişare neticesinde Muaviye ile sulh yapmanın hem kendisi hem de ordusu için en doğru

karar olduğu neticesine vardığını ve onunla anlaşma yapmak için harekete geçtiğini belirtir.²⁹²

Bağdadi'nin sözünü ettiği istişareyi aktaran İbnü'l Esir Hasan b. Ali'nin beraberindekilere şu konuşmayı yaptığını nakleder: "Andolsun Şamlılar hakkındaki kanaatimiz değişmemiştir ve her hangi bir şüphe ve pişmanlık duyuyor da değiliz. Şamlılar ile selamet ve sabırla çarpışmaya devam ediyoruz. Ancak selamet sonunda büyük bir düşmanlığa dönüşecektir. Sabır daha şimdiden eleme dönüştü. Çünkü sizler Sıffin savaşına giderken dininizi dünyanın önünde tutuyordunuz fakat ondan sonra sizler öldürülen iki kişi arasında kaldınız. Bir kısmınız Sıffin'de öldürüldü sizler onların intikamını almak istiyorsunuz. Geri kalanlarınız kaçıp gitmiştir. Ağlayanlarınız ise bize isyan etmiştir. Biliniz ki Muaviye bizi hiçbir izzet, şeref ve adalet yönü olmayan bir işe davet etmiştir. Eğer ölümü tercih edecek olursanız hemen Muaviye'nin bu teklifini reddeder. Ve onu Allah'ın hükmü ve kılıçlarımızın ağzı ile muhakeme ederiz. Eğer dünya hayatını tercih edecek olursanız bu hususta da fikrinizi alırız." Hz. Hasan'ın bu konuşması üzerine orada bulunanların hepsinin bir ağızdan hayatta kalma isteklerini haykırdıklarını rivayet edilmektedir.²⁹³

Hasan b. Ali'nin yukarda yapmış olduğu konuşma neticesinde almış olduğu cevap arkasındaki desteği yitirdiğini ve Muaviye ile barış yapmaktan başka çaresinin kalmadığını gözler önüne sermektedir.

Hasan b. Ali'nin arkasındaki desteği yitirdiği için Muaviye ile barış yapmak zorunda kaldığını Sadece Sünni kaynaklar değil Şii kaynaklar da kabul etmektedir. Tabersi Hasan b. Ali'nin etrafında neredeyse hiç kimsenin kalmadığını ve böyle bir durum cereyan ederken Muaviye'nin barış teklifinde bulunduğunu dile getirir.²⁹⁴ Aynı görüşü destekler mahiyette zikredilen başka rivayetler de mevcuttur. Hz. Hasan kuşatma altında iken Zeyd b. Vehb el-Cüheyri'nin kendisine bundan sonra ne yapmayı düşündüğüne dair yöneltmiş olduğu soruya Hz. Hasan şu şekilde cevap verir:

Vallahi benim için Muaviye'nin bu insanlardan daha hayırlı olduğunu düşünüyorum. Bu insanlar benim taraftarım olduklarını iddia ediyorlar fakat beni

²⁹² Bağdadi, *Tarih*, I, 139.

²⁹³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 414.

²⁹⁴ Ebu Mansur Ahmed b. Ali b. Ebi Talip et- Tabersi, *el-İhticac*, thk. Muhammed Bakır el-Musevi el-Horasani, Beyrut 1981, I/II, 289.

*öldürmeye çalışıyorlar, malımı yağmalıyorlar. Vallahi Muaviye'den kendim ve ailem için eman alıp bu yolla canlarımızı ve mallarımızı kurtarmam bizim için daha hayırlıdır. Vallahi eğer Muaviye ile savaşıcak olursam bunlar beni boğazımdan tutarak Muaviye'ye kendi elleriyle teslim edecekler.*²⁹⁵

Hasan b. Ali'nin hilafeti Muaviye'ye devrinden yıllar sonra Medine'ye gelenlerin hilafetten neden vazgeçtiğini sormaları üzerine Kufelilerin savaşmak istemediklerini belirtmesi Hasan b. Ali'nin Muaviye ile savaşmaktan vazgeçmesinin nedeninin ordusundaki çözümler ile yaşanan güç kaybı olduğunu kanıtlamaktadır.²⁹⁶

2.4.4. Barışın Şartları

Barış görüşmeleri esnasında Abdullah b. el- Haris b. Abdulmuttalib Hasan b. Ali adına,²⁹⁷ Abdullah b. Amir b. Kureyz ve Abdurrahman b. Semure ise Muaviye adına elçilik görevini yürütmüşlerdir.²⁹⁸ Ya'kubi'ye göre Abdullah b. Amir'in yanında Muğire b. Şu'be ile Abdurrahman b. Ümmi'l-Hakem de bulunmaktaydı.²⁹⁹

Muaviye b. Ebi Süfyan ve Hasan b. Ebi Talib arasında yapılan barış antlaşmasına ilişkin farklı rivayetler mevcuttur. İleride ele alacağımız anlaşma maddeleri siyasi görüşlere paralel olarak farklılık arz etmekte ve karşıt siyasi görüşleri benimseyen grupların rivayetleri birbirleriyle çelişmektedir. Her grub Hasan b. Ali'yi farklı perspektifle okuduğundan kendi bakış açılarına ve zihinlerinde oluşturdukları Hasan b. Ali imajına uygun anlaşma şartlarının bulunduğunu iddia etmişlerdir.

Barış antlaşmasının şartları ile ilgili biri Muaviye b. Ebi Süfyan'dan Hasan b. Ali'ye diğeri ise Hasan b. Ali'den Muaviye b. Ebi Süfyan'a olmak üzere iki mektupta ayrıntıları ile Belazuri tarafından nakledilmektedir. Daha erken dönemde yazılmış olması dolayısıyla öncelikle Belazuri'deki rivayeti ele alacağız. Muaviye b. Ebi Süfyan tarafından Hasan b. Ali'ye yazılan mektubun metni şu şekildedir:

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla Muaviye b. Ebi Süfyan'dan Hasan b. Ali'ye. Ben seninle, benden sonra hilafetin sana geçmesi şartı ile

²⁹⁵ Muhammed Bakır el-Meclisi, *Biharu'l-Envar*, I-CX, Beyrut 1983, XLIV, 43.

²⁹⁶ Dineveri, *Ahbar*, 221.

²⁹⁷ Belazuri, *Ensab*, III, 286.

²⁹⁸ Belazuri, *Ensab*, III, 286; Taberi, V, 159; İsfehani, *Mekatil*, 74; Nuveyri, *en-Nihaye*, XX, 227

²⁹⁹ Ya'kubi, *Tarih*, II, 214.

anlaştım. Bu konuda Allah'ı ve Peygamber'i aramızda kefil gösteriyor ve sana söz veriyorum. Sana karşı hiçbir entrika çevirmeyeceğim ve sana karşı düşmanlık yapmayacağım. Kim sözünden dönerse Allah'ın en şiddetli azabı onun üzerine olsun. Sana Beytü'l-Malden her yıl 1 000 000 dirhem ile Fesa ve Darabcird haracını vereceğim. Şimdiden oraya görevlilerini gönderebilirsin. Abdullah b. Amir, Abdurrahman b. Semure, Muhammed b. Eş'as el-Kindi şahit olup, mektup h. 41 yılı Rebiulevvel ayında yazıldı."³⁰⁰

Belazuri, ikinci mektubun Hasan b. Ali tarafından Muaviye'nin kız kardeşinin oğlu Abdullah b. Haris b. Abdulmuttalib ile gönderildiğini ve bu mektupta kendisine biat edeceğini bildirdiğini nakleder.³⁰¹ Meclisi'ye göre bu mektubun Cüde b. Abdillan el-Ezdi tarafından Muaviye'ye iletilmiştir.³⁰² Muaviye, Hasan b. Ali'ye altı mühürlü boş bir kâğıt gönderip yazacağı bütün şartlarının tarafından kabul edileceğini bildirmiştir.³⁰³ Hasan b. Ali ise Muaviye tarafından gönderilen kâğıda şunları yazmıştır:

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Hasan b. Ali ile Muaviye b. Ebi Süfyan arasında Muaviye'nin Allah'ın kitabı, Rasulünün sünneti ve Hulefa-ı Raşidin'in sireti üzere amel etmesi, kendisinden sonra veliaht tayin etmemesi ve kendisinden sonraki halifenin şura ile belirlenmesi, insanların malarına, canlarına ve ailelerine dokunmaması, Hasan b. Ali'ye karşı gizli veya açık herhangi bir entrika çevirmemesi ve Hasan b. Ali'nin dostlarından hiç birine hiçbir şey yapmaması şartlarıyla hilafeti teslim edeceğine dair yapılan anlaşmadır. Bu anlaşmaya Abdullah b. el-Haris ve Amr b. Seleme şahittir."³⁰⁴

Belazuri Hasan b. Ali tarafından yazılan mektup Muaviye'ye ulaşınca Muaviye'nin tüm şartları kabul ettiğini ve anlaşma neticesinde Kufe'de biraraya geldiklerini Hasan b. Ali'nin Muaviye'ye H.41 yılının Rebiulahir ayında biat ettiğini bildirir.³⁰⁵

Nuveyri ise Muaviye'den sonra hilafetin Hasan b. Ali'ye intikal etmesinden, Kufe Beytü'l-Mal'ındaki 5 000 000 dirhem ve Darabcird haracının Hasan b. Ali'ye verilmesinden ayrıca Hasan b. Ali'nin bulunduğu yerde babasına

³⁰⁰ Belazuri, *Ensab*, III, 286.

³⁰¹ Belazuri, *Ensab*, III, 286.

³⁰² Meclisi, *Bihar*, XLIV, 39.

³⁰³ Belazuri, *Ensab*, III, 286; Nuveyri, *en-Nihaye*, XX, 227.

³⁰⁴ Belazuri, *Ensab*, III, 286.

³⁰⁵ Belazuri, *Ensab*, III, 286.

küfredilmemesinden bahseder.³⁰⁶ İbn A'sem de Hasan b. Ali'nin Muaviye'den sonra hilafetin kendisine geçmesini şart koştuğunu aktarır.³⁰⁷

Şii müellif Meclisi, Hasan b. Ali'nin Darabcerd'in haracının kendisine verilmesi, Muaviye'nin Kur'an ve Sünnete uyması, hilafeti kendisinden sonra şuraya bırakması, Ali'ye sövülmemesi, her yıl kendisine 50 000 dirhem verilmesi ve herkese hak ettiği âtaların ödenmesi şartlarını öne sürdüğünü aktarır.³⁰⁸

Yukarıdaki şartlara ilave olarak Dineveri farklı şartların bulunduğunu belirtmektedir. Iraklılar'dan hiç kimseye hile yapılmaması, siyah beyaz herkese eman verilmesi, Ahvaz'ın yıllık haracının her yıl Hasan b. Ali'ye verilmesi, kardeşi Hüseyin'e 200 000 dirhem verilmesi, Haşimoğullarının âtalarda ve namazda Ümeyyeoğullarından öncelikli olması yukarıdaki şartlar dışında anlaşmada bulunan şartlardır.³⁰⁹

Şii müellif İsfehani ise, Hasan b. Ali Muaviye'den sonra hilafetin kendisine bırakılmasını, Kufe Beytü'l-Malında bulunan her şeyin kendisine verilmesini, adı belirlenen bir yerin haracının kendisine verilmesini ve buranın haracının her yıl kendisine gönderilmesini şart koşturmuşur.³¹⁰

Hasan b. Ali'nin Muaviye'den hilafeti devrinin karşılığında uymasını istediği şartlar miktarının beş milyon dirhem olduğu Kufe Beytü'l-Malının³¹¹ ve Darabcerd bölgesinin haracının Hasan b. Ali'ye verilmesi,³¹² Hz. Ali'nin lanetlenmemesi,³¹³ en azından Hasan b. Ali'nin babasının lanetlendiğini duymamasıdır.³¹⁴ Bunun yanısıra Muaviye hayattayken Hasan b. Ali'nin ona biat etmesi ancak ölümünden sonra Hasan b. Ali'nin hilafete geçmesi³¹⁵, kendisine beş milyon dirhem, kardeşi Hüseyin'e ise iki milyon dirhem ödenmesi³¹⁶ de anlaşma şartları arasında zikredilir.

Muaviye de Hasan b. Ali'ye Abdullah b. Amir ile Abdurrahman b. Semüre'yi gönderdi. Hz. Hasan da Kufe'deki Beytü'l-Maldan 5 000 000 dirhem

³⁰⁶ Nuveyri, *en-Nihaye*, XX, 227-229.

³⁰⁷ İbn A'sem, *el-Fütuh*, III/IV, 292.

³⁰⁸ Meclisi, *Bihar*, XLIV, 56.

³⁰⁹ Dineveri, *Ahbar*, 218.

³¹⁰ İsfehani, *Mekatil*, 58.

³¹¹ Taberi, *Tarih*, V, 159.

³¹² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 405.

³¹³ İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 14.

³¹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 405.

³¹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 140.

³¹⁶ el-Makdisi, *Kitabü'l-Bedi' ve't-Tarih*, Paris 1916.

alacağına dair bir şart ileri sürdü ve ayrıca Darabcerd'in haracının kendisine verilmesini ve kendisinin duyacağı şekilde Ali'ye sövülmemesini şart koştu. Eğer bu şartlarına uyulursa, halifelikten vazgeçeceğini ve idareyi Muaviye'ye bırakacağını, böylece Müslümanların kanlarının akıtılmasını önleyeceğini söyledi. Bu şartlar üzerinde barış antlaşması yaptılar ve yönetim bütünüyle eline geçmiş oldu. Hz. Hasan'ın bu girişimine kardeşi Hüseyin razı olmadı. Hasan'ı kınadı. Hasan, öncü kuvvetlerinin komutanı Kays b. Sa'd'a haber göndererek Muaviye'ye itaat etmesini ve emrini dinlemesini emretti. Ancak Kays b. Sa'd, bunu kabule yanaşmadı, hem kendisinin hem de Muaviye'nin emri dışına çıkarak kendisine uyan adamlarıyla birlikte bir tarafa çekildi. Sonra dönüp Muaviye'e yakın bir zamanda biat etti.³¹⁷

Hasan b. Ali'nin şartlarını bildirmesini müteakip Muaviye b. Ebi Süfyan Abdullah b. Abbas ve Ubeydullah b. Semüre'yi Hasan b. Ali'ye göndererek şartlarını kabul ettiğini bildirdi. Abdullah b. Abbas ve Ubeydullah b. Semüre Alioğullarından Muaviye adına beyat aldı. Hüseyin b. Ali dışında herkes biat etti. Hasan'ın kardeşine kendisinin bu meselelerde daha deneyimli olduğunu biat etmesi gerektiğini söylemesi üzerine Hüseyin de kerahetle Muaviye'ye biat etmiş oldu.³¹⁸ Anlaşmanın sağlanması üzerine Hasan b. Ali bir hutbe okuyarak şöyle dedi:

*Ey Irak halkı Benim gönlümün ateşine soğuk sular dökünüz. Babam Ali'ye sağlığında bunca aykırılıklarda bulundunuz. Ona bir gamsız gün geçirtmediniz. En sonunda onu öldürdünüz Bana da bu kadar zahmetler verdiniz. Üstüme saldırdınız. Beni yaraladınız. Yaram hala şifa bulup iyileşmedi. Malımı da yağma ettiniz. Ey Kufeliler siz Rasulün Ehl-i Beytine eza kıldınız ise Allah Teala kıyamet gününde bizimle sizin aranızda hâkimdir. Bizim imdadımıza yetişendir. Şu anda ben Muaviye'ye beyat etmiş bulunuyorum. Sizin bana beyatınızdan bıktım usandım. Kimi dilerseniz ona beyat edin.*³¹⁹

Hasan b. Ali'nin Irak halkına hitabta bulunurken babası Ali b. Ebi Talib'i öldürmeleri, kendisine saldırmaları ve malını mülkünü yağmalamaları olmak üzere kendisine üç kötülük yaptıklarından bahseder.³²⁰

³¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Taberi, *Tarih*, V, 158-164; İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 14.

³¹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 405

³¹⁹ Taberi, *Tarih*, V, 158-159.

³²⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 405.

2.4.5. Şartların Değerlendirilmesi

2.4.5.1. Şia ve Ehli Sünnet Literatüründe Ortak Olan Şartlar

1. Hasan b. Ali'ye geçimini sağlayabileceği miktarda bir gelir sağlanması:

Tarihi kaynakların bir kısmı Hasan b. Ali'nin herhangi bir mal talebinde bulunmadığını zikrederken önemli bir kısmı miktarı farklı olsa da Kufe Beytü'l-Malından belirli bir miktarın yanısıra hangi bölge olduğu hususunda farklı rivayetler olsa da belirli bir bölgenin haracının kendisine verilmesini anlaşma şartları arasında zikreder. Bu nedenle rivayetlerin çokluğu göz ardı edilmezse hayatını idame ettirebileceği bir miktar istemiş olabilir ancak Muaviye'nin problemlere yaklaşım tarzı göz önünde bulundurulduğunda bu meblağın bizzat Muaviye tarafından teklif edilmiş olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Zira Muaviye'nin eli hilafet mücadelesi yolunda her zaman açık olmuştur. Pek çok kişiyi hediyelerle ve vaadlerle kendi safına çekmiştir. Her ne kadar Hasan b. Ali zayıf ve Muaviye ile askeri mücadelede yenilecek konumda olsa da Hasan b. Ali'nin Peygambere olan yakınlığı ve toplumdaki nüfuzu dolayısıyla kendisiyle savaşmayı göze alamamış olup barışın sağlanması için böyle bir teklifte bulunmuş olabilir.

2. Hasan b. Ali'ye ailesine ve taraftarlarına eman verilmesi:

Ehl-i Sünnet ve Şia'nın ittifak ettiği anlaşma şartlarından biri ise Hasan b. Ali'nin kendisi, ailesi ve Muaviye'ye karşı mücadelede yanında yer alan taraftarları için eman istemesidir. Anlaşma şartları içerisinde neredeyse ihtilafı olmayan ve tenkit edilmeyen tek anlaşma şartıdır.

2.4.5.2. Şia ve Ehli Sünnet Literatüründe Ortak Olmayan Şartlar

1. Muaviye'den sonra hilafetin Hasan b. Ali'ye geçmesi:

Çalışmamızda anlaşmanın sağlanması esnasında biri Muaviye'den Hasan b. Ali'ye diğeri ise Hasan b. Ali'den Muaviye'ye olmak üzere iki mektubun metnini vermiş olduğumuz Belazuri'de her iki mektupta da Muaviye'den sonra hilafetin akıbeti gündeme gelmiştir. Bu mektupların ilkinde Muaviye'nin kendisinden sonra hilafeti Hasan b. Ali'ye devretmesi şartı ikinci mektupta ise Muaviye'nin kendisinden sonra veliaht tayin etmemesi ve kendisinden sonra yeni

halife seçilmesi meselesini şuraya devretmesi şartları yer almaktadır. Buna benzer bir rivayet Nuveyri tarafından da nakledilmiştir.

Bu iki şartın gerçekliği ile ilgili soru işaretleri bulunmaktadır. Tarihi seyir anlaşma maddesini doğrular nitelikte değildir. Ayrıca kaynaklarda Muaviye'den sonra hilafetin durumuyla ilgili ilk bilgileri hicri ellili yıllarda meydana gelen hadiseler vermektedir. Bu dönemde Muaviye'nin Muğire b. Şube'nin telkinleriyle Yezid'i veliaht tayin etmeye karar verdiği, Yezid'e ilk olarak Muğire b. Şube tarafından Kufe'de beyat alındığı ve bu konuda valinin ciddi bir tepkiyle karşılaşmadığı nakledilir.³²¹ Mervan b. Hakem'in Medine'de Yezid'in veliahtlığını duyurmasıyla bu durumun ümmetin hayrını düşüreceği gerekçesiyle Abdurrahman b. Ebi Bekir, Hz. Hüseyin, Hz. Aişe, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Ömer tarafından tepki gösterilmiştir.³²² Ancak Hz. Hüseyin'in bu duruma, Muaviye ile kardeşi arasındaki anlaşma şartına aykırı olduğu gerekçesiyle tepki gösterdiğine dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Anlaşma maddelerinden biri olarak zikredilen Muaviye'nin kendisinden sonra veliaht tayin etmemesi maddesi yukarıdaki bilgiler ışığında değerlendirilmelidir. Şayet böyle bir madde anlaşma şartları arasında bulunsaydı Yezid'e beyat alınırken konunun gündeme gelmesi gerekirdi. Ancak Yezid'in hilafetine yöneltilen eleştiriler anlaşmaya sadık kalınmadığı gerekçesi etrafında değil de hilafetin saltanata dönüştürülmesiyle bu dönüşümden kaynaklanabilecek problemler ve Yezid'in bu işe ehil olmadığı gerekçeleri etrafında şekillenmiştir. Ancak mezhebi yaklaşımlar olayın farklı okunmasına neden olmuştur.

Ayrıca konuyla ilgili olarak Belazuri'de Süleyman b. Surad ve beraberindeki bir grubun Hasan b. Ali'yi anlaşmaya böyle bir madde koymadığı için suçladıklarına dair bilgiler mevcuttur.³²³ Yukarıdaki bilgiler ışığında tarafların Muaviye b. Ebi Süfyan'dan sonra hilafetin akıbeti konusunu müzakere etmedikleri sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Hasan b. Ali'nin zihninde Muaviye'nin Yezid'i veliaht tayin edebileceğine dair herhangi bir kuşku oluştuğuna dair bir bilgi yoktur. Böylesi bir kuşkunun oluşması çok düşük bir ihtimaldir. Nitekim İslam öncesi kabile reisi seçiminde böyle bir uygulama bulunmadığı gibi İslamiyetten sonra da böyle bir sistem kullanılmamıştır.

³²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 504.

³²² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 507.

³²³ Belazuri, *Ensab*, 291.

Dolayısıyla Hz. Hasan'ın Muaviye'den şüphelenerek böyle bir şart koydurmuş olabileceği akılcı bir açıklama değildir. Söz konusu madde Şii temayülle tarihin geriye dönük olarak yeniden yapılandırılmasının ilk örneklerinden biri olabilme potansiyeline sahiptir.

Yukarıdaki rivayete bakıldığında Belazuri'de birbiriyle çelişen iki rivayet olduğu görülmektedir. Muaviye'nin Hasan b. Ali'ye yazdığı mektupta hilafetin kendisinden sonra Hasan b. Ali'ye geçmesi şartıyla anlaştığını belirten rivayetin yanısıra Hasan b. Ali'nin Muaviye'ye yazdığı mektupta kendisinden sonra veliaht tayin etmemesini şart koştuğu bilgisini veren müellif bunun yanısıra anlaşmaya böyle bir madde koydurmadığı için Hasan b. Ali'nin Süleyman b. Surad tarafından suçlandığını nakleder.

2. Fesa ve Darabcird'in haracının Hasan b. Ali'ye verilmesi:

Belazuri, Fesa'nın haracının Hasan b. Ali'ye verilmesi şartının anlaşma şartları arasında bulunduğunu nakletmiştir.³²⁴ Fesa, Fars bölgesinin önemli şehirlerinden olup İsfahan'ın birkaç katı büyüklüğünde idi. Fesa kenti ve çevresinde bol miktarda tarım yapılmakta idi çünkü bölgede zengin su kaynakları bulunmakta idi. İkliminin elverişli olması nedeniyle sıcak bölgelerde yetişen meyvelerin yanında soğuk bölgelerde yetişen meyveler de yetişmekteydi. Aynı bahçede farklı iklimsel koşullar gerektiren üzüm, incir, ceviz, narenciye gibi meyveleri görmek mümkündür.³²⁵

Himyeri ise Fesa'yı Şiraz ile karşılaştırarak Fesa'nın havasının Şiraz'dan daha güzel olduğunu pazarlarının daha canlı olduğunu söylemektedir. Ona göre Fesa'nın ekonomisi tarıma dayanmaktadır. Fesa'da yaş sebze ve meyve, hububat, tuz, ceviz, ayva, turunç ve iyi cins şeker kamışı üretilmekteydi.³²⁶

Darabcird ise geniş tarım alanlarına sahip olmakla birlikte ayrıca bol miktarda maden yataklarına da sahip bir bölgeydi.³²⁷

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak adı geçen bölgelerden yüksek miktarda harac geliri elde edildiği sonucuna varmak mümkündür. Hasan b. Ali'nin söz konusu bölgelerin haracını istediğiyle ilgili elimizde net veriler

³²⁴ Belazuri, *Ensab*, III, 286.

³²⁵ Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Ali İbnü'l-Belhi, *Kitabu Farsname*, nşr. Reynold Alleyne Nicholson, Cambridge 1962, 129–130.

³²⁶ Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdilllah el-Himyeri, *er-Ravzü'l-Mi'tar fi Haberi'l-Aktar*, thk. İhsan Abbas, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1975, 442.

³²⁷ Yakut, *Mu'cem*, II, 446.

bulunmamakla birlikte böyle bir talepte bulunmuş olsa bile Muaviye'nin, ordusu dağılmış etrafında kalan küçük bir birlik ile kendisine karşı başarılı olması mümkün olmayan muhatabına yüksek gelirli bölgelerin haracını vermeyi kabul etmiş olması ve hatta bunu teklif etmiş olması son derece düşündürücüdür.

Darabcerd bölgesinin haracı Basralılar tarafından “Burası bizim feyizimizdir.” denilerek Hasan b. Ali'ye verilmemiştir. Basralıların Muaviye'nin teşviki ile Darabcerd'in haracını vermedikleri nakledilir.³²⁸ İbn Kesir ise Muaviye'nin teşvikinin bulunmadığını Basralıların Darabcerd'in haracını vermek istememeleri üzerine, Muaviye'nin buna bedel olarak yıllık altı milyon dirhem vermeyi taahhüt ettiğini ve her yıl bu parayı verdiğini bunun yanında ölünceye kadar birtakım hediyeler verdiğini nakleder.³²⁹

Basralıların haracı Muaviye'nin teşviki ile Hasan b. Ali'ye vermek istemedikleri rivayetiyle zıtlık arzeden Basralıların haracı vermek istememesi üzerine Muaviye'nin bedel ödediği rivayeti ve buna benzer rivayetler müelliflerin mezhebi yaklaşımlarının ürünü olan rivayetlerdir. İktidarı ele geçirmek için savaşmaktan çekinmeyen Muaviye bir kesim tarafından dozu yüksek eleştirilere muhatap olunca diğer bir kesim savunma psikolojisi içerisine girerek Hasan b. Ali'nin Peygamber torunu imajını koruma ve Muaviye b. Ebi Süfyan'a yöneltilen eleştirilerin bir kısmını göğüsleme misyonunu yüklenmiştir.

Şii müellif Meclisi, Hasan b. Ali'nin Darabcerd'in haracını istediğini kabul etmekle beraber bunu Cemel ve Sıffin savaşlarında vefat edenlerin ailelerine yardım amacıyla istediğini savunur.³³⁰ Ancak söz konusu bölge Ali b. Ebi Talib'in elinde iken neden böyle bir uygulamanın hayata geçirilmediği soru işareti olarak karşımızda durmaktadır. Nitekim babası döneminde olaylar daha sıcak olduğu için böylesi bir uygulamanın daha etkili olacağı bilinen bir gerçektir. Ayrıca kaynaklarda elde edilen paranın ne için kullanılacağı ile ilgili anlaşma şartlarında net bir bilgi yoktur. Konu ile ilgili açıklamalar birer yorum niteliği taşımakta ve mezhebi yaklaşıma göre farklılıklar arz etmektedir.

3. Muaviye'nin her işinde Hasan b. Ali'ye danışması:

Hasan b. Ali'nin hem Muaviye'ye biat etmesi hem de ona itaat etmeyip onun kendisine itaat etmesini şart koşması akla aykırıdır. Bu madde mücadeleyi

³²⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 405.

³²⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 41.

³³⁰ Meclisi, *Bihar*, XLIV, 3.

kaybedenlerin değil olsa olsa mücadelede başarılı olanların öne sürebileceği bir şarttır. Tarihi gerçeklere aykırı ve mübalağalı bir iddiadır.

4. Kufe Beytü'l-Malındaki paranın Hasan b. Ali'ye verilmesi:

Hasan b. Ali'nin ordusunun dağıldığına, çevresinde sayılı kişilerin kaldığına dair rivayetler göz önünde bulundurulduğunda böyle bir talepte bulunması abartılı bir rivayet izlenimi yaratmaktadır. Zira barış yapmaktan başka çaresi kalmamış olan birinin ancak güçlü bir muhalifin ileri sürebileceği şartlar koşması mantıklı bir izah gibi görünmemektedir. Bunun yanı sıra zühdü ve takvasıyla temayüz etmiş Hasan b. Ali'nin kendi menfaati için Müslümanların genelinin hakkının bulunduğu Beytü'l-Mal gelirlerinin kendi istifadesine sunulmasını talep etmesi kabul edilebilir değildir.

5. Ali b. Ebi Talib'e küfredilmemesi:

Muaviye'nin Hasan b. Ali'nin ileri sürdüğü şartları kabul etmesine rağmen Ali b. Ebi Talib'in lanetlenmemesi konusundaki ahdini yerine getirmediği nakledilir.³³¹ Ali b. Ebi Talib'in lanetlendiğine dair tarih kitaplarında pek çok rivayet bulunmasına rağmen Muaviye'nin ölmüş birine lanet okutarak neyi amaçladığı sorusu cevapsız bırakılmıştır. Muhaliflerini bertaraf etmek için öncelikli olarak onlara yumuşak davranarak onların gönüllerini almayı tercih eden Muaviye b. Ebi Süfyan'ın yönetimi ele geçirmişken İslam toplumunun büyük bir kısmını tahrik edecek ve yönetimi için tehdit oluşturabilecek birtakım olaylara sebep olması kuvvetle muhtemel olan böylesi bir faaliyet içinde bulunması izah edilebilir nitelikte değildir.

Şii ve Sünni kaynakların ortak şartlar dışında birbirinden farklı şartlar sıraladığı görülmektedir. Farklı şartlar tahlil edildiğinde müelliflerin yakın olduğu mezhebi çizgiyle söz konusu şartların paralellik arzettiği görülmektedir.

6. Muaviye'nin kendisinden sonra veliaht tayin etmemesi hilafet seçimi işini Şura'ya bırakması:

Muaviye'nin Hasan b. Ali ile anlaşma yaptığı esnada kendisinden sonra veliaht tayin etmeyi düşündüğüne dair her hangi bir bilgiye sahip değiliz. Tarihi verilere göre Muaviye kendisinden sonra veliaht tayin etme düşüncesinde değildi. Veliahtlık meselesini gündeme getiren kişi Muaviye'nin azledip yerine Said b. el-As'ı atamayacağını düşündüğü Kufe valisi Muğire b. Şu'be'dir. Muğire b. Şu'be'nin bu

³³¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 405; İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 41.

teklifi ile valilik görevini garanti altına almayı hedeflediğine dair rivayetler mevcuttur.³³² Muaviye'nin oğlu Yezid'e biat almak için hicri 50. yılda Medine'ye geldiği, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ca'fer, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr'e Yezid'i halife tayin etmeyi düşündüğünü bildirmesi üzerine ismi geçen şahısların ciddi muhalefette bulunarak Hasan ve Hüseyin'in bu işe daha layık olduklarını söyledikleri nakledilir. Muaviye'nin bunun üzerine Şam'a döndüğü Yezid'in veliahtlık meselesinin hicri 51. yıla kadar gündeme gelmediği nakledilir.³³³

Yukarıdaki bilgiler ışığında Yezid'in veliahtlığı meselesi gündeme geldiğinde Hasan b. Ali'nin yaşadığı görülmektedir. Şayet Muaviye-Hasan anlaşmasında Muaviye'nin kendisinden sonra veliaht tayin etmemesi şartı yer almış olsaydı, bu konunun gündeme gelmesi gerekirdi. Ancak Muaviye'ye muhalefet edenlerin bu konudan bahsetmedikleri görülmektedir.

2.5. Hilafet Müddeti

Hasan'ın Muaviye ile barış yapmasını müteakip Muaviye, 41. sene Rebiulevvel ayının bitimine 5 gün kala Kufe'ye girdi.³³⁴ Hasan b. Ali'nin hilafet müddeti altı aydı.³³⁵ Ya'kubi hilafetinin iki ay veya dört ay sürdüğüne dair iki farklı rivayet nakletmiştir.³³⁶ Hasan b. Ali'nin hilafet müddeti onun yönetimi Muaviye'ye Rebiulevvel ayında devrettiğine dair rivayete göre beş buçuk ay; yönetimi Rebiülahir ayında devrettiğine dair rivayete göre altı küsür ay ve Cemaziyülevvel ayında devrettiğine dair rivayet göre ise yedi küsür ay sürmüştür.³³⁷

Rasulullah'ın "Hilafet benden sonra otuz yıldır. Ondan sonra saltanata dönüşecektir."³³⁸ hadisinden yola çıkarak ilk dört halifenin hilafet süreleri hesaplanmış, Hasan b. Ali'nin hilafetinin otuz yıllık süreye dâhil olup olmadığı tartışılmıştır. Hz. Peygamber h. 11. yılın Rebiulevvel ayında vefat etmiştir. Hz. Hasan da h. 41. yılın Rebiulevvel ayında hilafetten Muaviye lehine çekilmiştir. Bu

³³² Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 142; Taberi, *Tarih*, V, 302; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 503-504.

³³³ İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 148-150.

³³⁴ Mesudi, *Müruc*, III, 4.

³³⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 403.

³³⁶ Ya'kubi, *Tarih*, II, 214.

³³⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 406; Nüveyri, *en-Nihaye*, XX, 228-229.

³³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/273, V/50, 220.

aradaki süre otuz yıldır. Hadisin beyan ettiği süreye Hz. Hasan'ın halifeliği de dâhil olmaktadır.³³⁹

2.6. Medineye Yerleşmesi ve Sükûnet Dönemi

Muaviye ile yapılan barış neticesinde hicri 41 yılında umumi beyatın sağlanmasını müteakip Hasan b. Ali, Medine'ye gitmek üzere Kufe'den ayrıldı. Yanında kardeşi Hüseyin, diğer kardeşleri, amcaoğulları ve Abdullah b. Ca'fer vardı.³⁴⁰

Hasan b. Ali hilafeti Muaviye'ye devrettikten sonra Medine'ye gitmek için yola çıktığında, yeni halife kendisine haber göndererek onu Hariciler ile savaşa göndermek istemiş ancak Hz. Hasan, Muaviye'nin bu isteğine karşı çıkmıştır.³⁴¹ Belazuri, Hasan b. Ali'nin Muaviye'nin teklifine karşı çıkarken, "Seninle savaşmak caiz iken, Ümmetin maslahatı ve aralarındaki bağlılığı korumak için savaşmaktan vazgeçtiğim halde senin yanında savaşmamı nasıl beklersin!" dediğini kaydeder.³⁴²

Muaviye ile anlaşarak Medine'ye geldikten sonra, orada darlık ve zorluk görmediği gibi zenginlik ve sehavet üzerine yaşayarak bol miktarda etrafa dağıtmış, tasadduk etmiştir.³⁴³

2.7. Vefatı

Hz. Hasan'ın vefatının eşinin zehirlenmesi ile gerçekleştiğine dair birtakım rivayetler mevcuttur. Buna göre Hasan b. Ali'nin eşi Eş'as b. Kays'ın kızı Ca'de bnt. Eş'as'a, Muaviye veya oğlu tarafından haber gönderilerek Hasan'ın zehirlenmesi karşılığında Yezid ile evlendirileceği vaad edilmiştir.³⁴⁴ Tarihi kaynaklarda olayın devamıyla ilgili olarak, Ca'de'nin, eşi Hasan b. Ali'yi zehirlendiği ancak Muaviye'nin Rasulullah'ın oğlunun emin olmadığı birinden Yezid'in de emin olamayacağı gerekçesiyle vaadini yerine getirmediği ancak bu hizmeti karşılığında kendisine 1000 dirhem verdiği bilgisi yer alır.³⁴⁵

Hasan b. Ali anlaşmadan sonra Medine'ye gitti orada on sene ikamet etti, hicri ellinci senede Safer ayının bitimine iki gün kala kırk yedi yaşındayken

³³⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 16.

³⁴⁰ Taberi, *Tarih*, V, 165; İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 19.

³⁴¹ Bkz. Belazuri, *Ensab*, III, 289; İbnü'l Esir, *el-Kamil*, III, 417; Nüveyri, *en-Nihaye*, XX, 273.

³⁴² Belazuri, *Ensab*, III, 289

³⁴³ Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübra*, Beyrut, 1953, II, 164.

³⁴⁴ Mesudi, *Müruc*, III, 5; İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 42-43; İbn Haldun, *Tarihu İbn Haldun*, II, 187.

³⁴⁵ Mutahhar b. Tahir el-Makdisi, *Kitabu'l-Bedi ve't-Tarih*, Paris, 1916, VI, 5; Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübra, Kahire, 1969, 192.

Rabbine kavuştu. Karısı Ca'de bnt. Eşas b. Kays tarafından zehirletildi. Ca'de'ye bu işi yapmasını Muaviye b. Ebi Süfyan salık verdi ve bu işi yapması karşılığında onu oğlu Yezid'le evlendireceğini vaad etti ayrıca yüz bin dirhemi Cade'ye ulaştırdı, Cade onu zehirledi. Hasan b. Ali dört gün hasta yatağında yattı. Kardeşi Hüseyin'e kendisini yıkamasını, kefenlemesini ve ninesi Fatıma bnt. Esed b. Haşim b. Abdimenaf'ın yanına defnedilmesini vasiyet etti.³⁴⁶

Muaviye Mervan b. Hakem'i, Hasan b. Ali'nin eşlerinden biri olan Eş'as b. Kays el-Kindi'nin kızı Ca'de ile görüşüp Hasan b. Ali'yi zehirletmesini sağlamak üzere görevlendirdi. Ca'de'ye bu hizmetine karşılık Hasan'ın ölümünden sonra Yezid'le evlendirileceği vaat edildi ve peşin olarak da bin dirhem para verildi. Eş'as b. Kays Müslümanlığı kabul ettikten sonra irtidat etmiş ancak şartların zorlamasıyla tekrar Müslüman olmuştur. Ca'de de böyle bir kimsenin kızı olması hasebiyle, bu görevi kabul etmeye yatkın bir karaktere sahipti.³⁴⁷

Yukarıdaki rivayet Ca'de bnt. Kays'ın eşini zehirlenmesinden babasını sorumlu tutan zihniyetin oluşmasında Mezhebi yaklaşımın ne derece etkili olduğunun kanıtıdır.

Muaviye Hasan b. Ali'nin eşi Ca'de bnt. Eş'as b. Kays'a 100 000 dirhem para vereceği ve onu Yezid'le evlendireceği vaadiyle Hasan b. Ali'yi zehirletmiştir. Vaad ettiği parayı göndermiştir. Ancak diğer vaadi hususunda, "Yezid'in hayatı bizim için değerli bu nedenle verdiğimiz sözü yerine getiremeyeceğiz." demiştir.³⁴⁸

Mervan'ın habercisi, Muaviye'ye Hz. Hasan'ın zehirlenerek öldürülmesi planının başarıyla gerçekleştiği haberini verdi ve şöyle dedi: "Hasan'a hayret ediyorum. Medine yakınlarından bir kuyu olan Rume suyuna karıştırılmış bal şerbetini içti ve can verdi. Muaviye sevincini daha fazla gizleyemedi. O sırada yeşil sarayda bulunuyordu. Yüksek sesle tekbir getirdi. Saray halkı da yüksek sesle tekbir getirdiler. Mescittekiler de tekbir sesini duyunca hep bir ağızdan; "Allahu ekber" dediler. Karaza b. Amr b. Nevfel b. Abdumenaf'ın kızı ve Muaviye'nin karısı Fahite odasından çıktı ve şöyle dedi: "Allah seni sevinçli kılsın, ey Emir'ül-Müminin! Ne haber aldın ki bu kadar seviniyorsun?" Muaviye,

³⁴⁶ Tabersi, *İ'lamü'l-Vera bi- A'lami'l-Hüda*, 244.

³⁴⁷ Razi Ali Yasin, *İmam Hasan'ın Barışı*, 435-436.

³⁴⁸ Mes'udi, *Müruc*, III, 5.

*Hasan b. Ali'nin ölüm haberini aldım dedi. Fahite, İna lillahi ve inna ileyhi raciun... dedi. Ağlayarak şunları söyledi: Müslümanların serveri ve Peygamber'in kızının oğlu dünyadan ayrıldı. Muaviye şöyle dedi: Ne kadar yerinde ve doğru bir iş yaptın. O gerçekten senin söylediğin gibiydi. Onun için ağlamaları daha yerindedir.*³⁴⁹

Muaviye Hasan b. Ali'nin ölüm haberini aldığı anda yanında Abdullah b. Abbas bulunuyordu. Muaviye sevinçle "Hasan b. Ali öldü, ey Abbasın oğlu!" dedi. İbn Abbas şöyle dedi: "İna lillahi ve inna ileyhi raciun. Allah'a yemin ederim ki, onun bedeni senin kabrini doldurmayacak ve onun ölümü senin ömrünü uzatmayacaktır. O senden daha iyi olduğu halde vefat etti. O hayra ulaştı sen ise şerrinle kaldın," dedi. Rivayetin devamında Muaviye, Hasan b. Ali'nin ölümünün Abdullah b. Abbas'ın işine yaradığı imasında bulunarak Abdullah b. Abbas'a kavminin ileri geleninin artık kendisi olduğunu söyler. Ancak Abdullah b. Abbas, Hüseyin b. Ali dururken böyle bir şeyin asla söz konusu olamayacağını söyler.³⁵⁰

Konu ile ilgili farklı bir rivayette ise İbn Abbas Hz. Peygamber'i kastederek Hasan'ın vefatından önce daha büyük acılar yaşadıklarını ancak Allah'ın sonrakilerle kendilerini teselli ettiğini içeren etkili bir konuşma yapar. Mecliste bulunan herkes bu konuşmanın etkisi ile ağlar. Muaviye bir süre sessizlikten sonra İbn Abbas'a Hasan'dan sonra kavmin büyüğünün kendisi olduğunu söyler ancak İbn Abbas, Hüseyin yaşadığı sürece böyle bir durumun söz konusu bile olmayacağını ifade eder. Hasan b. Ali'nin ölümüne Muaviye'nin mal teklif etmesi sonucu karısı Ca'de bnt. Eş'as b. Kays'ın sebep olduğu nakledilir. Ayrıca karısının adının Şe'sa, Sekine veya Aişe olduğuna dair rivayetler bulunsa da en sahil olanı Ca'de'dir.³⁵¹

Muaviye'nin, Hasan b. Ali'nin vefatına sevinmesi ve özellikle de sevincini dışa vurması ile ilgili rivayetler beraberinde cevaplandırılması gereken birtakım soru işaretleri doğurmaktadır. Muaviye'nin Hasan b. Ali'yi kendisi veya ileride halef tayin edeceği oğlu için tehlike olarak görmüş olması ve bu nedenle onu zehirletmiş olması mantıklı bir izah olarak görünmemektedir. Nitekim hilafet konusunda Hasan b. Ali'den çok Hüseyin b. Ali'nin radikal tavrı düşünüldüğünde Muaviye için asıl tehlike Hüseyin b. Ali olmalıdır. Zira ağabeyini hilafeti

³⁴⁹ Mes'udi, *Müruc*, III, 8; Ayrıca bkz. Razi Ali Yasin, *İmam Hasan'ın Barışı*, 436-437.

³⁵⁰ Ya'kubi, *Tarih*, II, 225-226.

³⁵¹ İsfehani, *Mekatil*, 50.

Muaviye'ye devrettiği için en çok eleştiren,³⁵² Muaviye'nin Yezid'e biat alması konusuna muhalefet eden ve Muaviye'ye bu hususta en çok sıkıntı çıkaran kişilerden biri Hüseyin b. Ali idi.³⁵³

Muaviye'nin Hasan b. Ali'nin vefat haberi geldiğinde sevinç gösterilerinde bulunması akılla izah edilebilecek nitelikte değildir. Şayet Hasan b. Ali'yi zehirleyen Muaviye idiyse insanların kendisinden şüphelenmemesi için sevincini dışı vurmaması daha yerinde bir davranış olurdu.

Bunun yanısıra olay yukarıda nakledildiği şekilde gerçekleştiyse Muaviye böyle davranarak Abdullah b. Abbas'ın nabzını ölçerek gerek kendisinin gerekse Haşimoğullarının hilafet hususunda herhangi bir ümitlerinin bulunup bulunmadığını öğrenmek istemesi zayıf bir ihtimal olmakla birlikte Muaviye gibi kurnaz bir adam için muhal değildir.

Muaviye, Hasan b. Ali ile yaptığı antlaşma neticesinde dileğine ulaştığından Hasan b. Ali'yi öldürmesi için her hangi bir sebebi kalmadığına dair bir çıkarımda bulunulabilir. Çünkü Hasan b. Ali antlaşmadan sonra Medine'ye yerleşerek yönetim işinden uzak sakin bir hayat yaşamıştır. Buna rağmen Hasan b. Ali'nin zehirleterek öldürüldüğüne dair rivayetlerin çokluğu ve arkaplanda yaşanmış ancak günümüze ulaşmamış ya da karanlıkta kalmış olabilecek olaylar kesin bir kaniya ulaşmamızı engellemektedir. Konuyla ilgili olarak Hasan b. Ali'nin hilafeti devrederken Muaviye'den her sene yüklü miktarda para alma şartını koştuğu, Muaviye'nin zamanla Hasan'a ve akrabalarına para vermekten sıkıldığı bu sebeple öldürtmüş olabileceğine dair birtakım spekülasyonlar da mevcuttur.

Cabir b. Abdillan, Hasan b. Ali'nin vefat ettiği güne şahit olduk, Hüseyin b. Ali ile Mervan b. Hakem arasında nerdeyse savaş çıkacaktı. Hasan kardeşine kendisini Rasulullah'ın yanına defnetmesini ancak kan dökülmesi gibi bir durum söz konusu olursa Baki'ye defnetmesini vasiyet etmişti. Mervan o zaman Medine valiliğinden azledilmişti böyle davranarak Muaviye'yi memnun etmeyi amaçlamaktaydı. O gün Hüseyin b. Ali'ye, "Allah'tan kork, kardeşin böyle

³⁵² Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 405.

³⁵³ Geniş bilgi için bkz. Ya'kubi, *Tarih*, II, 228.

olmasını istemezdi. Onu Baki'ye annesinin yanına defnet dedim.” O da öyle yaptı.³⁵⁴

Hız. Hasan hastalığı esnasında Hız. Peygamberin yanına gömülmesini vasiyet etmiş ancak bunun bir fitneye sebep olması halinde Baki mezarlığına defnedilmesini istemişti. Hatta Hız. Hasan vefatından önce Hız. Aişe'ye haber göndererek, Rasulullahın yanına gömülmesine izin verilmesini istemiş Aişe de bunu kabul etmişti. Hız. Peygamber'in yanına gömülmesine o zaman Medine'de bulunan Mervan b. Hakem liderliğindeki Emeviler karşı çıkmışlar ve Ümeyyeoğulları ile Haşimoğulları arasında savaş çıkmasına ramak kala Ebu Hüreyre'nin müdahalesi üzerine kavgadan vazgeçilerek, Hız. Hasan'ın naşını Baki mezarlığına defnetmişlerdi.³⁵⁵

Hüseyin b. Ali'nin etrafında toplanan kalabalık bir halk kitlesi vardı. Dediler ki: “Bizi Mervanoğullarıyla baş başa bırak, vallahi onlar bizim karşımızda çok güçsüz ve zayıftırlar.” Bunun üzerine Hüseyin şöyle dedi: “Kardeşim onun için bir damla bile kan dökülmemesini vasiyet etmiştir.” Hasan'ı Baki'ye defnetti. Vefat ettiğinde kırk yedi yaşındaydı.³⁵⁶

Onu defalarca zehirlemişlerdir, son defasında tehlikeyi hissedince kardeşi İmam Hüseyin'e; “Ben yakında senden ayrılıp Rabbime kavuşacağım. Bil ki, beni zehirleyip ciğerlerimi pare pare yaptılar. Ben bunu kimin yaptığını biliyorum ve Allah'ın huzurunda buna sebebiyet vereni şikâyet edeceğim.” dedi. Sonra buyurdu ki: “Beni Rasulullah'ın yanı başında toprağa ver. Çünkü ben ona ve onun evine herkesten daha evlayım; fakat eğer buna engel olurlarsa, seni Allah'a yakın kılan bağın hakkına ve Rasulullahla olan yakın akrabalığın hürmeti hakkına, benim için bir damla kan bile dökülmesine engel ol. Bırak da Rasulullah'a kavuşalım, onun huzurunda düşmanları şikâyet edelim ve halkın zulmünü ona anlatalım.” Daha sonra ailesi, evlatları ve kendisinden geriye bıraktığı şeyler hakkında ona gerekli tavsiyelerde bulundu ve ona babası Ali'nin vasiyet ettiği şeyi vasiyet edip onun kendisinden sonraki halife olduğunu halka bildirdi. Hicretin 49. yılında da, safer

³⁵⁴ İbn Sa'd, *Tercümetü'l-İmam Hasan*, 88.

³⁵⁵ Ya'kubi, *Tarih*, II, 225. Ayrıca bkz. Razi Ali Yasin, *İmam Hasan'ın Barışı*, 46.

³⁵⁶ Ya'kubi, *Tarih*, II, 225.

ayının onyedinci günü şehit oldu.³⁵⁷ Mesudi zehirletildikten sonra üç gün yaşadığını nakleder.³⁵⁸

Hasan b. Ali 55 yaşındayken zehirlenerek vefat etmiş ve Baki mezarlığına annesi Fatıma bnt. Rasulullah'ın yanına defnedilmiştir.³⁵⁹ Vefat ettiğinde 46 yaşındaydı.³⁶⁰

Ya'kubi, Hasan b. Ali'nin vefat tarihi ile ilgili iki rivayet nakleder. Rivayetlerden birine göre Hasan b. Ali h. 49. senenin Rebiulevvel ayında diğerine göreyse h. 49. yılın Şevval ayında vefat etmiştir.³⁶¹ Ca'fer es-Sâdık Hasan b. Ali'nin vefat ettiğinde 47 yaşında olduğunu söylemiştir. Zehebi bu bilginin yanı sıra Hasan b. Ali'nin vefat ettiğinde 58 yaşında olduğuna dair rivayetin açık bir yanlış olduğunu söylemektedir.³⁶²

Muaviye'nin hicri 50. senede Yezid'e biat almak için Medine'ye gittiğinde Hasan b. Ali'nin yaşadığına işaret eden rivayetler³⁶³ Hasan b. Ali'nin h. 50. seneden sonra vefat ettiği sonucunu doğurmaktadır. Hicretin 2. yılında doğduğu rivayeti³⁶⁴ esas alındığında vefat ettiğinde en az 47, 3. yılında doğduğu rivayeti³⁶⁵ esas alındığında ise en az 48 yaşında olması gerekmektedir.

Hasan b. Ali'nin vefatı yaklaştığında Hüseyin'i çağırarak şöyle dedi: “Ey kardeşim artık senden ayrılıyorum ve Rabbime kavuşuyorum, ben zehirletildim. Beni zehirleyeni biliyorum onu Rabbime havale ediyorum. Ruhumu teslim ettiğimde beni sen yıka, kefenle ve beni tabutun üzerinde taşıyarak dedem Rasulullah'ın kabrine götür ki onunla sözleşmemi yenileyeyim, sonra beni ordan annem Fatıma'nın kabrine götür ve oraya defnet. Ey annemin oğlu göreceksin ki bir grup sizin beni dedem Rasulullah'ın yanına defnetmek istediğinizi zannedecek ve sizi bundan nehyetmek için toplanacaklardır. Benim için bir damla bile kan dökmeme istiyorum.” Sonra ailesini ve çocuklarını ve malını Hüseyin'in gözetimine bıraktı, kendi yokluğunda kimin Mü'minlerin emiri olacağını vasiyet etti. Vefat edince Hüseyin onu yıkayıp kefenledi ve tabutun üstünde taşıdı,

³⁵⁷ Razi Ali Yasin, *İmam Hasan'ın Barışı*, 45-46.

³⁵⁸ Mesudi, *Müruc*, III, 5.

³⁵⁹ Mesudi, *Müruc*, III, 4.

³⁶⁰ Halife b. Hayat, *Tarih*, 153.

³⁶¹ Ya'kubi, *Tarih*, II, 225.

³⁶² Zehebi, *en-Nübelâ*, III, 277.

³⁶³ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 148-150, Taberi, *Tarih*, V, 303; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 506.

³⁶⁴ Şibli Numani, *Sıratu'n-Nabi*, trc. Budayuni, Lahore trz. II, 5; Ahmed b. Hanbel, *Cüz' Fihî Müsnedi Ehli'l-Beyt*, 43.

³⁶⁵ Kuleyni, *el-Usul mine'l-Kâfi*, I, 461.

Mervan ve Beni Ümeyye Rasulullahın yanına defnedileceğini zannederek toplanıp silahlandılar. Hasan b. Ali'nin defni esnasında Hz. Aişe kül rengi bir katıra binerek geldi ve evine hiç kimsenin gömülmesine müsaade etmediğini söyledi Kasım b. Muhammed b. Ebu Bekir'in Aişe'nin yanına giderek dedi ki: "Halacığım! Biz henüz kızıl deve olayından kurtulmamışken, şimdi de kül rengi katır olayını mı buna eklemek istiyorsun!" Bu söz üzerine Aişe geri döndü.³⁶⁶

İdeolojik yaklaşımların ürünü olan bir olay hakkındaki farklı rivayetler bazen aklın ve mantığın sınırlarını zorlayacak raddeye vardırılmıştır. Bunlardan biri Mesudi'ye nispet edilen *İsbatu'l-Vasiye* adlı eserde Hasan b. Ali'nin vefatını müteakip yaşanan olaydır. "Hüseyin, Aişe'nin (Hasan'ın dedesinin yanında defnedilmesine müsaade etmemesi üzerine) kendisine gitti ve talakını verdi. Çünkü Rasulullah vefat ettikten sonra eşlerini boşama yetkisini Emiru'l-Mü'minin'e vermişti. O da öldükten sonra bu yetkiyi Hasan'a; Hasan ise kendisinden sonra Hüseyin'e devretmişti. Rasulullah şöyle buyurmuştu: *Eşlerim arasında kıyamet günü beni göremeyecek olanlar talakları benden sonraki vasilerim tarafından verilenlerdir.*"³⁶⁷

Söz konusu rivayet kendi görüşünü haklı çıkarma iddiasının en uç örneklerinden birini teşkil etmektedir. Bu ve buna benzer rivayetler mezhebi yaklaşımın ürünü olduğunu kolayca hissettirirken daha mutedil rivayetler, doğru ile yanlış olanı ayırma noktasında sıkıntı yaşatmaktadır.

Ümeyyeoğullarının Hasan b. Ali'nin dedesinin yanına defnedilmesini engellemek istemelerinin sebepleri arasında Haşimoğullarının bu konuda kendilerine öncelenmesinden rahatsızlık duymaları zikredilebilir. Hasan b. Ali, Hz. Peygamber'in yanına defnedilirse insanların zihninde oluşabilecek ve Ümeyyeoğullarını rahatsız edebilecek ihtimallerin önüne geçilmek istenmiş olabilir. Muaviye ile yaşadığı sorunda Hasan'ın haklı olduğu ve Peygambere olan yakınlığı vurgulanabilir düşüncesiyle engellenmiş olabilir. Bunun yanısıra defnedilmesi esnasında yaşanan problemlerde Muaviye'nin etkin olmadığı, Muaviye'ye yaranmak isteyen kimselerin bunu engellemeye çalıştığına dair rivayetler de göz ardı edilmemelidir.

³⁶⁶ Ya'kubi, *Tarih*, II, 225.

³⁶⁷ Mesudi, *İsbatu'l-Vasiye li İmam Ali b. Ebi Talip*, Beyrut 1988, 173.

Hasan b. Ali ölüm döşeğindeyken kardeşi Hz. Hüseyin'e Rasulullah'ın yanına gömülmesini çünkü buna en çok layık olanın kendisi olduğunu ancak bundan men edilmesi durumunda kendisi için tek bir damla kan bile dökülmesini istemediğini vasiyet etmiştir.³⁶⁸

Hasan b. Ali ölümü yaklaştığında Hüseyin b. Ali'ye şöyle der: “Ey Kardeşim, Rasulullah vefat ettiğinde babamız bu işe niyetlendi ancak Allah nasip etmedi. Ebubekir vefat ettiğinde tekrar niyetlendi ancak ona değil Ömer'e nasip oldu. Ömer vefat ettiğinde işi Şu'ra'ya havale etti. Bu kez hilafetin kendisine geçeceğine dair her hangi bir şüphesi yoktu. Ancak yine ona değil Osman'a nasip oldu. Osman öldürüldüğünde ona biat edildi. Sonra toplumda ihtilaf oldu öyle ki iş kılıcını çekip hilafeti talep etmeye kadar vardı. Babamız bu işten bir hayır görmedi. Vallahi ben Allah'ın biz Ehl-i Beyt'inde nübüvvet ve hilafeti birleştirmeyeceğini düşünüyorum. Bunun Kufelilerden akli kıt bazı kimseler seni nasıl hafife alacaklar bilmiyorum seni çıkaracaklar...” Hasan b. Ali tecrübesiyle kardeşini hilafet konusunda uyarılmış, Kufelilere güvenmemesi gerektiğini öğütlemiştir. Konuşmasının devamında “Aişe'den evine defnedilmek için izin istemiştin bana evet demişti Ancak ben ölünce sen tekrar sor belki yüzüme karşı hayır demeye utanmıştır. Bir grubun buna karşı çıkacağını düşünüyorum eğer seni bundan men ederlerse beni Baki'ye defnet.” demiştir.³⁶⁹

Vefat edince Aişe'ye tekrar sorulmuş o da olumlu cevap vermiştir. Ancak durumdan haberdar olan Mervan, “İkisi de yalan konuşmuş, onlar Osman'ın defni konusunda sorun çıkardılar şimdiyse Hasan'ı Aişe'nin evine defnetmek istiyorlar, bu iş asla olmaz!” demiştir. Bunun üzerine Hüseyin ve beraberindekiler silahlanmıştır; Mervan da zırhını kuşanmıştır. Durumun kötüye gittiğini gören Ebu Hüreyre fitnenin ateşini söndürmüştür.³⁷⁰

Ümeyyeoğulları ile Haşimoğulları arasında savaş çıkmasına ramak kala Ebu Hüreyre'nin müdahalesi üzerine kavgadan vazgeçilerek, Hz. Hasan'ın naaşını Baki mezarlığına defnetmişlerdir.³⁷¹

³⁶⁸ Ya'kubi, *Tarih*, II, 225.

³⁶⁹ Zehebi, *en-Nübelâ*, III, 278-279.

³⁷⁰ Zehebi, *en-Nübelâ*, III, 279.

³⁷¹ Ya'kubi, *Tarih*, II, 225; Razi Ali Yasin, *İmam Hasan'ın Barışı*, 46.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HİLAFETİ DEVRİNDEN SONRAKİ GELİŞMELER VE HZ. HASAN'IN SOYU

3.1. Hilafeti Muaviye'ye Devrinden Sonraki Gelişmeler

Halk Muaviye'ye biat ettikten sonra Hasan b. Ali 12 000 kişilik öncü kuvvetlerin komutanlığını yapan Kays b. Sa'd'a mektup yazarak Kufe'ye gelip Muaviye'ye biat etmesini istemiştir. Bu mektup üzerine Kays askerlerinin fikrini almıştır. Askerlerin büyük çoğunluğu dalalet üzere olsa da Muaviye'ye biat etmeyi tercih etmesine rağmen Kays Muaviye'ye biatı reddetmiş ve kendisine tabi olanlarla beraber Muaviye'ye karşı savaşmaya karar vermiştir.³⁷² Bunun üzerine Muaviye Kays'a mektup yazarak altı mühürlü bir sahife göndermiştir. Hasan b. Ali'ye yaptığı teklifi Kays'a da yapmıştır ancak Kays ne kendisi ne de ailesi için her hangi bir talepte bulunmamıştır. Sadece taraftarları için eman istemiş ve Muaviye'nin kabulü üzerine kendisine biat etmiştir.³⁷³

Hz. Hasan, kardeşi Hüseyin, diğer kardeşleri ve amcaoğulları ve Abdullah b. Ca'fer'le birlikte Irak diyarından göçüp peygamber şehri Medine'ye gittiler. Hz. Hasan, Kufe'den çıkarken insanlar ağlıyordu.³⁷⁴

Hz. Hasan, Kufe'den ayrıldığında adamın biri ona hücum ederek: *Ey Müslümanların yüzünü kara çıkartan adam!* diye bağırmış, Hz. Hasan da ona şöyle cevap vermişti: *Beni kınama! Rasulullah rüyasında Ümeyyeoğullarının birbirini ardından minbere çıktıklarını gördü. Bu rüya Rasulullah'ı üzmişti, ancak Yüce Allah bunun üzerine ona şu ayetleri indirdi: Biz sana Kevser'i verdik.*³⁷⁵ Arkasından indirdiği Kadir suresinde şöyle buyurur: *Biz o Ku'ran'ı Kadir gecesinde indirdik... O gece bin aydan daha hayırlıdır.*³⁷⁶ Senden sonra Ümeyyeoğulları bu göreve sahip olacaklardır.³⁷⁷

Hasan b. Ali'nin adamlarının kendisine *Mü'minlerin yüzkarası!* diyerek sataştıkları Hasan b. Ali'nin bu hakarete cevaben *Yüz karası olmak ateşten hayırlıdır* dediği nakledilir.³⁷⁸

³⁷² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 407.

³⁷³ Taberi, *Tarih*, V, 164.

³⁷⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 19; Nüveyri, *en-Nihaye*, XX, 232.

³⁷⁵ Kevser Suresi, 1.

³⁷⁶ Kadir Suresi, 1-3.

³⁷⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 407.

³⁷⁸ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalani, *el-İsabe fi Temyizi'z-Sahabe*, Beyrut trz, II, 12.

Hasan, Kufe'ye geldiğinde Ebu Amir Süfyan b. Leyla isminde bir adam gelip, *Selam sana ey mü'minleri alçaltan kişi!* dedi. Hasan, buna karşılık, *Böyle deme ey Ebu Amir Ben mü'minleri alçaltan kişi değilim. Aksine ben onların hükümlerine uğruna öldürülmelerini istemedim* dedi³⁷⁹ Hasan b. Ali'nin öncü kuvvetleri içinde yer alan Ubeydullah b. Halife el-Hemedani, Şam ehli ile savaşmayı şiddetle arzuluyorken Hasan b. Ali'nin Muaviye b. Ebi Süfyan'la barış haberinin geldiğini söyler, bu haberin hüzünden bellerini kırdığını bunun üzerine Ebu Amir ile Hasan b. Ali arasında yukarıdaki konuşmanın gerçekleştiğini söyler.³⁸⁰

Hasan b. Ali'nin Muaviye lehine hilafetten çekildiği ve umumi biatın sağlandığı h. 41 seneye İslam tarihinde *Amu'l-Cemaa* denmiştir.³⁸¹

Hasan b. Ali'nin hilafeti Muaviye b. Ebi Süfyan'a bırakması üzerine Haricilerden beş yüz kişilik bir kuvvet Şehrizur'a gitmişti. Muaviye'ye karşı cihat çağrısıyla yola çıkarak Ferva b. Neyfel'in komutasında Kufe yakınlarındaki Nuhayle'ye varmışlardı. O esnada Hasan b. Ali Medine'ye gitmek üzere yola çıkmış bulunuyordu. Muaviye, Hasan b. Ali'ye mektup gönderip ondan Ferva'ya karşı savaşmasını istemişti. Muaviye'den gelen mektup ve elçi Hasan'a Kadisiye'de veya ona yakın bir yerde ulaşmış, ancak Hasan geriye dönmemiş ve Muaviye'ye, *Ehl-i kiblede her hangi bir kimseyle savaşma konusunda istekli olsaydım ilk önce seninle savaşırdım. Bu ümmetin barış ve sükûnet içinde yaşamasını ve kanlarının akıtılmamasını arzu ettiğimden dolayı seni ve seninle savaşmayı terkettim* cevabını vermişti. Bunun üzerine Muaviye Şamlılardan bir grubu bunların üzerine göndermiş, fakat gidenler yenilerek Şam'a geri dönmüşlerdi. Muaviye, Kufelileri tehdit ederek Haricilerle savaştırmış ve bu soruna da böylece çözüm bulmuştur.³⁸²

3.2. Muaviye'nin Hilafeti Devralmasından Sonraki Tutumu

Hasan b. Ali'nin anlaşma karşılığında Muaviye'den talep ettiği kendisi hayatta iken babasına küfredilmemesi şartı Muaviye tarafından kabul edildiği halde yerine getirilmedi. Darabcerd şehrinin haracına gelince, Basralılar arazinin kendilerinin fey'i olduğu gerekçesiyle asla kimseye vermeyeceklerini söylediler.

³⁷⁹ İbn Manzur, Muhammed b. Mukarrem (711/1311), *Muhtasarı Tarihi Dimeşk li-İbni Asakir*, Dimeşk 1985, VII, 35.

³⁸⁰ Nüveyri, *en-Nihaye*, XX, 230.

³⁸¹ İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 19; Şevkani, *Derrü's-Sehabe*, 606.

³⁸² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 409.

Basralıların bu araziyi Hasan b. Ali'ye vermemeleri yine Muaviye'nin onlara verdiği talimatla gerçekleşmişti.³⁸³

Muaviye'nin yirmi yıla yakın halifeligi sürecinde Haşimilerle herhangi bir ihtilaf yaşanmamış ve bu süreç Yezid'in veliaht olarak tayinine kadar devam etmiştir. Muaviye'nin oğlu Yezid'e biat almaya kalkışmasıyla başta Alioğulları olmak üzere ashabın ileri gelenlerinin çocukları ile Muaviye arasındaki sürtüşme ve muhalefet başlamıştır.³⁸⁴

Hasan b. Ali hayatta iken Muaviye'nin Yezid'e biat husunda kendisine bir mektup yazdığı ancak Hasan b. Ali'nin Muaviye'den acele etmemesini istediği nakledilir.³⁸⁵ Hasan b. Ali'nin Muaviye'yi oyalamak amacıyla mı yoksa gerçekten Yezid'in hilafetini olası gördüğü için mi bu şekilde davrandığı hususunda soru işaretleri bulunmaktadır.

Muaviye, Yezid'in hilafeti konusunda ciddi muhalefetle karşılaşması neticesinde konuyu bir süre ertelemiştir. Ancak Hasan b. Ali'nin vefatından sonra konu tekrar gündeme gelmiştir. Muhalefetin önde gelen isimlerinden olan Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ca'fer ve Hüseyin b. Ali'ye birer mektup yazarak onları ikna etmeye çalışmıştır. Ancak olumsuz cevap almasına rağmen amacından vazgeçmemiş, Medine valisine gerekirse zor kullanmasını salık vermiştir.³⁸⁶ Valinin başarılı olmaması neticesinde Muaviye Medine'ye gelerek muhalefetin önde gelen isimleriyle bizzat görüşmüştür. Ancak isteğini gerçekleştirememiştir. Buna karşın Muaviye'nin Hüseyin b. Ali ve beraberindekilere yumuşak davrandığı nakledilir.³⁸⁷

3.3. Hz. Hasan'ın Soyu

Çalışmamızın Hz. Hasan'ın özel hayatına ayırmış olduğumuz birinci bölümünde Hasan b. Ali'nin çocukları hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde Hasan b. Ali'nin soyundan siyasi duruşu ile ön plana çıkmış olan şahıslar üzerinde durulacaktır.

³⁸³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 405.

³⁸⁴ Taberi, *Tarih*, V, 303; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 506.

³⁸⁵ Taberi, *Tarih*, V, 303.

³⁸⁶ Geniş bil için bkz. İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 151-153.

³⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. İbn Kuteybe, *el-İmame*, I, 158; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 510-511.

3.3.1. Hasan b. Hasan

Künyesi Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Talip b. Abdilmuttalip b. Haşim'dir. Annesi Havle bnt. Manzur'dur.³⁸⁸ Babasıyla aynı adı taşımasından dolayı Hasan el-Müsenna olarak isimlendirilmiştir.³⁸⁹ Hasan b. Hasan'ın erkek çocukları, Abdullah, Hasan, İbrahim, Ca'fer, Davud ve Muhammed'dir; kız çocukları ise Ümmü Gülsüm, Zeynep, Fatıma, Kuseyme ve Müleyke'dir.³⁹⁰

Hasan b. Hasan amcası Hüseyin b. Ali'nin kızı Fatıma ile evlenmiş ve bu evlilikten Abdullah, İbrahim, Hasan ve Zeynep dünyaya gelmiştir.³⁹¹

Çocuklarından Hasan, Abdullah ve İbrahim Abbasi yönetimine yönelik isyan hazırlıkları içerisinde oldukları suçlamasıyla Ebu Ca'fer el-Mansur tarafından Kufe'de ölünceye kadar hapsedilmişlerdir. Hasan b. Hasan'ın kızı Zeynep, Abbasi halifesi Velid b. Abdilmelik ile evlenmiş ancak daha sonra ayrılmışlardır.³⁹²

Hasan b. Hasan Kerbela 61/680 Vak'ası'ndan Hz. Hüseyin'in yanında yer almış ve oğlu Ali el-Asgar ile birlikte kurtulmuştur. Hasan esir alınarak eşi Fatıma ile birlikte Kufe'ye götürülmüştür. Fatıma I. Yezid'e müracaat ederek serbest bırakılmalarını talep etmiş, ellerinden alınan mallar geri verilerek Medine'de ikamet etmelerine izin verilmiştir. Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan tarafından Irak halkıyla işbirliği yaparak hilafeti ele geçirmeye çalışmakla suçlanmış, bu nedenle sürekli baskı altında tutulmuştur. Biat etmek için Dımeşk'e gitmesinden sonra Abdülmelik, Peygamber'in Hasan'ın elinde bulunan kılıcını tehditle alan Hicaz valisi Haccac b. Yusuf es-Sakafi'ye bir mektup göndererek onu rahat bırakmasını istemiştir.³⁹³

Hasan b. Ali'nin hayatında, Alioğullarının Rasulullah'a olan yakınlığının onların emirliğe daha layık olmalarının gerekçesi olamayacağına dair bazı anekdotlar mevcuttur. Hasan b. Hasan'a, Rasulullah'ın *Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır* hadisini hatırlatılması ve bu hadisin Alioğullarının emirliğine delalet ettiğinin ima edilmesi üzerine Hasan b. Hasan hadisten kastedilenin

³⁸⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, V, 319.

³⁸⁹ Bu hususta bkz., Recep Uslu, "Hasan b. Hasan b. Ali", *TDVİA*, XVI (1997), 282-284.

³⁹⁰ İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 212; İbn Sa'd, *Tabakat*, V, 319.

³⁹¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 473.

³⁹² İbn Sa'd, *Tabakat*, V, 319.

³⁹³ Recep Uslu, "Hasan b. Hasan", *TDVİA*, XVI (1997), 282-284.

emirlik ve sultanlık olmadığını dile getirmiştir. Konu ile ilgili diğer bir anektot ise Hasan b. Hasan'ın Alioğullarının imameti gibi bir durumun söz konusu olmadığına delil getirirken böyle bir durum söz konusu olsaydı Allah ve Rasulünün Ali'yi bu iş için seçeceğini ve imametinin Peygamber tarafından destekleneceğini ifade etmesidir.³⁹⁴

Hasan b. Hasan Alioğullarının ileri gelen şahsiyetlerinden olmasına rağmen Alioğullarının imamet konusunda öncelenmesi yaklaşımını benimsemeyerek mümkün olduğunca siyasi meselelerden uzak durmaya çalışmıştır. Alioğullarının imameti gibi bir durumun söz konusu olmadığı bir Hasani tarafından beyan edilmesi dikkate değerdir. Hasan b. Hasan bu tavrı ile siyasi ve sosyal birtakım menfaatler elde etmek isteyen zümrelerin Alioğullarının Peygamber'e olan yakınlığını kullanmalarını ve hadisleri kendi görüşlerine uygun bir biçimde yorumlamaya çalışanların çabalarını boşa çıkarmıştır.

3.3.2. Abdullah b. Hasan el-Mahz

Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali, künyesi Ebu Muhammed olup ilmi ve faziletiyle temayüz etmiş bir şahsiyettir.³⁹⁵ Babası Hasan b. Hasan b. Ali, annesi Fatıma bnt. Hüseyin b. Ali'dir.³⁹⁶ Annesi Fatıma Hz. Hüseyin'in kızı olduğu için kendisine Abdullah el-Mahz yani saf, arı ve asil adı verilmiştir.³⁹⁷

Ehl-i Beyt arasında âlim, fazıl, bilginlerin ilmine başvurup şahsiyetine saygı gösterdiği, halkın ve idarecilerin saygı duyduğu bir şahsiyettir. O, Halife Ömer b. Abdilaziz'e uğramış ve ondan büyük ikram görmüştür, İlk Abbasi halifesi Abdullah Seffah'a uğramış, ondan da ta'zim görmüştür. Halifeliğinin ilk günlerinde Ebu Ca'fer el-Mansur da ona saygı göstermiştir. Fakat Abdullah b. Hasan'ın oğulları, Ebu Ca'fer aleyhine harekete geçince Ebu Ca'fer onu hapsettirmiş, ölümüne kadar da hapisneden çıkarmamıştır ki öldüğü zaman O, 75 yaşındaydı.³⁹⁸

Abdullah b. Hasan zamanında Hasanoğullarının sözcüsü konumundaydı. Dönemin âlimlerinin kendisine ikram ve saygı da bulunduğu gibi başka hiç

³⁹⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, V, 320.

³⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 213.

³⁹⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, V, 319.

³⁹⁷ Davudi, Ahmed b. Ali el-Haseni, *Umdetü't-Talip fi Ensabi Ali Ebi Talip*, nşr. Nezzar Rıda, Beyrut trz. 82.

³⁹⁸ Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 119.

kimseye bu derecede saygı ve ikramda bulunmadıkları, Ömer b. Abdillaziz'in yanında özel bir konumunun olduğu da nakledilir.³⁹⁹

Abdullah b. Hasan, Ehl-i Beyt neslinin en belirgin simalarındandır. O, ilmi ve fazileti dolayısıyla toplumda büyük bir saygı görmüştür. Hilafet iddiası bulunmamakla beraber oğullarının isyan hareketini destekler nitelikte tavır takınması ve oğullarını koruması dönemin halifesi Ebu Ca'fer Mansur'un tepkisini çekmiştir. Oğullarının isyan hazırlığı içerisinde olduklarından haberdar olan Ebu Ca'fer Mansur tarafından nerede saklandıklarını itiraf etmesi için baskılara maruz kalmış, hapsedilmiş ve hapiste vefat etmiştir.

Ebu Ca'fer hacc ziyareti esnasında Abdullah b. Hasan'dan oğulları Muhammed ve İbrahim'in yerini sormuş ancak herhangi bir bilgi edinememiştir. Bunun üzerine babaları Abdullah b. Hasan ile onun kardeşleri Hasan, Davud ve İbrahim'in yakalanmasını emretmiştir. Abdullah b. Hasan yakınları ile beraber ölünceye kadar hapsedilmiştir.⁴⁰⁰ Abdullah b. Hasan bizzat Abbasi otoritelerine karşı çıkmamakla birlikte çocuklarının isyan hareketini desteklemiş ve onları korumuştur.

Tarihi kaynaklar 127/745 tarihinde Ebva'da Haşimoğullarının bir toplantı düzenlediğini bildirmektedir. Toplantıda Abdullah b. Hasan, oğlu Muhammed'e biat edilmesini teklif eder. Ebu Ca'fer Mansur da bu görüşü sıcak karşılar ve topluca Muhammed b. Abdillaziz'e biat edilir.⁴⁰¹ Gerçekleşen bu toplantıda Muhammed b. Abdillaziz'e biat edenler arasında İbrahim b. Muhammed b. Abdillaziz, kardeşi Ebu Ca'fer Mansur, Seffah, Salih b. Ali, Abdullah b. Hasan, İbrahim b. Abdillaziz gibi isimler yer almaktadır.⁴⁰²

İsfehani, biattan hemen sonra Hüseyinoğullarının temsilcisi olarak kabul edilen Ca'fer es-Sâdik'ın toplantı dağılmadan yetişerek, hilafetin Abbasoğullarına nasip olacağını söylediğini bununla kalmayıp Muhammed ve İbrahim'in öldürüleceğini iddia ettiğini nakleder. Ayrıca Ca'fer es-Sâdik'ın gelmesini isteyenlere Abdullah b. Hasan'ın, Ca'fer'in Muhammed'e biat işini bozacağı gerekçesiyle karşı çıktığını aktarır. Bunun yanı sıra Abdullah b. Hasan'ın beyat

³⁹⁹ Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Hacer el-Askalani, *el-İsabe fi Temyizi's-Sehabe*, thk. Adil Ahmet Abdi'l Mevcut, Ali Muhammed, Beyrut 2005, V, 143.

⁴⁰⁰ İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 213; Muhammed b. Abdillaziz İbn Abdirrabbih, *el-Ikdu'l-Ferid*, ngr. Müfid Muhammed Kamiha, Beyrut 1987, V, 63.

⁴⁰¹ İsfehani, *Mekatil*, 256-257.

⁴⁰² Taberi, *Tarih*, VII, 517; İsfehani, *Mekatil*, 256-257; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 514.

çağrısına Ca'fer es-Sâdık'ın *Sen yaşlısın, eğer istersen sana beyat ederim, ama oğluna beyat etmem* şeklinde karşılık verdiği bilgisine de yer verir. Aynı müellif bu toplantıda Ca'fer es-Sâdık'ın da hazır bulunduğunu ancak Muhammed'in mehdiliğini kabul etmediğini aktarır. Söz konusu rivayete göre Ca'fer es-Sâdık kendisi biat etmemekle kalmamış toplantıda bulunanlara da Muhammed'e biat etmemelerini salık vermiş, Abdullah'ın iki oğlunun başarısız olacaklarını kendisi hayattayken Mansur tarafından öldürüleceklerini iddia etmiş ve Ebu'l-Abbas'ın omzuna dokunarak yönetim işinin kendilerine kalacağını söylemiştir. Bu sözler karşısında Abdullah, Ca'fer'i oğlunu kıskanmakla suçlamıştır.⁴⁰³

Rivayetler arasındaki tutarsızlıklardan yola çıkarak kesin bir sonuca varmak elbette mümkün değildir. Eğer böyle bir toplantı gerçekten vuku bulduysa ve Abbasiler de dâhil olmak üzere Haşimi ileri gelenleri burada Muhammed b. Abdillah'a biat etmiş ise, hareketin gelişme ve ayaklanma safhasında Alioğullarının neden sessiz kaldığı hala daha açıklanamamıştır. Hareketin, içlerinden herkes tarafından kabul edilmiş biri yoluyla meyvesini vereceği beklentisinin, onların muhalefetlerini kırdığı ve onları hareketin son safhasında seyirci kalmaya mahkûm ettiği söylenilebilir. Bu açıdan bakılınca Abbasoğullarının Muhammed'e beyatlarının belli bir taktik adına yapılmış olduğu söylenebilir.⁴⁰⁴

Mansur'un 140/757 yılındaki haccı ile Hasanoğulları arasındaki bağlar kopma noktasına gelmiştir. Bu haccı esnasında Mansur Haşimoğullarını toplayarak tek tek sorguya çekmiştir.⁴⁰⁵ Bu sorgulamada Haşimoğulları Muhammed'in kendisine karşı herhangi bir yanlış hareketinin olamayacağını savunmuşlardır. Ancak Muhammed'in amcaoğlu olan Hasan b. Zeyd, Muhammed'in isyan hazırlığı içerisinde olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁶ Bir sonraki haccı esnasında Halife Mansur Abdullah b. Hasan'ı sıkıştırarak ondan oğullarını kendisine getirmesini istemiştir. Abdullah'ın oğullarının yerini bilmediğinde ısrarcı olması nedeniyle Abdullah'a küfretmiştir. Mansur'un adamlarının

⁴⁰³ İsfehani, *Mekatil*, 206-208, 253-257

⁴⁰⁴ Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri*, Araştırma Yay., Ankara, 2005, 165.

⁴⁰⁵ İsfehani, *Mekatil*, 210; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 514.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 514.

Abdullah'ı öldürme teşebbüsü vali Ziyad tarafından engellenmiştir.⁴⁰⁷ Bu olayın akabinde Mansur Abdullah b. Hasan'ın hapsedilmesini emretmiştir.⁴⁰⁸

Mansur, Muhammed b. Abdillah hakkında bilgi alamayınca, Medine valisi Riyah b. Osman'a Medine'deki Hasanogullarının hepsini hapsedtirmiştir.⁴⁰⁹ Tutuklanan Hasanogulları daha sonra Kufe'ye taşınarak yeraltında bir zindana atılmışlardır.⁴¹⁰ Başka bir rivayete göre Hasanogulları İbn Hübeyre'nin köşkünde hapsedilmişlerdir.⁴¹¹

Tutuklu bulunan Hasanogullarının birçoğu, maruz kaldıkları zorluk ve işkenceler yüzünden hapiste ölmüşlerdir. Diğer bir kısmı ise Muhammed'in isyanını ilan etmesiyle öldürülmüşlerdir.⁴¹²

Abdullah b. Hasan'ın adı oğullarının isyanı dışında da muhtelif rivayetlerde yer almaktadır; Emevi yönetimine karşı ortak hareket eden Aliogulları ile Abbasogullarının zaman zaman birbirlerini ortak düşmanlarına ihbar ettikleri görülmektedir. Abdullah b. Hasan'ın adı bu ihbar olaylarından birinde halife Mervan'a yazdığı bir mektupla gündeme gelmiştir. Abdullah mektubunda başta İbrahim b. Ali olmak üzere Abbasogullarının ileri gelenlerinin Horasan'da devlet karşıtı bir isyan hazırlığı içerisinde olduklarını halifeye bildirmiştir. Mervan, Harran'daki sarayında kendisini ziyarete gelen İbrahim b. Ali'ye mektubu göstermiş, İbrahim Abdullah'ı yalanlamıştır. İbrahim Abdullah'ın ihbarına karşılık Abdullah'ın oğlu Muhammed'i mehdi ilan ettiğini, Emevilere karşı hazırlık yaptığını söylemiştir. Ancak bu savunması onu hapse atılmaktan kurtaramamıştır.⁴¹³

Abdullah b. Hasan'ın adı Muhammed Bakır'ın kardeşi Zeyd b. Ali'nin isyanında da geçmektedir. Ancak destek verip vermediği ile alakalı herhangi bir bilgi mevcut değildir.⁴¹⁴ Söz konusu isyanla alakalı olarak Halife Hişam b. Abdilmelik'in aralarında Abdullah b. Hasan'ın da yer aldığı Haşimoğullarının

⁴⁰⁷ Taberi, *Tarih*, VIII, 433; İsfehani, *Mekatil*, 213.

⁴⁰⁸ Taberi, *Tarih*, VIII, 448; İsfehani, *Mekatil*, 211-218.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 521-522; İsfehani, *Mekatil*, 166.

⁴¹⁰ İsfehani, *Mekatil*, 225.

⁴¹¹ Taberi, *Tarih*, VIII, 459-460.

⁴¹² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 526-527; ; İsfehani, *Mekatil*, 178.

⁴¹³ *Ahbaru'd-Devleti'l-Abbasiyye ve fihi Ahbari'l-Abbas*, 394-395.

⁴¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Taberi, *Tarih*, VII, 167-168.

önde gelenlerinden Zeyd'in isyanını desteklemediklerini halka ilan etmelerini istemiştir.⁴¹⁵

Abdullah b. Hasan ile Zeyd b. Ali arasında Ali b. Ebi Talip'ten kalan bir vakıf hususunda anlaşmazlık bulunduğu dair bir rivayet mevcuttur; Bu anlaşmazlık sebebiyle Abdullah b. Hasan ve Zeyd b. Ali Medine valisi Halid b. Abdilmelik b. Haris'in huzurunda kavga ederler. Medine valisi aralarındaki problemi çözmek için Alioğullarından bu iki şahsiyete kendisine gelmelerini söyler. Bu davet üzerine mescidde yapılan toplantıya vali kalabalık bir grupla gelir, Valinin kendilerini küçük düşürmeyi amaçladığını fark eden Zeyd b. Ali, Abdullah b. Hasan'a istediğini vereceğini söyleyerek konuyu kapatır. İbn Eb'il-Hadid valinin Alioğullarını küçük düşürmek için çabaladığını ve aralarındaki uyuşmazlıktan duyduğu memnuniyeti açığa vurduğunu nakleder.⁴¹⁶

3.3.3. Muhammed b. Abdilllah en-Nefsü'z-Zekiyye ve İbrahim b. Abdilllah

Muhammed b. Abdilllah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Talip 93/712 yılında Medine'de doğmuştur.⁴¹⁷ Diğer bir rivayete göreyse Muhammed b. Abdilllah 100/718 yılında doğmuştur.⁴¹⁸ Muhammed b. Abdilllah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Talib ilmi kişiliği, ibadete düşkünlüğü ile temayüz etmiştir.⁴¹⁹ Zühdü ve abidliği dolayısıyla kendisine *en-Nefsü'z-Zekiyye* denmiştir.⁴²⁰

Muhammed b. Abdilllah'ın Peygamber tarafından geleceği müjdelenen mehdi olarak tanındığı ve bu tanımlamanın babası Abdullah b. Hasan tarafından yapıldığı zikredilmektedir.⁴²¹

Mehdilik inancını İslam toplumunda ilk olarak ortaya atan Şia olmuştur. Uzun süre muhalefette kalarak iktidar ümitlerini yitirmeleri, Şiayı bu fikri ortaya atmaya iten en önemli psikolojik âmil olmuştur. Onlar bu tez ile toplumda Şii devlet özlemini canlı tutuyor ve bu inançlarını uygun olmayan durumlarda siyasi isteklerini ertelemelerine gerekçe olarak görüyor; uygun zaman ve zeminde

⁴¹⁵ Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Beyan ve't-Tebyin*, nşr. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire, 1975, I, 311-312.

⁴¹⁶ Abdulhamid Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Eb'il-Hadid, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, Beyrut 1965, I, 405.

⁴¹⁷ Taberi, *Tarih*, III, 190.

⁴¹⁸ İsfehani, *Mekatil*, 210.

⁴¹⁹ Taberi, *Tarih*, III, 190.

⁴²⁰ Mesudi, *Müruc*, III, 306.

⁴²¹ İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabataba, *el-Fahri fi Adabi's-Sultaniye ve'd-Düveli'l-İslamiyye*, Beyrut, 1966, 165-166.

hilafetin kendilerine intikal edeceğini savunuyorlardı.⁴²² Bu nedenle Hicri II. yüzyılın başlarında Hasanoğulları mehdinin kendilerinden olduğu propagandasını yapıyorlar, hatta bu şahsın Muhammed b. Abdillallah olduğunu belirtiyorlardı.⁴²³

Muhammed b. Abdillallah Emevilerin son dönemi ile Abbasilerin ilk dönemlerinde yaşamıştır. Söz konusu dönemde Şia'nın içinde iki şahıs ön planda idi. Biri, Ca'fer es-Sâdık'tı ve sessiz kalmayı tercih edip, baskılara karşı sabretmeyi savunuyordu. Onun siyasi alandan çekilmesi ve kendini ilme vermesi, Muhammed b. Abdillallah'ı ön plana çıkarmıştı. Muhammed b. Abdillallah onun metodunu takip etmemiş ve ayaklanma yolunu tercih etmiştir. Muhammed b. Abdillallah, Alioğullarının hakkını hareketsiz beklemeyip zorla almak isteyenlerdendi.⁴²⁴ Muhammed b. Abdillallah'ın Emeviler döneminde de Şia'nın liderliği açısından ön planda olduğu hatta son Emevi halifesi Mervan'ın kendisinden çekindiği nakledilir.⁴²⁵

Hasanoğulları, Abbasi yönetimine karşı baş kaldırıları evvelinde Abbasoğullarıyla uyum içerisinde Emevi yönetimi aleyhine faaliyetlerde bulunmuşlardır. Haşimiler, hicri 1. ve 2. asırda mevcut yönetime tepkileriyle ön planda olmuşlardır. Özellikle Hasan, Hüseyin, Muhammed b. el-Hanefiyye ve bunların çocukları ve torunlarının kapsam içerisine alındığı Alioğulları ya kendilerinin bizzat yönettiği veya taraftarlarının onlar adına yürüttüğü hareketler ile Emevi yönetimine sıkıntı yaşatmışlardır.⁴²⁶ Haşimilerin diğer önemli kolunu ise Hz. Peygamberin amcası Abbas'ın soyundan gelenler oluşturuyordu. Hicri 1. asırda Abbasoğulları adına yönetim karşıtı faaliyetlere girişmedikleri halde Alioğullarını desteklemiş ve yanlarında yer almışlardır. Hüseyin b. Ali(61/680), Zeyd b. Ali(122/740) ve Yahya b. Zeyd(125/743) isyanlarının başarısızlıkla sonuçlanması ve adı geçen liderlerin taraftarlarıyla beraber acımasızca katledilmeleri Abbasoğullarının siyasi faaliyetlerinde son derece dikkatli davranıp uygun ortamı beklemelerine neden olmuştur.⁴²⁷

⁴²² Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, Beyrut, trz. III, 242.

⁴²³ Geniş bilgi için Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine", *AÜİFD*, XXV(1981), 206-208.

⁴²⁴ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Azimli, "Abbasiler Dönemi Muhammed en-Nefsü'z- ekiyye ve Kardeşi İbrahim'in İsyanı", *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, VIII/3 (2008), 57-58.

⁴²⁵ Belazuri, *Ensab*, II, 408.

⁴²⁶ Geniş bilgi için bkz. Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 43-142.

⁴²⁷ Geniş bilgi için bkz. Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, İstanbul 1987, II, 79-97.

Abbasoğulları tarafından ihtilal hareketi iki safha halinde yürütülmüştür. İhtilalin ilk safhasında *er-Rıza min Âl-i Muhammed* sloganıyla Abbasi hareketinin propagandası yapıldı ikinci safhada ise Emevilere karşı silahlı mücadele başlatıldı.⁴²⁸ Abbasilerden Muhammed b. Ali'nin başını çektiği ve Emevi iktidarını sona erdirmeyi amaçlayan propaganda *er-Rıza min Âl-i Muhammed* sloganı etrafında şekillenmiştir. Bu slogan Muhammed ailesinden herkes tarafından kabul edilebilecek bir kişi anlamına gelmekteydi. Alioğulları ise *er-Rıza min Âl-i Muhammed* sloganıyla başlatılan ihtilalin kendilerini de içerdiğini ve iktidarın kendilerine verileceği kanaatindeydiler. İhtilali Abbasoğulları ve Alioğulları birlikte yürütmüş oldukları halde ihtilal Abbasoğullarından Muhammed b. Ali'nin liderliğinde başlamış ve aynı aile içerisinde liderliğin devamı sağlanmıştır. Muhammed b. Ali liderlik vazifesini oğlu İbrahim'e devretmiş ancak Emeviler tarafından öldürüleceğinden şüphelenen İbrahim bu görevi kardeşi Ebu'l-Abbas es-Seffah'a devretmiştir.⁴²⁹

Abbasi daveti, Emevi zulmünden bunalmış halk için, Hz. Peygamber ailesi efradından birinin adaletli yönetimine duyulan arzuyu harekete geçirici bir eylem üzerinde bina edilmişti. O dönemde Alioğullarının önde gelenlerinden bir kısmının siyasete karşı olan isteksiz tavırları, Abbasoğullarına rahat hareket alanı sağlamıştır. Abbasiler Al-i Beyt adına iktidarı ele geçirmek için harekete geçmiş, Peygamber ailesine sevgi besleyen kitleleri *er-Rıza min Âl-i Muhammed* söylemiyle biata davet etmişlerdir.⁴³⁰

İslam Toplumunun büyük çoğunluğu için Peygamber ailesi, Alioğulları ile eş değer olduğundan, Abbasiler bu sloganı kullanarak mevcut hareketi bir Alevi hareketi olarak lanse ediyorlardı. Böylece hem kendilerini saklıyorlar, hem de bir Abbasinin imametine sıcak bakmayacak kitleleri bayrakları altına topluyorlardı. Slogandaki Peygamber ailesi içinden çıkan ve kendisine rıza gösterilen imamın bir Hasani mi, Hüseyini mi, yoksa Abbasi mi olduğunun bilinmemesi, farklı şahsiyetleri karizma haline getirmiş olan değişik Şii fraksiyonların harekete hep birlikte sıcak bakmalarını sağlıyordu. Teşkilatın içinde yer alan ve işin iç yüzünü bilen kişiler için de bu bir aldatmaca değildi. İmamları olan Abbasiler

⁴²⁸ Geniş bilgi için bkz. Bkz. Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, 296-297.

⁴²⁹ Mesudi, *Müruc*, III, 267.

⁴³⁰ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Atalan, "Abbasi Daveti Sürecinde er-Rıza Min Âl-i Muhammed Söylemi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, XVIII/2 (2005), 187-191.

Peygamber'in amca çocukları olduklarından onlar da pekâlâ Peygamber ailesinden sayılırlardı.⁴³¹

Abbasoğulları hareketlerinin ağırlık merkezi olarak Horasan'ı seçmişlerdir. Bunda Kufelilerin Ali b. Ebi Talib ve oğulları döneminde güvensizliklerini ortaya koymaları etkili olmuştur. Bunun yerine Emevi idaresinden rahatsız olan ve Alioğullarına sempati duyan Horasan bölgesi tercih edilmiştir. Alioğulları ve Abbasoğullarının birlikte yürüttükleri mücadele neticesinde Emevi devleti yıkılmıştır. Haşimiler böylece Muaviye b. Ebi Süfyan döneminden itibaren uğrunda mücadele verdikleri hedefe ulaşmış oluyorlardı. Fakat bu hedef, bu uğurda en önde mücadele veren ve en çok kan akıtan grup olan Alioğulları eliyle değil, hiç beklenmedik bir şekilde Abbasoğulları eliyle gerçekleşmişti. Bu gerçek, Hz. Ali sempatzanı kitlelerde büyük hayal kırıklığı yarattı. Ümmetin liderliğinin kendilerinde olması gerektiğini öne süren Ali evladından önemli şahsiyetler daha önceden Emevilere karşı sıyırmış oldukları kılıçlarını kınlarına sokmadılar. Artık yeni hedef, kendilerinden imamet hakkını gaspeten Abbasoğulları olmuştu.⁴³² Bu kapsamda Hasanoğullarından Abbasilere karşı isyan hareketiyle ortaya çıkan ilk şahsiyetin Muhammed b. Abdillan olduğu görülür.⁴³³

Muhammed b. Abdillan'ın Emevilerin son dönemlerinde de hilafet iddiasında bulunduğu Emevi devletinin yıkıldığı günlerde bir araya gelen Haşimilerin, aralarından Muhammed b. Abdillan'ı seçerek biat ettikleri belirtilmektedir.⁴³⁴ 127/745 tarihinde Ebva'da gerçekleşen toplantıda Muhammed b. Abdillan'a biat edenler arasında İbrahim b. Muhammed b. Abdillan b. Abbas, kardeşi Ebu Ca'fer Mansur, Seffah, Salih b. Ali, Abdullan b. Hasan, İbrahim b. Abdillan gibi isimler yer almaktaydı.⁴³⁵ Toplantıda Abdullan b. Hasan, oğlu Muhammed'e biat edilmesini teklif eder. Ebu Ca'fer Mansur da bu görüşü sıcak karşılar ve topluca Muhammed b. Abdillan'a biat edilir.⁴³⁶

⁴³¹ Mehmet Ali Büyükkara, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları (Hicri II. Asır)*, İstanbul 1999, 24.

⁴³² Büyükkara, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, 13-14.

⁴³³ Taberi, *Tarih*, VIII, 428.

⁴³⁴ Taberi, *Tarih*, VII, 517; Muhammed b. Afîfî el- Bacuri Hudari, *Muhadaratu't-Tarihi'l-Ümeme'l-İslamiyye*, Beyrut 1986, 60.

⁴³⁵ Taberi, *Tarih*, VII, 517; İsfehani, *Mekatil*, 256-257; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 514.

⁴³⁶ İsfehani, *Mekatil*, 256-257.

İsfehani, biattan hemen sonra Hüseyinoğullarının temsilcisi olarak kabul edilen Ca'fer es-Sâdık'ın toplantı dağılmadan yetişerek, hilafetin Abbasoğullarına nasip olacağını söylediğini bununla kalmayıp Muhammed ve İbrahim'in öldürüleceğini iddia ettiğini nakleder.⁴³⁷

Belazuri, sözü geçen rivayetteki toplantıda Ca'fer es-Sâdık'ın da bulunduğunu ancak Abbasilerin hilafetini savunduğunu ve o toplantıda Muhammed b. Abdillâh'a biat edilmediğini belirtir. en-Nefsü'z-Zekiye ile Mansur arasındaki mektuplaşmaları da bu görüşüne delil olarak getirerek Muhammed b. Abdillâh'a biat edilmiş olsaydı Ebu Mansur ile aralarında cereyan eden mektuplaşmalarda Muhammed b. Abdillâh'ın söz konusu biatlaşmayı hatırlatarak hak talep edeceğini savunur.⁴³⁸ İsfehani, Ca'fer es-Sâdık'ın gelmesini isteyenlere Abdillâh b. Hasan'ın, Ca'fer'in Muhammed'e biat işini bozacağı gerekçesiyle karşı çıktığını aktarır. Bunun yanı sıra Abdillâh b. Hasan'ın biat çağrısına Ca'fer es-Sâdık'ın *Sen yaşlısın, eğer istersen sana biat ederim, ama oğluna biat etmem* şeklinde karşılık verdiği bilgisine de yer verir.⁴³⁹

Zorlu, böyle bir biatın gerçekleşmediğini çünkü bu aşamada Abbasoğullarının İbrahim b. Muhammed'e beyat ettiklerini bu nedenle Muhammed b. Abdillâh'a beyat etmelerinin aklen muhal olduğunu, ayrıca isyandan sonraki yazışmalarda beyat meselesinin gündeme hiç gelmediğini belirtir.⁴⁴⁰

İsfehani, konu ile alakalı başka bir rivayet aktarır. Söz konusu rivayete göre Mervan b. Muhammed'in hilafeti döneminde Haşimiler tekrar toplandılar. Onlar istişare halindeyken bir adam gelerek Horasan'da İbrahim için biat alındığını ve ordunun kendisi için toplandığını bildirdi. Abdillâh b. Hasan'ın durumdan haberdar olması üzerine İbrahim'in kendisinden utanıp çekindiği bilgisine de yer verir.⁴⁴¹

Abbasiler, hilafeti ele geçirmek için mücadele edeceğini bildiklerinden Muhammed b. Abdillâh'ın ayaklanmasını engellemek için ona birçok hediyeler gönderdiler. Fakat o bu işten vazgeçmedi. Kardeşi ile birlikte hilafete çok

⁴³⁷ İsfehani, *Mekatil*, 206-208, 253-257.

⁴³⁸ Belazuri, *Ensab*, II, 407.

⁴³⁹ İsfehani, *Mekatil*, 206-208, 253-257

⁴⁴⁰ Cem, Zorlu, *Abbasilere Yönelik Dini ve Siyasi İsyenlar: Ebu Cafer el- Mansur Dönemi*, Ankara 2001, 221.

⁴⁴¹ İsfehani, *Mekatil*, 257.

istekliydi ve kendini bu işe layık görüyordu. Şia ona mehdiliği yakıştırıyordu.⁴⁴² Muhammed'in babası Abdullah b. Hasan'ın ilk Abbasi halifesi Seffah'a biat etmesi ve Seffah'ın ona karşı yumuşak tavrı, bu isyanı bir müddet ertelemiştir denilebilir.⁴⁴³

İkinci Abbasi halifesi Ebu Ca'fer Mansur, arkalarında büyük bir kitle olmasından dolayı Ali evladının ayaklanabileceğinden endişe ediyordu. Ebu Ca'fer, o yıllarda Ali oğullarının en tehlikelisi olabilecek olan Muhammed b. Abdillan en-Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşi İbrahim'in isyan edebileceği endişesi ile Şia'ya baskı yapmaya başladı.⁴⁴⁴

Mansur hialfetinde önce 136/754 yılında hac emiri olarak Hicaz'a gitmiştir. Haşimilerin tamamı kendisini karşılamaya gelmesine rağmen Abdullah'ın oğulları Muhammed ve İbrahim'in karşılamaya gelmemesi Mansur'un gözünden kaçmamıştır.⁴⁴⁵ Mansur bu haccı esnasında vali Ziyad'a Muhammed ve İbrahim'in nerede olduklarını sorarak tepkisini ortaya koymuştur.⁴⁴⁶ Vali Ziyad b. Ubeydullah el-Harisi onları en kısa zamanda kendisine getireceğini belirterek konuyu kapatmıştır.⁴⁴⁷

Mansur, halife olduktan sonra Seffah'a biat etmeyerek siyasal muhalefetlerini ortaya koyan Abdullah b. Hasan'ın iki oğlu Muhammed ve İbrahim'i yakalamayı ana gaye edinmiştir.⁴⁴⁸

Mansur, Muhammed ve İbrahim'in yerini öğrenebilmek amacıyla 139/756 yılı başlarında, Abdullah b. Hasan'a bir mektup yazarak oğullarını kendisine teslim etmesini istedi. Abdullah ise bu mektuba cevaben yazdığı mektubunda oğullarının yerini bilmediğini belirtmiştir.⁴⁴⁹ Muhammed ve İbrahim b. Abdillan Mansur'un kendilerini yakalatacağı korkusuyla şehir şehir dolaşıyorlardı.⁴⁵⁰

Mansur, Abdullah b. Hasan ve oğullarının niyetlerini ve planlarını öğrenmek amacıyla taraftarlarının ağzından kendilerine mektup yazdırmıştır.

⁴⁴² İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabataba, *el-Fahri fi Adabi's-Sultaniye ve 'd-Düveli'l-İslamiyye*, Beyrut, 1966, 165-166; Zorlu, *Abbasilere Yönelik Dini ve Siyasi İsyalar: Ebu Cafer el-Mansur Dönemi*, 224.

⁴⁴³ Ya'kubi, *Tarih*, II, 295.

⁴⁴⁴ Azimli, *Abbasiler Dönemi Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ve Kardeşi İbrahim'in İsyası*, 57.

⁴⁴⁵ Taberi, *Tarih*, VIII, 427-428.

⁴⁴⁶ Zehebi, Muhammed b. Ahmed, *Tarihu'l-İslam ve Vefayatu'l-Meşahir ve'l-A'lam*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmüri, Beyrut, 1994-98, (h. 141-160), 15.

⁴⁴⁷ Taberi, *Tarih*, VIII, 427-428.

⁴⁴⁸ Taberi, *Tarih*, VIII, 427-428.

⁴⁴⁹ İbn Abderrabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, V, 63.

⁴⁵⁰ Taberi, *Tarih*, VIII, 431-432.

Muhammed ve İbrahim'in yerini öğrenebilmek için ülkenin bütün şehirlerine casuslar göndererek kendilerini aratmıştır.⁴⁵¹

Mansur'un 140/757 yılındaki haccı ile Hasanoğulları arasındaki gerginlik had safhaya ulaşmıştır. Bu haccı esnasında Mansur Haşimoğullarını toplayarak tek tek sorguya çekmiştir.⁴⁵² Haşimoğulları Muhammed'in kendisine karşı herhangi bir yanlış hareketinin olamayacağını savunmuşlardır. Ancak Muhammed'in amcaoğlu olan Hasan b. Zeyd, Muhammed'in asıl niyetini Mansur'a bildirerek Muhammed'in planını açığa vurmuştur.⁴⁵³ Bu durum Hasanoğulları arasında ittifak olmadığının göstergesidir. Bir sonraki haccı esnasında Mansur Abdullah b. Hasan'ı sıkıştırarak ondan oğullarını kendisine getirmesini istemiştir. Abdullah'ın oğullarının yerini bilmediğinde ısrarcı olması nedeniyle Abdullah'a küfretmiştir. Mansur'un adamlarının Abdullah'ı öldürme teşebbüsü vali Ziyad tarafından engellenmiştir.⁴⁵⁴ Bu olayın akabinde Mansur Abdullah b. Hasan'ın hapsedilmesini emretmiştir.⁴⁵⁵

Mansur Ziyad b. Ubeydillah'a Muhammed ve İbrahim'i yakalamasını emretmiştir. Ancak Ziyad'ın bu hususa gevşek davrandığı ve Muhammed'i koruduğu haberi kendisine ulaşınca Ziyad'ı azletmiştir.⁴⁵⁶ Ziyad'ın yerine Muhammed b. Halid b. Abdillan'ı vali tayin etmiştir. Muhammed b. Halid'in Muhammed ve İbrahim'i yakalamaması üzerine Mansur, kendisini vali tayin etmesi durumunda onları yakalayacağını garanti eden Riyah b. Osman'ı yeni vali olarak tayin etmiştir.⁴⁵⁷

Mansur, Muhammed b. Abdillan hakkında bilgi alamayınca, Medine valisi Riyah b. Osman'a Medine'deki Hasanoğullarının hepsini hapsedtirdi. Buna karşın Hüseyin soyundan olanlar serbest kaldı. Mansur, Hasanoğullarından Muhammed ve İbrahim'i kendisine teslim etmelerini istiyordu.⁴⁵⁸ Tutuklanan Hasanoğulları

⁴⁵¹ Taberi, *Tarih*, VIII,429-430; İsfehani, *Mekatil*, 211.

⁴⁵² İsfehani, *Mekatil*, 210; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 514.

⁴⁵³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 514.

⁴⁵⁴ Taberi, *Tarih*, VIII, 433; İsfehani, *Mekatil*, 213.

⁴⁵⁵ Taberi, *Tarih*, VIII, 448; İsfehani, *Mekatil*, 211-218.

⁴⁵⁶ Taberi, *Tarih*, VIII, 439-440.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 520.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 521-522; İsfehani, *Mekatil*, 166.

daha sonra Kufe'ye taşınarak yeraltında bir zindana atılmışlardır.⁴⁵⁹ Taberi ise Hasanoğullarının İbn Hübeyre'nin köşkünde hapsedildiklerini aktarır.⁴⁶⁰

Tutuklu bulunan Hasanoğullarının pek çoğu, maruz kaldıkları zorluk ve işkenceler yüzünden hapiste farklı şekilde ya öldüler ya da öldürüldüler.⁴⁶¹

Yaşananlar neticesinde Muhammed b. Abdillâh'ın h. 145. senenin Cemaziyelahir ayının yirmi sekizinci gecesini veya Ramazan ayının on dördüncü günü Medine'de isyan ettiği ifade edilir.⁴⁶²

Muhammed'in isyan haberini alan Mansur bu duruma son derece sevinerek haberciyi ödüllendirmiştir.⁴⁶³

Muhammed b. Abdillâh, isyan hareketini başlatınca ilk olarak hapisteki tutukluları serbest bırakmıştır. Medine valisi Riyah b. Osman'ı hapsedirdikten sonra yapmış olduğu konuşmada Mansur'un Allah'ın emirlerini çiğnediğini, haramları helal, helalleri ise haram kıldığını belirtmiştir. Bu konuşmasında Muhacir ve Ensar'ın çocuklarının hilafet görevine en layık kimseler olduğu vurgusunda bulunmuştur.⁴⁶⁴ Muhammed ayrıca Mısırlıların da kendisine biat etmelerine rağmen Medine'yi tercih ettiğini söylemiştir. Muhammed'in kendisine biat etmeye çağırdığı Medineliler, Ebu Ca'fer'e olan biatlerini bozmak istemediklerini belirtirler ve bu nedenle Muhammed ile beraber isyan etmek için Malik b. Enes'ten fetva isterler. Bunun üzerine imam Malik onların Mansur'a istemeyerek biat ettiklerini, zorla yemin ettirilenin yemininin ise yemin olmayacağını söyler.⁴⁶⁵

Horasanlıların Muhammed'e biat ettiği haberini alan Mansur Muhammed'in Horasan'daki gücünü kırmak amacıyla Muhammed b. Abdillâh b. Amir b. Osman'ı öldürterek kafasını Horasan'a götürmelerini emretti. Mansur'un adamları Horasan'da kesik başın Muhammed b. Abdillâh'ın başı olduğuna yemin ederek dolaştılar. Böylece Horasan'daki halk desteği kırılmış oldu.⁴⁶⁶

⁴⁵⁹ İsfehani, *Mekatil*, 225.

⁴⁶⁰ Taberi, *Tarih*, VIII, 459-460.

⁴⁶¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 526-527; ; İsfehani, *Mekatil*, 178.

⁴⁶² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 525.

⁴⁶³ Taberi, *Tarih*, VIII, 478.

⁴⁶⁴ Taberi, *Tarih*, VIII, 468-472.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 531.

⁴⁶⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, 526.

Muhammed Medine'yi ele geçirdikten sonra Mekke'yi de alarak Yemen, Mısır ve Şam'a valiler tayin etti. Ancak valilerin çoğu tayin edildikleri yere gitmeden öldürüldü.⁴⁶⁷

Muhammed b. Abdillan ile Ebu Ca'fer Mansur arasında bir dizi mektuplaşmalar yaşanmıştır. Bu mektuplarda her iki taraf birbirine hakaret ederek hilafetin kendi ailesinin hakkı olduğunu savunmuştur.⁴⁶⁸

Yapılan yazışmalar bir netice vermeyince Mansur, kardeşinin oğlu İsa b. Musa b. Ali b. Abdillan b. Abbas'ı Muhammed'e karşı savaşmak üzere Medine'ye gönderir. Ebu Ca'fer İsa b. Musa'ya Âl-i Ebi Talib'ten kime rastlarsa ismini kendisine bildirmesini, ortalarda gözükmeyenin ise mallarına el koymasını tembihler. İsa da bu talimatlar doğrultusunda Ca'fer es-Sâdık'ın mallarına el koyar. Mansur Medine'ye geldiğinde Ca'fer ona mallarının akibetini sorar. Mansur en-Nefsu'z-Zekiyye'yi kasederek: *Mehdiniz malınıza el koydu* ifadeleri ile Ca'fer'in mallarını iade etmeyi reddetmiştir. Taraftarlarına dönük yaptığı bir konuşmasında dileyenin ayrılabilceğini söylemiş ve bu konuda onları serbest bırakmıştır. Fakat onların kendisini yalnız bırakıp gideceklerini hiç tahmin etmemiştir. Gerçekten de Medinelilerin pek çoğu onun saflarından ayrılarak onu güçsüz bırakmışlardır. Onları kararlarından döndürmek uğruna gösterdiği çabaları fayda vermemiş, onları tekrar saflarına katmada muvaffak olamamıştır.⁴⁶⁹

İsa b. Musa Medine yakınlarında iken Muhammed b. Abdillan'a eman teklifinde bulundu ancak Muhammed bu teklifi reddetti. Yanında kalan az sayıda askerle birlikte İsa b. Musa ve ordusuna karşı girdiği savaşta öldürüldü ve başı kesilerek İsa b. Musa'ya getirildi.⁴⁷⁰ İbnü'l-Esir Muhammed'in 145/762 senesinin Ramazan ayının on dördüncü günü olan pazartesi öldürüldüğünü ifade eder.⁴⁷¹

Muhammed b. Abdillan Abbasi yönetimine karşı isyan hareketini kardeşi İbrahim ile birlikte yürütmüştür. İbrahim, öldürülmeden önce, kardeşi Muhammed ile birlikte, beş sene boyunca Mansur'dan saklanmış, Fars, Kirman, Hicaz ve Yemen bölgelerinde sürekli yer değiştirmiştir.⁴⁷²

⁴⁶⁷ Taberi, *Tarih*, VIII, 473; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 532-533.

⁴⁶⁸ Taberi, *Tarih*, VIII, 480-487; İbn Abderrabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, V, 66-70; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 536-542.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 544-545.

⁴⁷⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 549; İsfehani, *Mekatil*, 267. 275.

⁴⁷¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 554.

⁴⁷² Taberi, *Tarih*, VIII, 431-432.

Muhammed'in isyan hareketi için Medine'yi seçmesine karşılık İbrahim Basra'yı seçmiştir. İbrahim'in Basra'ya ilk gelişi 143/760 senesinin başındadır. İnsanları kardeşi Muhammed'e uymaya çağırarak Muhammed adına biat almıştır. İbrahim b. Abdilllah b. Hasan, Basra'da 145/762 senesi Ramazan ayının ilk günü ayaklanmıştır. Bu ayaklanmada ilim ve fukaha ehlinden başta İmam A'zam Ebu Hanife olmak üzere birçok kişi kendisine destek vermiştir.⁴⁷³

İbrahim'in isyanı üzere şehirlerini teker teker kaybeden Mansur'un şöyle dediği nakledilir: "Vallahi, ne yapacağımı bilmiyorum. Yanımda Sadece iki bin asker var; bütün ordumu dağıttım. Rey'de Mehdi'nin yanında 30 000, İfrikiyye'de Muhammed b. Eş'as'ın emrinde 40 000 kişi var; geride kalanlar da İsa b. Musa'nın yanındalar. Vallahi bu badireyi atlatırsam bir daha asla yanımda 30 000 kişiyi eksik etmeyeceğim."⁴⁷⁴

İbrahim'in ölümü, 145/762 yılı zilkade ayının 25. pazartesi günü gerçekleşir. Ayaklanmasından öldürülmesine kadar iki ay 25 gün geçtiği ifade edilmektedir.⁴⁷⁵ Bu süre zarfında geçici de olsa başarı elde eden İbrahim daha sonra halife Mansur'un aldığı önlemler ile başarısızlığa uğratılarak öldürülmüştür. Öldürülmesi ile kardeşi Muhammed adına yürüttüğü hareket de sona erdirilmiş oldu.

Bu olaylardan sonra da Abbasi yönetiminin Hasanoğullarından olan farklı şahıslara farklı muamelelerde bulunduğu görülmektedir. Mansur bir taraftan Medine valisini azlederek yerine Hasan b. Zeyd b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Talib'i vali olarak atarken diğer taraftan Sind'e kaçan Abdullah b. Muhammed b. Abdilllah'ı yakalayıp öldürmekten çekinen vali Ömer b. Hafs'ı azlederek, yerine Sind'e vali olarak gönderilen Hişam b. Amr et-Tağlebi'ye Abdullah'ı yakalatarak öldürmesi talimatında bulunmuştur.⁴⁷⁶ Mansur'un bu tavrının nedeni, Hasanoğullarından yönetimi aleyhinde bulunmayanları yönetim aleyhtarlığı yapanlardan ayırmasıdır. Nitekim Hasan b. Zeyd ailesini terk ederek Mansur'un yanında yer almış ve bu tavrı Mansur tarafından valilik ile mükâfatlandırılmıştır.

⁴⁷³ Taberi, *Tarih*, VIII, 431-432; İsfehani, *Mekatil*, 310-316.

⁴⁷⁴ Zehebi, *Tarih*, (h. 141-160), 38-39.

⁴⁷⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 570.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, V, 593-595.

Ancak Zeyd b. Hasan 155/772 senesinde Mansur tarafından valilikten azledilmiş, malına el konarak Bağdat'ta hapsedilmiştir.⁴⁷⁷

Muhammed ve İbrahim'in isyanlarının başarısızlıkla neticelenmesinin nedenleri olarak ihtilalin iyi organize olamaması ve Mansur'un baskıları sonucunda Muhammed'in kardeşi ile kararlaştırdıkları zamandan önce isyan etmesi gösterilir.⁴⁷⁸ İbrahim'in kardeşinden iki ay sonra 1 Ramazan 145 tarihinde⁴⁷⁹ isyanı başlatması Abbasi yönetiminin işini kolaylaştırmıştır. Muhammed'i köşeye sıkıştırarak isyanların eş zamanlı olarak başlatılmasını engelleyen Mansur'un Muhammed'in ihtilal haberini aldığı anda sevinmesi de bu görüşü haklı çıkaracak niteliktedir. Mansur'un bu tavrından isyanın hazırlık aşamasının uzun sürmesi ile daha güçlü bir ihtilalle baş edebilme endişesi taşıdığı sonucuna ulaşılabilir.

3.3.4. Hüseyin b. Ali b. Hasan b. Hasan b. Hasan (Sahibu'l-Fah) ve Hasan b. Muhammed b. Abdillah

Abbasi yönetimine isyan eden Hasanilerden biri de Hüseyin b. Ali b. Hasan b. Hasan b. Hasan'dır. Hüseyin b. Ali'nin Abbasi halifesi Mehdi Billah ile kurmuş olduğu iyi ilişkiler Mehdi'nin 169/785 senesinde vefat etmesi ve yerine Musa el-Hadi'nin geçmesiyle bozulmuştur.⁴⁸⁰

Musa el-Hadi'ye biat alınan 169/785 yılının zilkade ayında Hüseyin b. Ali Medine'de isyan etmiş ve Mekke civarında *Fah* denilen vadide öldürülmesi nedeniyle Hüseyin b. Ali *Sahibu'l-Fah* olarak isimlendirilmiştir. Hüseyin b. Ali'nin isyan etmesine Musa el-Hadi'nin Medine valisinin Hasan b. Muhammed b. Abdillah b. Hasan'ı içki içtiği için cezalandırmasının neden olduğu aktarılır. Musa el-Hadi, Hz. Ömer'in torunlarından Ömer b. Abdilaziz b. Abdillah'ı Medine'ye vali tayin etmiştir. Ömer b. Abdilaziz göreve başladıktan sonra Ebu'z-Zift Hasan b. Muhammed b. Abdillah b. Hasan, şair Müslüm b. Cündüb el-Hüzeyli ve Ömer ailesinin azatlısı Ömer b. Sellam'ı bir içki sofrasında yakalamıştır. Ömer b. Abdillaziz'in emri ile bunlar hem dövülmüş, hem de boyunlarına ipler bağlanmak suretiyle Medine sokaklarında dolaştırılmışlardı. Bu olay üzerine Hüseyin b. Ali, Ömer b. Abdilaziz'in görevli memuruna gelerek, söz

⁴⁷⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, IV, 80.

⁴⁷⁸ Zorlu, *Abbasilere Yönelik Dini ve Siyasi İsyenlar: Ebu Cafer el-Mansur Dönemi*, 279-285

⁴⁷⁹ Zehebi, *Tarih*, 37.

⁴⁸⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VI, 181.

konusu gerekçeyle akrabaları olan bu kişileri dövmesinin yanlış olduğunu, Iraklıların bu içki türünü içmekte bir beis görmediklerini dile getirmiştir. Onların bu suçlarından dolayı Medine sokaklarında teşhir edilmelerine karşı çıkmıştır. Bu kişiler, Hüseyin'in itirazlarından sonra teşhirden kurtulsalar da hapse atılmaktan kurtulamamışlardır.⁴⁸¹

İsfehani ise en-Nefsüz- Zekiyye'nin oğlu Ebu'z-Zift Hasan'ın şarap içmesi ve farklı bir had cezasına çarptırılmasıyla ilgili rivayetin uydurma olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁸²

Hüseyin b. Ali ile Yahya b. Abdilllah b. Hasan, Ebu'z-Zift Hasan b. Muhammed'e kefil olmuş ve onun hapisten çıkmasını sağlamışlardı. Görevli memur ise Ebu Talib ailesini birbirlerine kefil kılmıştı. Bu yüzden Ebu Talib ailesi mensupları devamlı gözetim altında bulunduruluyorlardı. Üç gün gözden kaybolan Hasan b. Muhammed'in durumunu sormak için görevli memur, Hüseyin b. Ali ile Yahya b. Abdilllah'ı yanına çağırmiş ve onlara ağır sözler sarf etmiştir. Bu olay onların isyanının başlangıç ve hareket noktasını oluşturmuştur. Hüseyin b. Ali'nin isyanı tepkisel bir isyan olduğu için hazırlık aşaması geçirmemiştir. Ani bir gece baskını ile görevli memur ve Ömer b. Abdilaziz'in evlerine saldırmalarına karşın onları evlerinde bulamayınca; Yahya, Hüseyin ve arkadaşları sabaha doğru mescidi işgal etmişlerdir. Hüseyin sabah namazını kıldırdıktan sonra halkı Allah'ın kitabına, Peygamber'in sünnetine davet etmiş. Onlar da bu çağrıya kayıtsız kalmamış ve *el-Murtaza min Âl-i Muhammed* olarak Hüseyin'e biat etmişlerdir.⁴⁸³

İsfehani'ye göre iki kişi dışında Alioğullarının tamamı Hüseyin b. Ali'ye biat etmiştir. Bu iki şahıstan biri Musa Kazım'dı. Rivayete göre Kazım, bir gece Hüseyin b. Ali'ye gelmiş ve rükuya benzer bir selamlama ile kendisini selamlamıştır. Kazım, Hüseyin b. Ali'den başlatılan isyan hareketine katılmama hususunda affını istemiştir. Uzun süre sessiz kalan Hüseyin b. Ali, Kazım'a istediği izni vermiştir. İsfehani bu rivayetin yanı sıra Musa Kazım'ın isyan hareketini desteklediğine dair başka bir rivayet de nakleder. Rivayete göre isyanın liderleri isyan öncesinde Ehl-i Beyt'in ileri gelenleriyle isyanın başlatılması

⁴⁸¹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VI, 90.

⁴⁸² İsfahani, *Mekatil*, 444.

⁴⁸³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VI, 90-91.

hususunda istişare etmişlerdir. Musa Kazım da istişare edilen şahsiyetler arasında olup isyanın başlatılması hususunda olumlu görüş beyan etmiştir.⁴⁸⁴

İsfehani'nin naklettiği iki rivayet birbiriyle çelişmektedir. Musa Kazım'ın isyan hareketini destekleyici görüş beyan etmiş olmasına rağmen isyan başladığında isyanı sahiplenmemesi zayıf bir ihtimal olarak görünmektedir. Ayrıca bu hususta Musa Kazım'a geçmişteki desteği hatırlatılarak eleştirildiğine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Hüseyin b. Ali ve adamları birkaç çarpışmadan sonra Medine'de yönetime el koydular, Mescidi ele geçirerek Beytu'l-Mal'ı yağmaladılar. Ertesi gün Hüseyin'in adamları, toplanan Abbasoğulları taraftarları ile savaşmış ve iki gün devam eden çarpışmalar sonucunda Hüseyin b. Ali taraftarları, Abbasi taraftarlarını bozguna uğratmıştır. Medine'de onbir gün kalarak iyice hazırlık yapan Hüseyin ve taraftarları 24 zilkade 169/29 Mayıs 786 tarihinde Medine'den ayrıldılar. Onların ayrılmasından sonra Mescide gelen Medineliler, onların yedikleri etlerin kemikleri ve diğer artıklarıyla karşılaşınca onlara beddua etmeye başladılar. Hüseyin b. Ali Mekke'ye gitmek için Medine'den ayrılırken Medinelilerle restleşti. Hüseyin, Medine'de bulamadığı desteği Mekke'de aramaya koyuldu. Mekke'ye gelince, kendilerine sığınan her kölenin hürriyetine kavuşacağını duyurdu. Bu nedenle kölelerin birçoğunun ona katılarak hürriyetlerini elde ettiği ifade edilir. el-Hadi, Hüseyin'in isyanını haber alınca ona karşı koymak üzere Muhammed b. Süleyman'ı görevlendirdi. İki taraf Tevriye günü (arefeden bir gün önce) savaşa tutuştular. Bu çarpışmalarda Hüseyin'in taraftarları bozguna uğratılırken, Hüseyin de öldürüldü. Umumi eman verilmesi üzerine Ebu'z-Zift Hasan b. Muhammed b. Abdillan teslim olmasına rağmen, Musa b. İsa ve Abdullah b. Abbas b. Muhammed tarafından öldürülmüştür.⁴⁸⁵

Yevmü Fah Şiiler tarafından Kerbela olayından sonra en dehşet verici ve elim hadise olarak kabul edilir ve o gün yas tutulur.⁴⁸⁶ Ayrıca Şiiler Hz. Peygamber'in bir gün Fah mevkiinden geçerken ileride Ehl-i Beyt'ten orada ölecekler için cenaze namazı kıldırıldığını ve Cebrail'in onların ecrinin iki şehit eciri kadar olacağını bildirdiğini ileri sürerler.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ İsfehani, *Mekatil*, 447. 454-455.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VI, 92-93.

⁴⁸⁶ E. Ruhi Fığlalı, "Hüseyin b. Ali", *TDVİA*, XVIII (1988), 525.

⁴⁸⁷ İsfehani, *Mekatil*, 436.

Hüseyin b. Ali isyanı hazırlık aşaması bulunmayan tepkisel nitelikli bir isyandır. İsyanın çıkış noktası Hasan b. Muhammed b. Abdillâh'ın ve arkadaşlarının içki içerken yakalanıp sokaklarda teşhir edilmeleri olmasına rağmen hareket dini bir hüviyete büründürölmek istenmiştir.

3.3.5. Hasanoğullarından Diğer Bazı Şahsiyetler

Fah Vaka'sından sonra Yahya b. Abdillâh, Harun Reşid döneminde 176/792 yılında, Fadl b. Yahya el-Bermeki'nin yol göstericiliği ile Deylem'de ayaklanır. Harun, Fadl b. Yahya'yı elli bin kişilik bir kuvvetle Yahya'nın üzerine gönderir. Fadl b. Yahya ile Yahya b. Abdillâh arasında cereyan eden mektuplaşmalar sonunda Yahya b. Abdillâh teslim olmaya razı olur.⁴⁸⁸

Hasan b. Ali'nin soyundan Hasan b. Hasan kanalıyla sahip olduğu torunları siyasi meselelerde ön plana çıkmakla beraber Hasanoğullarından diğer bazı şahıslarla ilgili de çeşitli rivayetler mevcuttur. Bu şahıslardan biri Zeyd b. Hasan b. Ali b. Ebi Taliptir. Zeyd b. Hasan'ın adı, Ebu Haşim b. Muhamed b. el-Hanefiyye ile miras konusunda çekişmelerinde geçmektedir. Ali b. Ebi Talip'ten miras kalan mallar Zeyd b. Hasan'a verilince Ebu Haşim miras hususunda neseb bakımından eşit olduklarını Medine kadısına bildirerek hakkını talep eder. Medine kadısı meseleyi Ebu Haşim'in lehine sonuçlandırır. Bu olay üzerine Zeyd b. Hasan Ebu Haşim'i Muhtar'ın arkadaşlarının taraftarı olup kendilerinden zekât aldığını dönemin halifesi Velid b. Abdilmelik b. Mervan'a şikâyet eder.⁴⁸⁹ Zeyd b. Hasan, Ebu Haşim'in damadı⁴⁹⁰ olması ve nesebi yakınlığa rağmen bu ve benzeri olayların yaşanması Alioğullarının birlikteliğini zorlaştırmış ve siyasi meselelerde farklı tutum geliştirmelerine neden olmuş olmalıdır.

Alioğulları arasındaki ihtilafın örneklerinden biri de Zeyd b. Ali ile Ca'fer b. Hasan arasında velayet tartışması akabinde meydana gelen kavgadır.⁴⁹¹ Bu durum aradaki ihtilafın sadece maddi nitelikte olmadığını, hilafet ve imamet meselesinde de birtakım ihtilafların bulunduğunu göstermektedir.

⁴⁸⁸ İsfehani, *Mekatil*, 390; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, VI, 125.

⁴⁸⁹ *Ahbaru'd-Devleti'l-Abbasiyye ve fihi Ahbari'l-Abbas*, thk. Abdulaziz Duri, Abdulcebbar Muttalibi, Beyrut 1971,174.

⁴⁹⁰ İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 216.

⁴⁹¹ Taberi, *Tarih*, V, 484.

3.4. Ehl-i Sünnet ve Şia Literatüründe Hz. Hasan dönemiyle İlgili Farklı İşlenmiş Olaylar ve Nedenleri

Ehl-i Sünnet ve Şia literatüründe Hz. Hasan ile Muaviye arasında yapılan barış antlaşmasının kısmen gerekçeleri, büyük oranda ise şartları farklı işlenmiştir. Hz. Hasan'ı Muaviye ile barışa götüren gerekçeler-her iki literatürde özellikle ilk dönem kaynaklarda güç kaybı, Hz. Hasan'ın beraberindekilere güvenmemesi, Muaviye'nin ordusunun gücü ve tecrübesi karşısında Hz. Hasan'ın ordusunun zayıf kalması olarak işlenmesine rağmen tarihi süreç içerisinde bir takım değişikliklere uğramıştır. Özellikle Hz. Hasan'dan sonraki dönemde Alioğullarının mevcut yönetimle yaşadığı problemler neticesinde meydana gelen kanlı olaylar Şii temayülün oluşmasına neden olmuştur. Bu durum Hz. Hasan'ın Muaviye ile akdettiği barış antlaşması nedeniyle eleştirilmesine bunun yanısıra ılımlı çizgi tarafından Peygamber torunu olması; Alioğullarına imameti hasreden çizgi tarafından ise on iki imamın ikincisi olması nedenleriyle savunulmasına neden olmuştur.

Hz. Hasan'ı Muaviye ile antlaşmaya götüren süreç içerisinde en ciddi rivayet farklılığı antlaşma maddeleri etrafında şekillenmiştir. Antlaşma maddeleri içerisindeyse üzerinde en çok tartışılan konulardan biri maddi nitelikteki şartlar olmuştur. Hz. Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye devretmesini hazmedemeyen güruh Hz. Hasan'ın başından beri Muaviye ile savaşmayı düşünmediğini, maddi menfaat karşılığı bu işe tevessül ettiğini savunmuştur. Hz. Hasan'ın kimliği ve karakterini esas alan diğer grup ise söz konusu izahı Peygamber torununa yakıştıramamıştır. Bu nedenle böyle bir talepte bulunmadığını veya söz konusu tabeyle tebasının menfaatini amaçladığını savunmuştur.

Antlaşma maddeleri arasında ihtilafı olan bir diğer mesele ise Muaviye'den sonra hilafetin akıbeti meselesidir. Özellikle Şii temayüllü tarihçilerin eserlerinde hilafetin Muaviye'de sonra Hasan b. Ali'ye geçmesi şartı yer almıştır. Hatta o esnada gündemde olduğuna dair herhangi bir ipucuna ulaşamadığımız veliahtlık meselesinin antlaşma esnasında gündeme geldiği, Hz. Hasan'ın Muaviye'den kendisinden sonra veliaht tayin etmemesini istediği Muaviye'nin de bunu kabul ettiği bilgisi de antlaşma şartı olarak nakledilmiştir. Muaviye'den sonra hilafet işinin Şu'ra'ya bırakılması şartının yanısıra Muaviye'den sonra hilafetin akıbeti meselesinin gündeme hiç gelmediği de

rivayetler arasındadır. Aynı mesele ile ilgili birden çok rivayetin bulunması ve bu rivayetlerin bir araya gelemeyecek nitelikte olması bu rivayetlerin siyasi ve mezhebi duruşların eserleri olduğuna işaret etmektedir.

3.5. Hz. Hasan'ın Hilafeti Devretmesiyle İlgili Hadisin Değerlendirilmesi

Hz. Hasan'ın Muaviye'ye hilafeti devrine “Benim bu oğlum seyyittir, umulur ki Allah onunla Müslümanlardan iki topluluğun arasını bulur”⁴⁹² hadisi gerekçe gösterilerek Hz. Hasan'ın doğru bir davranışta bulunduğu savunulmuştur. Bu hadis cevaplandırılması gereken problemler doğurmuştur. Mezkûr halifenin Hz. Peygamber'in kendisinin barış yapacağını söylemesi dolayısıyla mı barış yaptığı yoksa halife Muaviye ile barış yapacağı için mi Peygamberin bunu önceden bildirdiği ayrımının yapılması doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Pek çok ilk dönem kaynaklarında Hz. Hasan'ın Hz. Peygamberin geleceğe dair bildirdiği bu hadis dolayısıyla barış yaptığı işlenmiştir. Ancak bu yaklaşım Hz. Hasan'ın neden ordu hazırlayıp yola çıktığı sorusunun yarattığı boşluğu dolduramamıştır. Zira Hz. Hasan, Hz. Peygamber öyle dediği için barış yapmış olsaydı hazırlık yapıp yola çıkmazdı. Bunun yanı sıra gerek Hz. Hasan'ın Muaviye ile yürüttüğü mücadele esnasında, gerek hilafeti devrettiğinde, Kufelilere yaptığı konuşmada gerekse hilafeti devrinden sonra kendisine neden barış yaptığı sorulduğunda söz konusu hadisin barışa gerekçe olarak gündeme geldiğine rastlamadık. Bu durum Hz. Hasan'ın söz konusu hadis dolayısıyla Muaviye ile barış yapmadığı veya söz konusu hadisten haberdar olmadığı ihtimallerini güçlendirmektedir. Bu bilgiler ışığında Hz. Hasan'ın söz konusu hadis sebebiyle barış yapmadığı ancak barış yaparak söz konusu hadise uygun davrandığı daha akılcı bir yorum olacaktır.

3.6. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Emeviler Karşısındaki Tutumları

Hasan b. Ali gerek babasının yaşadıklarından edindiği tecrübeler, gerekse kendi yaşantısından edindiği tecrübeler neticesinde hilafetten Müslümanların salahiyyeti için vazgeçmiştir. Kaybedeceğini bildiği mücedeleğe girişmenin İslam toplumunda kanlı çatışmalar yaratmaktan başka bir işe yaramayacağını ayırımına varmıştır. Muaviye ile savaşmak için yapmış olduğu hazırlıklar ve konuşmalarından hilafete Muaviye'den daha ehil olduğunu düşündüğü ancak

⁴⁹² Buhari, *Fezailu'l-Ashab*, 22.

ordusuna güvenmemesi dolayısıyla barış yapmanın daha doğru olacağına karar verdiği görülmektedir. Osman b. Affan'ın isyancılar tarafından kuşatılması esnasında ve Cemel vakasında babasına bulunduğu tavsiyeler, ölüm döşeğindeyken kardeşine vermiş olduğu öğütler Hasan b. Ali'nin olayları muhakeme gücünün ve ileri görüşlülüğünün göstergesidir.

Hasan b. Ali içerisinde bulunduğu koşulları değerlendirerek barış yapmanın yerinde bir davranış olacağı kanaatine ulaşmış ve hilafeti Muaviye'ye devrinden sonra Medine'ye giderek sessiz bir hayat sürdürmeyi tercih etmiştir. Bu tutumunda Kufelilerin siyasi geçmişleri ve kendisine yaşattığı tecrübeler en önemli etkenler olmuştur.

Hüseyin b. Ali ise radikal tavrı ile kardeşinden farklı bir tutum geliştirmiştir. Ağabeyinin ve çevresindekilerin kendisine tavsiyelerini dikkate almamış Kufelilere güvenerek mevcut yönetime karşı isyan hareketine girişmiştir. Bu durum İslam tarihinde son derece üzüntü verici hadiselerin yaşanmasına ve söz konusu hadiselerin zamanla Müslümanlar arasında fırkalaşmalara ve mezhepleşmelere dönüşmesine yol açmıştır.

Hasan b. Ali ile Hüseyin b. Ali'nin Emeviler karşısındaki tutumlarının farklılığı kişisel özelliklerinin yanı sıra muhatap oldukları şahıslarla da ilgilidir. Hasan b. Ali'nin karşısında Muaviye b. Ebi Süfyan yer alırken Hüseyin b. Ali'nin karşısında Yezid b. Muaviye yer alıyordu. Muaviye b. Ebi Süfyan'ın Alioğullarına gösterdiği toleransı Yezid b. Muaviye göstermemiştir. Yezid'in Medine valisi Velid b. Utbe'den Hüseyin b. Ali'nin ve Abdullah b. Zübeyr'in kendisine biatının sağlanmasını istemesi, biat etmemeleri durumunda öldürmelerini emretmesi⁴⁹³ babasına nazaran sert müdahalelerde bulunacağını işaretlerini vermiştir. Nitekim öyle de olmuş düşmanlık son raddeye vardırılmış, bunun neticesinde meş'um Kerbela hadisesi⁴⁹⁴ cereyan etmiştir.

Hüseyin b. Ali ve Hasan b. Ali'nin Emeviler karşısındaki tutumlarının farklılığı Şianin imamet nazariyesinin teşekkülü üzerinde etkili olmuştur. Hz. Hüseyin'in vefat ediş biçimi, radikal tavrı ve lider karizması da imametinin onun soyu etrafında şekillenmesindeki etkenler arasında sayılabilir.

⁴⁹³ Taberi, *Tarih*, V, 338.

⁴⁹⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye*, VIII, 162-164.

3.7. Ehl-i Sünnet'in Muaviye'yi Eleştirmemesinin Nedenleri

Müslümanlar arasındaki iç harplerin en büyük sorumlusu sayılan Muaviye, bu kargaşanın içinden diplomatik ve askeri dehası ile galip çıkarak, ümmetin halifesi olmuştur. Onun yönetimi bu şekilde ele geçiriş biçimini Mürcii alimler tartışma konusu yapmamışlardır.⁴⁹⁵ Zira ilk Mürcii düşünce Şia ve Havaric'in bölücü eğilimlerine karşı, muhtemelen "İslam birliğini" korumak endişesinden doğmuştur.⁴⁹⁶ İslam birliğini koruma endişesiyle gündeme getirilen olayların ezelde takdir edilmiş olduğu tezi, yenilenler için mazeret, galipler içinse meşruiyyet sağlamış ve her iki taraftan da destek görmüştür.⁴⁹⁷ Açıktır ki İslam birliğini koruma endişesi amacıyla Muaviye ve Hz. Ali arasında olanlar eleştirilmemiş ve bu tutum daha ciddi sorunların oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Müslüman âlimlerin çoğunluğu, sahabe döneminde cereyan eden korkunç olayların sorumlularını kurtarmak için⁴⁹⁸ bu savaşlarda her ne kadar Hz. Ali haklıysa da, karşısında bulunanlar "içtihat hatası" yaptıkları için onlar da sevap kazanmışlardır,⁴⁹⁹ demişlerdir. Akbulut, konuyla ilgili olarak müslümanın müslümanı öldürmesinin Allah'ın koyduğu kesin bir haram olduğunu, bu konuda şüphe olmadığı için içtihadın söz konusu olmadığını, içtihat konusu olmayan bir hususta içtihat hatası da olmayacağını savunmuştur.⁵⁰⁰

Muaviye b. Ebi Süfyan'ın Ehl-i Sünnet tarafından en çok tenkit edilen yönü hilafeti saltanata çevirerek oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesi meselesi olmuştur. Bununla yetinmeyip sağlığında oğlu adına beyat almaya başlamıştır. Yezid döneminde bütün Müslümanları üzen Kerbela olayı yaşanmış ve yaşananlara binaen Ehl-i Sünnet daha çok Yezid ile ilgili kararı dolayısıyla Muaviye'yi eleştirmiştir. Hâlbuki göz ardı edilen önemli bir mesele daha vardır ki o da Muaviye'nin hilafeti elde ediş biçimidir. Hilafeti son derece gayrimeşru yöntemler deneyerek elde etmiştir. Hilafeti elde etme mücadelesini safha safha

⁴⁹⁵ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Ankara 2001, 261-262.

⁴⁹⁶ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 155-157.

⁴⁹⁷ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 262.

⁴⁹⁸ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 264.

⁴⁹⁹ Eş'ari, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (324/936), *Makalatu'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin*, thk. Muhyiddin Abdülhamit, Kahire 1954, II,130.

⁵⁰⁰ Bkz. Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 264.

yürütmüş Osman b. Affan'ın kanını talep ile iktidar mücadelesinin sesli safhasını başlatmış ve iktidarı elde etmek için her yolu denemiştir.⁵⁰¹

⁵⁰¹ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Melek Yılmaz Gömbeyaz, "Muaviye b. Ebi Süfyan'ın Muhaliflerini Bertarat Etme Yöntemleri", *UÜİFD*, XIX/1 (2010), 301-322.

SONUÇ

Hasan b. Ali, Ali b. Ebi Talip ve Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma'nın oğludur. Hz. Peygamber'e olan bu yakınlığı babasının vefatından sonra Ali b. Ebi Talip'in büyük oğlu olması hasebiyle halk nezdinde onun hilafet makamı için en uygun şahsiyet olduğu düşüncesini doğurmuştur.

Hasan b. Ali toplumun kendisine biçtiği rolü kabul etmekle birlikte bu göreve pek de hevesli olmamıştır. Onun hilafeti dönemindeki tavrı dikkatli bir biçimde okunduğunda Alioğullarının müslümanlar tarafından halife olarak seçilip yalnız bırakılmalarından rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ölüm döşeğindeyken Hz. Hüseyin'i bu konuda uyarması bu görüşü destekler.

Hasan b. Ali'nin babasının hilafetine yaklaşımı kendisinin Alioğullarının siyasi meselelerde ön plana çıkmalarından hoşnut olmadığını göstermektedir. Babasının hilafetine yaklaşımındaki temel sebep ise babasının Osman b. Affan'dan devraldığı karmaşık siyasi ortamdır. Bilindiği gibi Müslümanlar arasındaki ilk ihtilaflar Osman b. Affan dönemine dayanır, bu dönemde Emeviler kadrolaşmış ve Ali b. Ebi Talib'in yönetimi karşısında potansiyel bir tehlike oluşturmuştur. Hasan b. Ali, önceden fark edebildiği bu tehlike hususunda babasını uyararak istemiştir, babasına tüm vilayetlerin beyatını beklemesini böylece elini güçlendirmesini, Cemel ashabı Medine'den ayrıldığı zaman acele davranmayıp Osman b. Affan'ın katli meselesinin bir çözüme bağlanması için beklemesini tavsiye etmiştir. Nitekim uyarılarında haklı çıkmıştır. Biatları kabul etme noktasında Ali b. Ebi Talib sorunların müsebbibi olarak görülerek sorumluluk kendisine yüklenmiş ve yeni halifeye biat etmemek için bahane arayan Muaviye b. Ebi Süfyan kaos ortamından yararlanarak Osman b. Affanla olan kan bağı kullanarak Ali b. Ebi Talib'e Osman b. Affan'ın katillerinin bulunarak cezalandırılması için baskı yapıp halkı kışkırtarak rakibinin gücünü azaltmaya çalışmıştır. Zaten gergin olan siyasi ortam yeni halifenin kabul görmemesi ve halktan aldığı desteğin kırılması için daha da gerdirilmiş ve bu durum Müslümanlar arasında ilk kanlı çatışmaların yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

Dönemin olaylarına yüzeysel olarak bakıldığında Hasan b. Ali, mücadele etmekten çekinen pasif bir görüntü arzetsede de babasının hilafeti döneminde yaşanan problemlere yaklaşım biçimi irdelendiğinde mücadeleden çekinen pasif

kişiliğın yerini aslında var olan politik ve kültürel yapıyı gayet iyi okuyan ileri görüşlü bir kişilik almaktadır. O, babası döneminde özellikle Kufe halkının iradesiz duruşunu gözlemlemiş olduğundan benzer olayların yaşanabileceğini anladığından Müslümanlar arasında iç çatışmaların yaşanmasına mahal vermemek ve zaten kaybedeceği bir mücadeleye girişmemek için geri çekilmeyi tercih etmiştir. Ancak kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda genel itibarıyla Hasan b. Ali'nin ileri görüşlülüğünden ziyade Peygamber torunu olması dolayısıyla dillendirilmemiş olsa da silik bir kişiliğe sahip olduğu intibası görülebilmektedir. Bu durumun aksine Hüseyin b. Ali her zaman ön planda olmuş, kardeşini gölgede bırakmıştır. İki kardeş karşılaştırıldığında kişisel niteliklerinden vefat ediş biçimlerine kadar bir dizi sebebin söz konusu gündemi oluşturduğunu söyleyebiliriz. Hasan b. Ali'nin sakin tabiatının karşısında Hüseyin b. Ali'nin heyecanlı ve radikal tabiatı durmaktadır. Kendi karısı tarafından zehirletilerek sona eren bir hayatın karşısında çok daha dramatik ama bir o kadar da sahibini kahramanlaştıran bir vefat ediş şekli bulunmaktadır. Kitleleri peşinden sürükleyecek lider karizması portresine Hüseyin b. Ali'nin kişiliği daha uygun görünmektedir. Hasan b. Ali'nin çok sayıda evlilik yapmış olması, kesin olmamakla beraber karısı tarafından zehirletildiğine dair rivayetlerin çeşitliliği konu üzerinde derinleşmemiş her insanın zihninde olumsuz bir fikir oluşturabilecek temel nedenlerdendir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Hasan b. Ali'nin, Müslümanların huzuru için daha iyi bir çözümün bulunmadığı şartlar altında, tehlikenin en az zararlar giderilebilmesi için kendi şahsi çıkarlarını feda ettiği sonucu çıkarılabilir. Ayrıca çok sayıda evlilik yaptığı doğru olmakla beraber bu konuda mübalağalı bir durumun söz konusu olduğu göz ardı edilmemelidir.

İslam Mezhepleri Tarihi açısından kırılma noktalarından biri diyebileceğimiz Hasan b. Ali, umumun çıkarlarını kendi çıkarlarına tercih etmiş, nerde durması gerektiğini bilmiş, ölümlerinde kendisi için tek bir damla kan dökülmemesini vasiyet etmiş, Müslümanlar arasında barış, huzur ve kardeşlik mefhumlarının zarar görmemesi için elinden geleni yapmış değerli bir şahsiyet olarak okunmalıdır.

Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'in vefatlarını müteakip hilafet iddiaları çocukları ve torunları üzerinden devam ettirilmiştir. Hız. Hüseyin'in şehadetini

müteakip birkaç Şii nitelikli isyandan sonra Emeviler'in baskısıyla Alioğulları pasifize edilmiştir. Uzun süren sessizlik döneminin ardından Emeviler'in son döneminde Alioğullarının hilafet talepleri tekrar gündeme gelmiştir. *Er-Rıza min Âl-i Muhammed* söylemiyle Abbasoğullarının Alioğullarıyla beraber yürüttükleri mücadele akabinde yönetimin Abbasoğullarına geçmesi Alioğullarından özellikle Hasanoğullarını rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlığın temelinde Abdullah b. Hasan'ın oğlu Muhammed'in hilafet iddiası yer almaktadır.

Emevilerin son döneminde Abdullah'ın oğlu Muhammed'i mehdî olarak tanıttığı ve oğlu adına biat aldığına dair muhtelif rivayetlerin mevcudiyetinin yanı sıra Ebva'da bir toplantı düzenlenip Ehl-i Beyt'in ileri gelenlerinin bu toplantıya katıldığı haberleri de Muhammed b. Abdillan'ın uzun süreden beri hilafet iddiasında olduğunu veya çevresindekilerin kendisine böyle bir görev yüklediğini göstermektedir.

Yönetimi ele geçiren Abbasoğulları, Muhammed b. Abdillan'ın geçmişteki iddialarının en yakın tanığı olduklarından Muhammed'in bu durumda sessiz kalmayacağı bilinciyle baskılara başlamışlardır. Muhammed ve kardeşinin tavrı da baskıların nedenlerinden biri olmuştur.

İlk Abbasi halifesi Seffah durumdan haberdar olmakla beraber Muhammed b. Abdillan ve kardeşinin faaliyetlerini görmezden gelmiştir. Ancak Mansur ilk halifenin gösterdiği toleransı göstermemiş Muhammed b. Abdillan'ın daha fazla güçlenmeden isyan etmesi için baskıları arttırmıştır. Baskılar karşısında Muhammed b. Abdillan kardeşi İbrahim b. Abdillan ile kararlaştırdıkları zamandan önce isyan etmek zoruna kalmıştır. Bu durum Mansur'un işini kolaylaştırmıştır. Muhammed ve kardeşinin isyanının başarısızlıkla sonuçlanmasının en büyük nedeni kardeşlerin eş zamanlı isyan edememiş olmalarıdır. Abbasi yönetimini sona erdirebilme potansiyeline sahip tek Hasani hareket denilebilecek Muhammed ve kardeşinin isyanı başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Hasanoğullarının isyanları içerisinde planlı ve hazırlıklı yapılan tek isyan Muhammed ve kardeşi İbrahim'in isyanıdır. Diğer isyanlar daha çok tepkisel ve kişisel nitelikli olmuş ve mevcut yönetim tarafından güçlenmesine fırsat verilmeyerek sona erdirilmiştir.

Hasanoğullarının Abbasi yönetimine karşı isyanlarının kökeninde Ehl-i Beyt içerisinde Peygamber'e en yakın zümre olmalarından dolayı hilafeti kendi hakları olarak görmeleri yer alır. Bu nedenle mevcut yönetimleri bu hakkı ellerinden zorla alan gasıplar olarak telakki etmişler ve kendileriyle savaşmış gaspedilen haklarını geri almayı caiz görmüşlerdir. Ancak her başkaldırı kanlı bir biçimde sonuçlanmış ve başkaldırılarının uğradığı akıbet Müslümanlar arasındaki ayrılıkları derinleştirerek Şii düşünceyi toplumda yükselen değer kılarak teşekkülüne hizmet etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel (241/855), *Cüz' Fihî Müsnedi Ehli'l-Beyt*, thk. Abdullah el-Leysi el-Ensari, Lübnan 1988.
-*el- Müsned*, Mısır 1984.
- Ahbaru'd-Devleti'l-Abbasiyye ve fihî Ahbari'l-Abbas ve Veledihi*, (müellifi meçhul) thk. Abdulaziz Duri, Abdulcebbar Muttalibi, Beyrut 1971.
- Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, Beyrut trz.
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Matbabacılık, Ankara 2001.
- Atalan, Mehmet, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es- Sâdık'ın Yeri*, Araştırma Yay., Ankara 2005.
-*Muhammed b. el-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri(Muhammed Hanefî Cenknâmeleri)*, İlahiyat Yay., Ankara 2007.
-“Abbasi Daveti Sürecinde er-Rıza Min Âl-i Muhammed Söylemi”, *İAD*, XVIII/2 (2005),187-191.
- Ağırman, Mustafa, “Ümmü'l-Fadl'ın Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e Süt Anneliği Yapması Konusundaki Rivayetlerin Tarih Açısından Tenkitli Bir Değerlendirmesi”, *AÜİFD*, XVI (2001), 107-122.
- Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, Fecr Yay. Ankara 1990.
- Azimli, Mehmet, “Abbasi Dönemi Muhammed en- Nefsü'z- Zekiye ve Kardeşi İbrahim'in İsyanı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, VIII/3 (2008), 55-74.
- Bacuri, Muhammed b. Afifi el-Hudari (1345/1925), *Muhadaratü't-Tarihi'l-Ümami'l- İslamiyye*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1986.
- Bağdadi, Ebu Bekir Ahmed b. Ali el- Hatip (463/1071), *Tarihu'l-Bağdad ve Medinetü's-Selam*, Daru'l-Fikr, Kahire 1349/1931.
- Bağdadi, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Trc. Ethem Ruhi Fığlalı, TDV Yay., Ankara 1991.
- Bakır Şerif el- Kuraşi, *Hayatü'l-İmam el-Hasan b. Ali*, Müessesetü'l-Vefa, Beyrut 1983.
- Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Kitabu'l-Cumel min Ensabi'l-Eşraf*, Dar'ul-Fikr, y.y., trz.

-*Fütuhu'l Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- Bozan, Metin, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, İsam Yay., İstanbul 2009.
- Bozkurt, Nahide, "Alioğullarının Siyasal İktidar İstencinde- Abbasiler Dönemi-İlk Mücadelesi: Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin İsyanı", *Dini Araştırmalar Dergisi*, V/13 (2002), 107-118.
-*Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000.
- Buhari, Ebu Abdullah b. Muhammed Ebi'l Hasan İsmail b. İbrahim b. el-Muğire(256/870), *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul 1981.
- Büyükkara, Mehmet Ali, "Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler," *Ensar Neşriyat*, 27-28 Eylül 2003, 441-491.
-, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları (Hicri II. Asır)*, Rağbet Yay., İstanbul 1999.
- Ca'feriyan, Resul, *Masum İmamların Fikri ve Siyasi Hayatı*, Çev. Ca'fer Bayar, Kevser yay. İstanbul 1994.
- Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr (255/869), *el-Beyan ve't-Tebyin*, nşr. Abdüsselam Muhammed Harun, I-IV, Kahire 1975.
- Cevadi, Ahmed Seyyid ve Diğerleri, *Dairetü'l-Mearif-i Teşeyyü'*, III, Tahran 1992.
- Davudi, Ahmed b. Ali el-Haseni (828/1425), *Umdetü't-Talip fi Ensabi Ali EBi Talip*, nşr. Nezzar Rıda, Beyrut trz.
- Demircan, Adnan, "Hz. Hasan ve Halifeliği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I (1995), 81-109.
- Dineveri, Ebu Hanife Ahmed b. Davud (282/895), *el-Ahbaru't- Tival*, thk. Ebu'l Mün'im Amir ve Cemalüddin eş-Şeyyal, Bağdat trz.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne (1300/1883), *Spanish Islam: a history of the moslems in Spain*, London 1972.
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as (275/888), *es-Sünen*, İstanbul 1981.
- Eş'ari, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (324/936), *Makalatu'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l-Musallin*, thk. Muhyiddin Abdülhamit, Kahire 1954, II,130.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2004.

- “İslam Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Tedkik)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI (1983), 353-370.
- “Mehdi ve Mesih İnancı Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV (1981), 196-214.
- “Hasan b. Ali”, *TDVİA*, XVI (1997), 282-285.
- “Hüseyin b. Ali”, *TDVİA*, XVIII (1988), 525.
- “İbn Mülcem”, *TDVİA*, XX (1997), 220.
- Firuzabadi, Murtaza el-Hüseyini, *Fedailü'l-Hamse mines-Sihahi's-Sitte*, III, yy. 1982.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yay., İstanbul 1987.
- Gömbeyaz, Melek Yılmaz, “Muaviye b. Ebi Süfyan’ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”, *UÜİFD*, XIX/1 (2010), 301-332.
- Halife b. Hayat, Ebu Amr eş-Şeybani (240/854), *Tarihu Halife b. Hayat*, thk. Süheyl Zekkar, Beyrut 1993.
- Hasan Emin, *Dairetü'l-Mearifi'l-İslamiyyeti's-Şiyye*, I, Beyrut 2001.
- Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi, Dini, Kültürel ve Sosyal İslam Tarihi*, Çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, Kayıhan yay., I-II, İstanbul 1987.
- Heytemi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer (974/1567), *es-Savaikü'l-Muhrika fi'r-Red ala Ehl'il-Bid'a ve'z-zendeka; Tathir'ul-Cenan ve'l-Lisan ani'l-Huzur ve't-Tefevüh*, Beyrut 1985.
- Himyeri, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdillan (900/1395), thk. İhsan Abbas, *er-Ravzü'l-Mi'tar fi Haberi'l-Aktar*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1980.
- İbn Abdirrabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelüsi (328/939), *el-Ikdu'l-Ferid*, nşr. Müfid Muhammed Kamiha, I-IX, Beyrut 1987.
- İbn A'sem, Ebu Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kufi (314/926), *el-Fütuh*, Beyrut 1986.
- İbnü'l-Belhi, Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Ali (510/1116), *Kitabu Farsname*, nşr. Reynold Alleyne Nicholson, Cambridge 1961.

- İbn'ü'l-Cevzi, Cemalüddin Eb'ul Ferec Abdurrahman b. Ali(597/1200), *el-Muntazam fi Tevrihi'l-Müluk ve'l-Umem*, thk. Süheyl Zekkar, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed (630/1233), *el-Kamil fit-Tarih*, Darus-Sadr, Beyrut 1965.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el- Askalani(852/1448), *el-İsabe fi Temyizi'z-Sahabe*, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trz.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed(808/1405), *Kitabu'l İber (Tarihu İbn Haldun)*, nşr. Halil Şehhade, Süheyl Zekkar, Beyrut 1988.
- İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebi Hatim(354/965), *Kitabü's-Sikat*, Haydarabad 1975.
- İbn Kesir, Ebu'l- Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (774/1372) *El- Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 1966.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed- Dineveri (276/889), *el-Mearif*, thk. Servet Ukkase, Kahire 1981.
-*el- İmame ve's- Siyase*, Kahire 1967.
-*Uyunu'l- ahbar*, thk. Muhammed el- İskenderani, Beyrut, 2002.
- İbn Sa'd, Ebu Abdilllah Muhammed b. Sa'd Meni'ez- Zühri (230/845) *et-Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut 1985.
-*et-Tabakatu'l-Kübra*, Mütemmim, Beyrut 1960.
-*Tercümetü'l- İmam Hasan*, thk. Seyyid Abdülaziz Tabatabai, Kum 1416.
- İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer el- Basri(262/876), *Kitabu Tarihi'l-Medineti'l-Münevvere*, thk. Mahmud Şeltut, Cidde 1973.
- İbn Tiktaka, Muhammed b. Ali b. Tabataba(709/1309), *el-Fahri fi Adabi's-Sultaniye ve'd-Düveli'l-İslamiyye*, Beyrut 1966.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mukarrem (711/1311), *Muhtasaru Tarihi Dimeşk li-İbni Asakir*, Dimeşk 1985.
- İsfehani, Ebu'l Ferec Ali b. Hüseyin (356/967), *Mekatilu't-Talibiyin*, thk. Ahmed Sakar, Daru'l-Ma'rife, Beyrut trz.
- Kapar, Mehmet Ali, "Hz. Hasan'ın Halifeliği ve Hasan-Muaviye Anlaşması", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII (1997), 67-80.
- Koçyiğit, Talat, "Zühri" *İslam Ansiklopedisi*, XIII (1986), Ankara, 643-647.

- Kummi, Ebu'l-Kasım Ca'fer b. Muhammed İbn Küleveyh (368/979), *Kamilü'z-Ziyarat*, Daru's-Sürur, Beyrut 1997.
- Kuleyni, *el-Usul mine'l-Kâfi*, Nşr. Muhammed el-Ahvendi, Tahran trz.
- Kutlu, Sönmez "İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu", *İslami İlimlerde Metodoloji Mes'elesi*, Ensar Neşriyat, I-II, 27-28 Eylül 2003.
-*Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yay., Ankara 2000.
- Makdisi, Mutahhar b. Tahir, *Kitabu'l-Bedi' ve't-Tarih*, Paris 1916.
- Madelung, Wilfred, *The Succession to Muhammad: a study of the early caliphate* XII, New York 1997.
- "Hasan b. Ali b. Abı Taleb", *Encyclopedia Iranica*, XII (2004), 26.
- Meclisi, Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali(1110/1698), *Biharü'l-Envari'l-Camia li'd-Düreri Ahbari'l-Eimmeti'l-Ethar*, Beyrut 1983.
- Mes'udi, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin(345/956), *İsbatu'l-Vasiyye*, Beyrut 1988.
-*Mürücü'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Daru'l- Fikr, Kum 1984.
- Mekki, Ebu Talip Muhammed (386/996), *Kütü'l-Kulûb*, Mektebetü'l-Kahire, Kahire trz.
- Minkari, Nasr b. Muzahim b. Seyyar (212/827), *Vak'atu Siffin*, thk. Abdüsselam Harun, Beyrut 1990.
- Muhammed Rıza, *el-Hasan ve'l-Hüseyin Sıbta Rasulillah (s.a.s)*, Beyrut 1987.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri(261/875), *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul 1981.
- Nesai, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinan (303/915), *es-Sünen*, İstanbul 1981.
- Nüveyri, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed(733/1333), *Nihayetü'l-Ereb fi Fünuni'l-Edeb*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Mektebetü'l Arabiyye, Kahire 1975.
- Onat, Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, TDV. Yay., Ankara 1993.
- Razi Ali Yasin, *İmam Hasan'ın Barıştı*, trc. Ca'fer Bendiderya, S. Necat Karakuş, Ca'fer Bayar, Vahdettin İnce, Alican Görel, Kevser Yay. İstanbul 2002.

- Sarıçam, İbrahim, *İslam Öncesinden Abbasilere Kadar Emevi- Haşimi İlişkileri*, TDV Yay., Ankara 1997.
- Strayer, Joseph R. "Hasan İbn Ali İbn Abi Talib", *Dictionary of the Middle Ages*, VI (1989), 8.
- Söylemez, Mahfuz, *Bedevilikten Hadariliğe Kufe*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.
- "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muaviye'ye Devrinin Arkaplanı", *İslami Araştırmalar Dergisi*, XIV (2001), 456-468.
- Suyuti, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr(911/1505), *Tarihu'l-Hulefa*, Mektebetü't-Ticaretü'l-Kübra, Kahire 1969.
- Şevkani, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani (1250/1834), *Derrü's-Sahabe fi Menakibi'l-Karabe ve's-Sahabe*, thk. Hüseyin b. Abdullah el-Umeri, Dimeşk 1984.
- Şeyh Saduk, Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Babeveyh (381/991) *Meani'l-Ahbar*, thk. Ali Ekber Gıfari, Beyrut 1990.
- Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir(310/922), *Tarihu'l-Umem ve'l-Müluk*, thk. Muhammed Ebü'l Fadl İbrahim, Daru Süveydan, Beyrut 1967.
- Tabersi, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl (548/1153), *İlamu'l-Vera bi-A'lami'l-Hüda*, Beyrut 1985.
- Tabersi, Ebu Mansur Ahmed b. Ali b. Ebi Talib, *el-İhticac*, thk. Muhammed Bakır el- Musevi el- Horasani, Beyrut 1981.
- Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübra* (Ali ve Benuh), Kahire 1953.
- Terzi, Mustafa Zeki "İslam Tarih Yazıcılığının Doğuşunda İbn Şihab ez-Zühri'nin Yeri ve Önemi", *Diyanet Dergisi*, XXI (1985), 56-64
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa(279/892), *es-Sünen*, İstanbul 1981.
- Uslu, Recep, "Hasan b. Hasan", *TDVİA*, XVI (1997), 324.
- Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt İslam Tarihinde Ali- Fatıma Evladı*, Gelenek Yay., İstanbul 2004.
- Watt, William Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, Umran Yay. Ankara 1981.
- Vaglieri, L. Veccia, "Al-Hasan b. Ali b. Ebi Talib", *The Encyclopaedia of Islam(New Edition)*, III (1971), 240.

- Varol, Bahaüddin, “Hz. Hasan’ın Çok Evliliğine Dair Rivayetler Üzerine”, *SÜİFD*, XIII (2009), 9-23.
-*Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli*, Konya 2004.
- Ya’kubi, İbn Vazih Ahmed b. İshak b. Ca’fer (292/905), *Tarihu’l-Ya’kubi*, Daru’s-Sadr, Beyrut trz.
- Yakut el-Hamevi, Şihabüddin Ebu Abdillah b. Abdillah (626/1229), *Mu’cemu’l-Buldan*, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut 1979.
- Yasin, Razi Ali, *İmam Hasan’ın barışı: tarihin en büyük kansız devrimi*, Çev., Ca’fer Bendiderya, Kevser Yay., İstanbul 2002.
- Yılmaz Gömbeyaz, Melek, “Muaviye b. Ebi Süfyan’ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”, *UÜİFD*, XIX/1 (2010), 301-322.
- Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (784/1374) *Siyeru Alami’n-Nubela*, thk. Şuayp el- Arnavud, Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1982.
-*Tarihu’l-İslam ve Vefayatu’l-Meşahir ve’l-A’lam*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmüri, Beyrut 1994-98.
- Zehili, *Merci’u Ulum’il-İslamiyye*, Dimeşk trz.
- Zeki Terzi, Mustafa, “İslam Tarih Yazıcılığının Doğuşunda İbn Şihab ez-Zühri’nin Yeri ve Önemi”, *Diyanet Dergisi*, XXI/2 (1985), 56-64.
- Zorlu, Cem, *Abbasilere Yönelik dini ve Siyasi İsyenlar: Ebu Ca’fer el-Mansur Dönemi*, Ankara 2001.

ÖZGEÇMİŞ

1986 yılında Elazığ'da doğdu. İlköğretimini Başyurt İlköğretim okulunda, ortaöğretim ve lise öğrenimini Elazığ Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 2004 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bölümüne girdi ve 2008 yılında mezun oldu. 2009 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Halen yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.